דרושים וחמר לדרש.

חמשה דרושים שלמים ועשרים וארבעה מאמרים „חמר לדרש" שיתנו חמר לדרשנים ומטיפים לדרוש ברבים על אדות הדברים המעסיקים כעת את בני עמנו.

מאת

יצחק ניסנבוים

(בווארשא)

בהוצאות שמעון בן ה"ר יעקב וועליקאווסקי מוויטעבסק,

יצא לאור ע"י יהודה ליב עפעל מווילנא

ווילנא

בדפוס ש. פ. גארבער

שנת תרס"ג לפ"ק

ДРУШИМЪ ВАХОМЕРЪ ЛИДРАШЪ

ПРОПОВѢДИ.

Сочиненіе И. Нисенбаума.

ВИЛЬНА.

Типографія Ф. Гарбера Завальная ул. д. 2006.

1902.

Дозволено цензурою 4 Мая 1902 г. Вильна

לזכרון נשמת בתי יחידתי **דבורה**
[נולדה ח' סיון תרנ"א ונפטרה כ"ב תמוז תרנ"ב]
ונשמת בני יחידי **אברהם יוסף**
[נולד י' אב תרנ"ג ונפטר י"ד אלול תרנ"ט].

על מות לבן

ילד שעשועים לכל מכיריו ולהוריו
בן יחיד אין בנות ובנים.
תלמיד מבין ומקשיב למוריו
טוב לב ובעל כשרונות מצוינים.
מילדותו חונך ביראת ד' ודלים לחונן
ולאהב כל אשר ממעל ותחת השמים
לכל הגה הטה אזן לכל דבר התבונן
ויחזה חזון עמו־ציון וירושלים!

ובני זה, חמדת נפשי ותקותה, מת באבו ועמו שבת משוש חיי, תמה עליצות נפשי, נס מביתי ששון וגיל, ויגון ואנחה מנת חלקי!

לך בני מחמדי, לך ולאחותך, הקדשתי ספרי זה. עירירי הנני בחיים, שכולה וגלמודה אמכם, זכרונכם הוא חיינו ולזכרונכם בא ספרי. והמקום ינחם אותנו בתוך שאר אבלי ציון וירושלים!

המחבר.

דברים אחדים.

ספרי דרוש נחלקים לשלש מחלקות:

א) ספרים שאין להם כל מטרה בחיים, אינם מלמדים תורה וחכמה שמושיות ואינם מטיפים למוסר ומדות טובות, רק באו לבאר כתובים ולפרש מאמרים; אלה הכתובים והמאמרים, שהמחבר מצא מה לחדש בהם. ספרים כאלה, אם הבאורים והפרושים מתקבלים על הלב ואינם מעקמים עלינו את המקראות והמדרשים, אז יוכלו להביא תועלת להדרשנים, אשר ישתמשו בהם למטרתם לשלב בתוך הבאורים האלה דברי מוסר, ודברים טובים מיוסדים על מקראות או מדרשים המתבארים בדרך ישרה פועלים פעולה עזה על שומעיהם. אבל אם באורי המחבר ופרושיו הם נפתלים ומעקשים את המקראות, אז לא לבד שאינם מועילים, אבל גם מזיקים; הם נוטלים מהקוראים את הטעם הטוב ומשרישים בקרבם עקמומיות השכל. ולדאבון לבנו ישנם בקרבנו דרשנים-נוסעים, שהם בעצמם אינם יכולים לחדש לא רעיונות ורגשות ולא באורים ופרושים ורק לוקחים מספרי דרוש הבאים לידם ועושים מטעמים לשומעיהם, וכמו להכעים הם בוחרים דוקא את הבאורים העקומים ביותר ומעקמים על ידם גם את הרעיונות הישרים ומביאים ערבוביא בלב שומעיהם! על דרשנים כאלה נאמר: „וכל מי שאומר דברי תורה ברבים ואינם ערבים על אזן שומעיהם כדבש וחלב המעורבין זה בזה נוח לו שלא אמרם" [עיין חזית פ"ד]. ועל ספרים כאלה נאמר: נוח להם שלא נדפסו משנדפסו.

ב) ספרים שיש להם מטרה בחיים: ללמד דברים טובים בהנהגת החיים אם בדברים שבין אדם למקום, אם בדברים שבין אדם לחברו או בדברים שבין אדם לעמו, אך „חכמתם קודמת למטרתם", העיקר להם הוא החכמה, הבאורים והפרושים, אך מתוך החכמה יוצא, ולפעמים גם בלי כונת המחבר ובלי

הטעמתו, איזה מוסר השכל, איזה רעיון טוב או רגש יפה. ספרים כאלה אם „חכמתם" ישרה ומתקבלת על הדעת אז תועלתם כפולה, החכמה תועיל לדרשנים והמטרה—גם לקוראים פשוטים; ואם „חכמתם" מאפע ועוד מזקת, אז תועלת המטרה במקומה עומדת, כי המוסר הצפון בה יביא פרי טוב, אם רק לא רבה הפסלת על האכל, והמרגלית איננה טמונה תחת גל של חספות. ובדרך כלל אמרו: כל ספר שחכמתו קודמת למטרתו אין מטרתו קימת!

ג) ספרים שמטרתם קודמת לחכמתם. כל עיקרם הוא המטרה שהמחבר הציג לו ונושא נפש קוראיו אליה, הוא חפץ לעשות חזון רוחו ומשאת-נפשו לקנין העם, ומדעתו את הלך רוחו של עמו, עם הספר, כי איננו נזקק לשמוע דברי איש חי בן דורו, הוא נותן את רעיונותיו ורגשותיו בפיות נביאינו וחכמינו הקדמונים ז"ל, ידברו המה את הדברים שהוא, המחבר, חפץ בהם, אולי יטה העם אזן קשבת, לקים מה שאמר החכם מכל אדם: „לאדם מערכי לב", האדם צריך לערוך מחשבות לבו, אך בבואו לדבר אל העם, אז „ומד' מענה לשון" [משלי טז], ידבר בלשון הנביאים וחז"ל! ספרים כאלה, אם הכתובים והמדרשים נאמרים כפשוטם ולא נכרה בהם יד המחבר, אז פעולתם רבה מאד גם על הדרשנים גם על הקוראים הפשוטים. אמנם קוראים רבים האוהבים חדושים ישאלו „מאי קמשמע לן" המחבר? אבל לזה אמן יקרא, אם דברים חדשים נראים כישנים ומתקבלים על הלב! ואם יסתכלו „החקרנים" ו„הפלפלנים" היטב בדברי המחבר ובמקראות ובמדרשים שהוא מביאם כלשונם, ומצאו אז בדברי המחבר הפשוטים אולי חדושים יותר רב מאשר בספרים אחרים המטעימים את חדושיהם בעשרות תמיהות וקושיות שהם מביאים על כל מקרא ומדרש.

אך אם הכתובים והמדרשים דחוקים ולחוצים ונכרת בהם יד גסה של מחבר, אז יפול הרבה ערכו של הספר, אך בכ"ז מטרתו, שהוא מטעימה ומבליטה פעמים רבות, תושג ברב או במעט. ובדרך כלל אמרו: כל ספר שמטרתו קודמת לחכמתו מטרתו קימת!

הספר הזה המונח לפניכם הוא מהמחלקה השלישית: מטרתו קודמת לחכמתו! מטרתו היא הדת והציוניות, לפי השקפתי אני והבנתי אני, ואת המטרה הזאת בארתי ובררתי עד כמה שידי

מגעת. כל חפצי ורצוני הוא, כי כל עמנו ישאפו אליה ויתאמצו להשיגה. אם יש גם „דברי חכמה" בספר זה אינני יודע, זה תלוי בטעם הקוראים, רק אחת אשאל מקוראי-דברי, כי יעינו במקומות שהנני מצין ויקראו לפעמים גם „בין השטין" שבספרי ואז אולי ימצאו גם „חדושים" אחדים!

ב„דרושים" השלמים שבספרי בארתי את כל צדדי הציונות, לפי טעמי ורוחי, ואל ידונו את „ציונותי" עפ"י דרוש אחד, כי אם רק עפ"י כל החמשה יחד, ו„בחמר לדרש" נגעתי בקצות הציונות מצדדים שונים!

דרוש ראשון.

הסבות המְחַיְבות את היהודי לִהיות ציוני.

כל איש היודע את הצרות הנוראות שסבל עם ישראל באלפי שנות נדודיו בגוים עומד משתאה למחזה הנפלא הזה ושואל את עצמו: במה כחו של העם הזה גדול לחיות בתוך תנאים כאלה שעם אחר לא יכול לעמוד בהם? התשובה על השאלה הגדולה הזאת נמצאת בדברי הנביא: והיה אמונת עתיך חסן ישועֹת חכמת ודעת יראת ד' היא אוצרו [ישעי' ל"ג ו']. אחד מחסידי אומות העולם, וולאדימיר סולוביוב, באר באחד ממאמריו את חזון ההיסתוריא, שעמים גדולים ועצומים כאשור, בבל, פרס ועוד ירדו כבר מעל במת החיים וישראל הקטן והרפה עודנו חי, כי הוא תוצאת ההשקפה על האלהות של העמים האלה ושל עם ישראל. אשור, למשל, חשב, כי לו יש אל מיוחד ולבבל יש אל מיוחד; ולכן כשכבש מלך בבל את ארץ אשור החליט עם אשור במשפט, כי אֵל בבל התגבר על אֵלם הם ועזבו גם הם את האל החלש המנוצח ועבדו את אל בבל הגבור והמנצח. וכן חשבו והחליטו בני בבל כאשר הפרסים כבשו את ארצם, ובעזבם את עבודת אלהיהם עזבו מנהגים רבים בחייהם וידבקו במנהגי העם המנצח, ולאט לאט התבוללו יחד וירדו מעל במת החיים. באופן כזה מתו כל העמים הקטנים עם הגדולים ששמותיהם נזכרים בכתבי־הקדש. לא כן עם ישראל. הוא קרא תמיד: „ד' אלדינו ד' אחד"! ישראל לא חשב את אלהיו לאל המיוחד רק לו ולעמים אחרים ישנם אלהים אחרים, הוא האמין תמיד, כי אלדיו אחד הוא על כל העמים ואין אלהים זולתו, ורק הם, העמים העורים, מאמינים כי יש עוד להם אלילים מיוחדים בעלי כח ורצון, ולכן גם כאשר כבשו הבבלים את ארץ יהודה לא עזב ישראל, שהיה תמים את תורתו, אלדיו, כי אין לו על מי להחליף אותו, בהאמינו, כי גם אלהי בבל שנצח אותו הוא הוא אלהי ישראל שכעס עליו על עברו את מצוותיו ויענשהו וימסרהו בידי בבל עד שיבין את עותתו וישב אל תורתו

וישוב לארצו כשנים קדמוניות. והאמונה הזאת ששרדה בישראל בכל העתים, כטובות כרעות, כי „ד' אלדינו, שלנו, ד' אחד" על כל העמים היא היא היתה חסן ישראל ומעוזו גם בעת צרה, ובהגלותו מארצו גלתה שכינתו עמו והיא נתנה לו את נשמתו הנצחית, כחו הגדול לשאת ולסבול את כל התלאות הרעות שעברו עליו!

ואם „אמונת עתיו" של ישראל הוא „חסנו" הנה „ישעותיו" היו תמיד „חכמת ודעת"! במה נושע ישראל מכף טיטוס ולגיונותיו? ב„יבנה וחכמיה"! „נוסעי הצלב" עברו דרך אירופא ונהרי נחלי דם אחינו שטפו לרגליהם ו„חכמי ישראל" ענו להם ב„ספרים", ב„קונטרסי־רש"י", ב„כוזרי", בשירים נעלים, בספרי „חכמה ודעת" [רש"י, רשב"ם, רבנו יעקב תם, רבי יהודה הלוי, אבן עזרא ועוד]. האלמוהידים הקנאים לכדו את ספרד ויחריבו ערים על יושביהן וילחצו את ישראל לעזוב את דתם או לעזוב את ארצם, ורבי משה בן מיימון עונה להם ב„יד החזקה", וידו החזקה של הרמב"ם נצחה את היד החזקה של האלמוהידים: המה כבר עברו מן העולם ומשלטונם אין זכר בחיים, וה„יד החזקה" של הרמב"ם עודנה שלטת על רבבות אנשים חיים! „גדודי הרועים" פשטו על צרפת וצפון ספרד ויהרסו מאה ועשרים קהלות ישראל; „המצורעים" בצרפת שמו רעל בבארות המים ותלו הדבר ביהודים ומדורות אש נערכו לבני ישראל; „המגפה השחורה" התפשטה באירופא ודמי ישראל נגרו כמים במורד, רבבות אחינו נשרפו, נטבעו, נחנקו ונהרגו ו„חכמי ישראל" ענו ב„מלחמות השם", ב„ארבעה טורים" [הרלב"ג, רבי יעקב בעל הטורים ועוד ועוד]. ה„אינקוויזיציא" עושה שמות בישראל, גלות ספרד ופורטוגל, וישראל לא מת, חומה בצורה סביב לו, חומותיו—ישעות וישועותיו—„חכמת ודעת"! הוא עונה לכל שונאיו וצורריו בספרים! גלות ספרד—„ישועות משיחו", גרוש פורטוגל—וספר ה„יוחסין" [רבי יצחק אברבנאל ור' אברהם זכות ועוד]. חמיעלניצקי וגדודיו, חרבן מאות קהלות, אבדן רבבות נפשות, ועם ישראל עונה בספרים, ספרים וספרים!

ובסבוב בן ישראל בחוצות רומא או פרנקפורט, מטלית צהובה על גבו ומצנפת צהובה על ראשו לאות על גבו של האיש הזה שהוא מקבל אבנים והכאות־אגרוף, לסימן שתחת המצנפת הזאת—פני יהודי, שהם מטרה לכלמות ורוק, וכל היום מורדף מעדת כלבים בחצרות ומעדת פוחזים ברחובות הוא מחפש אחרי

פת לחם יבש להשקיט בו את רעבון ביתו, אשר לא בכל יום הוא מוצאו די=ספוקו, הוא שב בכל ערב „לרחובו הצר" והסגור, ושם בחדרו הקטן והנמוך, הקר והלח, בחברת בני ביתו הרעבים והערומים, הוא מוצא נחמתו האחת—בספרים! על דף התלמוד, על פרק משניות, על ספרי מוסר, חקירה, ספורי=תולדה, על התהלים הוא שוכח את כל צרותיו שסבל ביום ושואב לו מהם כחות חדשים לסבול גם מחר. הספרים האלה מאמצים את רוחו, מרוממים את נפשו ואינם נותנים אותו לטבוע בב"ץ, בחלאת הסביבה, אינם נותנים לו להתגשם! הספרים הא'ה הפכו בין לילה את העבדים המתפרנסים ככלבים וכעורבים ל„בני מלכים", לנכדי הנביאים והתנאים!

כן! „ישועות" ישראל בכל עת גלותו, ישועותיו מטיט היון, מחלאת הגסות והבערות, היו „חכמת ודעת" שלא פסקו ממנו בכל העתים, גם היותר נוראות, שחייו לא היו חיים בטוחים כלל וכלל! ואֹצר אצר ישראל לא כסף וזהב, לא אבנים טובות ומרגליות, כי אם „יראת ד' היא אוצרו" ואותה מסר גם לבניו אחריו. וגם אלה שאצרו גם כסף וזהב גם סגולות אחרות שיש להן ערך בשוק אצרו את אלה ב„יראת ד'"; והם לא הסתפקו באוצרם זה, אבל השתדלו לאצור גם „יראת שמים"! על ידי שלש אלה החזיק עם ישראל מעמדו בגולה: אמונה חזקה, חכמת ודעת ויראת השם, הן היו חסנו, ישועותיו ואוצרו, ובהן חי כל הימים! ומה נחזה עתה? התורה הולכת ומשתכחת בישראל! אמנם העומד מן הצד ורואה המון שדרי"ם באים ממקומות שונים, זה מ„ישיבתו" הגדולה, זה מ„כוללו" וזה מ„קבוצו", בעת שבימים הראשונים ראה בעיניו רק שנים שלשה משולחים, יכול לחשוב, כי אדרבא למוד התורה מתרחב ומתפשט בישראל, אבל כל הבקי בערי ישראל היא יודע, כי התורה משתכחת! לפנים היתה ישיבה קטנה בכל בית בישראל, האב הזקן למד, האב למד והבנים למדו; בכל בית נשמעו דברי תורה, בלילה, לפני עלות השחר וגם ביום; בתי המדרש היו מלאים „לומדים"; בבקר ובערב למדו „בעלי בתים" וביום למדו בניהם וחתניהם; בכל עיר היתה ישיבה ובערים רבות ישיבות אחדות; שם „עם הארץ" היה שם הגנאי היותר גדול והכל השתדלו, כי בניהם לא ישארו „עמי=הארץ"; ועתה? עתה לא נשמע עוד קול תורה בבתים פרטיים, בתי=המדרש רובם רקים כל היום בערים הקטנות כבגדולות, גם בבקר ובערב מספר „בעלי הבתים"

הלומדים לפחות שעה אחת מעט הוא, הישיבות בערים רבות בטלו לגמרי והגסות והבערות מתרחבת ואיננה כובשת פניה בקרקע! הישיבות, הכוללים והקבוצים בודאי מביאים רוב טובה לעמנו, ואלמלא הם לא היו לנו גם מספר התלמידים והאברכים הלומדים שיש לנו כיום, ובודאי עלינו החובה להחזיקם ולהרחיבם, אבל אל נטעה את עצמנו לחשוב, כי „הכל על מקומו בשלום". לא ולא! התורה משתכחת בהמון בני עמנו, „בעלי בתים" אינם שולחים את בניהם ל„מקומות התורה" והעשירים על אחת כמה וכמה, ונמצא רוב התלמידים „בני עניים" שמפריעים רבים להם לבטלם מלמודם ולהסיר את „רוממות הרוח" מלבם, והתורה משתמשת עפ"י רוב לקרדום לחפור בו אכל או לעטרה להתגדל בה או על ידה.

ומה רחוקים חיינו גם בבית גם בשוק מדרכי תורתנו! ה„חסן" הוא הכסף, „הישועות הוא הזהב ו„האוצר" הוא הכסף והכסף בארון של ברזל! כל אחד רודף אחרי הנאת החיים, אחרי רכישת הרכוש, בלי הבט על הצדק והמשפט, על הטוב והישר. ו„משרבו בעלי הנאה נתעותו הדינים ונתקלקלו המעשים", „פרקו עול שמים ונתנו עליהם עול בשר ודם", „רבו לוחשי לחישות ורבה חרון אף בישראל ונסתלקה השכינה", „רבו אחרי בצעם לבם הולך והאומרים לרע טוב ולטוב רע", „רבו היהירים ונתמעטו התלמידים והתורה חוזרת על לומדיה", אולי תמצא אותם, „רבו מקבלני טובותיך ומחזקני טובותיך, שפלים הוגבהו והגבוהים הושפלו, „רבו צרי עין וטורפי טרף, מאמצי הלב וקופצי ידים", „רבו זחוחי הלב ורבו מחלקות בישראל". זה הוא מחזה עמנו בימים אלה, הכל כמו שחזו חז"ל ברוח קדשם [סוטה מז:]. אך לוא יכלנו לקוות, כי „הדור הבא" ייטיב דרכו מ„דור הולך", כי אז לא היתה הסכנה גדולה כל כך, כי סוף סוף הדור ההולך הלא הולך הוא ואחר יירש את מקומו, וחז"ל כבר אמרו לנו, כי לא ה„אבות" ולא ה„רועים" יכולים להיות „ערבים" נאמנים על שמירת התורה בישראל כי אם ה„בנים". האבות אינם חיים לעולם ו„הרועים", אף אלה שאינם פושעים בשמירתם, המה רק מתי מספר, והתורה נתנה לכל ישראל, שכלם יהיו למודיה ורק הבנים הם הערבים האמתים והנצחיים [מדרש חזית א'. ה.] אבל בשימנו לב אל חנוך הבנים בתוכנו יתר הלב ממקומו! בבתים רבים נפגוש את האבות יושבים בשבת על שלחנם ומזמרים זמרות: „השומר שבת הבן עם הבת" והבן עם הבת יושבים בחדר השני ועורכים את שעוריהם

וכותבים ומחללים את קדושת השבת! הילדים הבאים מה„חדר" פוגשים על כל שעל וצעד בביתם סתירות בין מה שלמד בחומש ומה שהוא רואה בבית ומילדותו נולדים בו ספקות שונים עם מי הצדק, עם המלמד או עם האב, עם החומש או עם החיים, ומילדותו הוא מחליט, כי התורה לחוד והחיים לחוד! אבות רבים אינם מלמדים כלל את בניהם תורתנו ושפתנו, וגם אלה שמלמדים— מלמדים הם כמו באונס וכפיה, כמו לפטור איזה חוב הרובץ עליהם. לא ישגיחו כי הבנים יערכו את השיעורים ויאהבו את הלמודים העברים, לא יבחרו במורים טובים ולא יכבדום לכל הפחות לעיני התלמידים! הננו רואים אלפי צעירים רועים בשדות אחרים ושדה עמם לא ידעו, נוטרים כרמי אחרים, וכרמם שלהם בתה! רבבות צעירים אומנים שונים ומשרתי בתי מסחר גדלים ללא תורה ודעת ובהפקירא ניחא להם ומצרות עמנו אינם יודעים! הננו מאבדים, ע"י חנוכנו המוזר, שנה שנה אלפי כחות רעננים, אלפי כשרונות מצוינים! לקוות כי הדור הבא ידע יותר את תורתנו מדור ההולך הוא תקות שוא, אם החנוך ישאר כמו שהוא עתה! ומה עלינו לעשות לקדם את פני הסכנה הגדולה הצפויה לאומתנו ההולכת ומתנונת?

לפנים יעצו לנו חכמינו עצה טובה: „אם רואה אדם שתורה פוסקת מזרעו ישא בת תלמיד חכם שנאמר אם יזקין בארץ שרשו ובעפר ימות גזעו מריח מים יפריח" (יומא ע"א:). ולוא רק היו לנו „בנות" בריח התורה, כי אז לא דאגנו לשרשנו כי זקן ולגזענו כי גוסס, כי אז היינו בטוחים, כי עוד יפרח ישראל „ועשה קציר כמו נטע", אבל דא עקא, כי בנותינו חנוכן עוד גרוע עשרת מונים מחנוך הבנים! בנות עבריות! מה גדול כחן לעמנו לוא רק היו לנו! מחזות שנים מחיי אבותינו הראשונים עוברים נגד עיני רוחי בהזכירי את בנות ישראל. „ואברהם זקן בא בימים וד' ברך את אברהם בכל". אברהם שבע עתה רצון ממצבו. מאה שנה לא ראה אברהם בטובה שהיתה לו, לא היה לו בן! לא בן יורש כספו וזהבו, יורש עדריו ועבדיו, בקש אברהם, לא! יורש כזה אחת היא לו אם יהיה לוט, אליעזר או ענר אשכול וממרא. יורש רוחני בקש אברהם. הוא הודיע בעולם אמונה חדשה, הוא הפיץ בתבל דעת צדק ומשפט ויודע הנהו, כי להשריש את דעותיו ומשפטיו בלב יושבי תבל היא עבודת דורות רבים, עבודת מאות שנים ולבו מלא תמיד מחשבה

אחת גדולה: מי יירש את ירושת הדעות והמדות שלו ואת ירושת עבודתו להפיץ את הדעות והמדות האלה בין החיים ע"י מעשים מתאימים אל הדעות, פעולות מקבילות אל המדות? יורשים באלה לא יהיו לא לוט בעל ההנאה ולא אליעזר העבד והוא דואג דאגתו הנוראה: מה תהי אחרית עבודתי? הוא ידע, כי הקב"ה יתן לו בן, אבל הידיעה הזאת לא הרגיעה את רוחו הסוערת, הוא שואל: „ד' אלקים מה תתן לי"? מה יהיה משפט הבן אשר תתן לי? כי „אם עתיד אני להעמיד בנים ולהכעיסך", אם בני לא יחפצו לדעת מדעותי ומדותי, אם גם בני יספחו אל מחנה החוקים, המכים, אם בני יבושו באמונתי ובתורתי אז „מוטב לי ואנכי הולך ערירי" (בראשית רבה פמ"ד), מוטב לי למות בלי בנים מלהעמיד בנים שאינם הולכים בדרכי!

והנה הקב"ה שמע לקול תפלתו ונולד יצחק, בן השומר אמונת אב ופושט צוארו לשחיטה עליה! עתה יכל אברהם להביט אל הימים הבאים ברוח שוקטת, עמו לא תמות אמונתו, בנו ימלא מקומו, אבל לא! אברהם עודנו דואג, עוד פחד בלבו, חסרה עוד אשה לבנו. אברהם יודע, כי עבודתו הוא שעלתה בידו הוא באשר שבעת ש„אברהם מגייר את האנשים שרה מגיירת את הנשים" (מד"ר פ' וי"ב), אשתו היתה תמימת-דעים אתו ועוזרה לו בעבודתו הגדולה והפיצה את דעותיו ומדותיו בין הנשים; ולכן יכול גם הוא לעבוד עבודתו. ואברהם יודע את ערך האשה בעבודה צבורית, כי בידה להגדיל העבודה ולהפריעה, והוא מפחד פן ימצא יצחק אשה כזאת שתאמר לו: „יצחק, למה לך ללכת לאספת-עם לדבר, להטיף ולבלות עתך לבטלה, מוטב שתשב בביתך ונשחק בקלפים", אז לא לבד שאיננו בטוח, כי בני יצחק ילכו בדרכי אבי-אביהם, כי אם לא יוכל עוד להאמין ביצחק עצמו, כי יש די יכלת ביד אשה להשפיע על בעלה להחליף דעותיו ולהמיר מדותיו! ובפרט להניא אותו מעבודה כללית! ולכן קרא אברהם לעבדו לאליעזר והשביע אותו כי לא יקח אשה לבנו מבנות הכנעני! ואברהם היה בטוח, כי האלקים שלקחהו מבית אביו ומארץ מולדתו, למען יפיץ דעותיו בארץ כנען, ואשר נשבע לו לתת את הארץ הזאת, המסוגלת למטרה זו, לזרעו, האלקים זה ישלח מלאכו וימציא אשה לבנו הראויה לו עפ"י מעשיה; ואליעזר ידע מה שאברהם מבקש, הוא מבקש אשה טובת-לב, שתעביד בעד אחרים, שתרחם גם על בעלי חיים. זו היא אשה

ע ב ר י ה במלא מובן המלה הזאת! רק אז יביט אברהם אל העתיד בלב שוקט ובטוח בנצחון דעותיו!

הנה מחזה שני. יעקב צריך לשוב לבית הוריו אחרי עשותו עשרים שנה בבית לבן, אבל בזו העת הפיץ עשו דעה חדשה בעולם ותורה חדשה מאתו יצאה תורת — „הלעיטני נא"! תורת „הנאת החיים", ויירא יעקב מאד. אז חכה ללידת י ו ס ף בנו. הוא ידע כי לעמוד בקשרי המלחמה נגד התורה ה ח מ ר י ת הזאת, בפרט שהיא מתלבשת בצורת „תורה", „דעה", דרושים צעירים שנפשם לא הוטמאה עוד בחמריות החיים, שיש עוד חזון בלבם ונפשם נושאתם לדברים נאצלים רוחניים, אבל צעירים כאלה לא ימצאו כי אם בבניה של ר ח ל, של האשה, המסירה את ה ת ר פ י ם מבית אביה, אם ב י ת י ע ק ב, אלו נשים לדרשת חז"ל, א ש, אש התורה יוקדת בו, אז ב י ת י ו ס ף, אלו הצעירים, ל ה ב ה ובית עשו לקש. ו„מסרת הוא שאין עשו נופל אלא ביד בניה של רחל, דכתיב אם לא יסחבום צ ע י ר י הצאן" (בראשית רבה פרשה ע"ג).

והנה אנחנו כיום נפגשנו עוד הפעם את תורת ע ש ו, תורת ה ל ע י ט נ י נ א, רבו בינינו „הלעיטניים" מכל המינים וזאת היא הסכנה המרחפת על ראשנו! תורתנו הקדושה איננה יראה מכל ההשכלות והשיטות הפלסופיות השונות, היא נצחה את השכלת פרס ויון, את השכלת רומא וערב ואיננה מפחדת מכל הקולטורות החדשות, היא ב ד ע ו ת י ה, ב מ ד ו ת י ה ב מ ש פ ט י ה ו ב ח ז י ו נ ו ת י ה ל ע ת י ד תהיה עוד לאור עולם, ואיננה דורשת כלל וכלל כי נושאי דגלה יתחבאו בחורים וסדקים, אבל מפני מה יראה תורתנו? היא יראה בעת שאין כ ל ה ש כ ל ה, כ ל ק ו ל ט ו ר ה, כל פלוסופיא, היא התורה ה ר ו ח נ י ת יראה מפני תורת ה ל ע י ט נ י, מפני החמריות הגסה, שלנושאיה אין כל חזיון לב, כל משא נפש! ולדאבון לבנו הלא רבים הם כעת בתוכנו, בין סוחרינו ובעלי־בתינו, בין כל בני מפלגותינו, המחזיקים בתורה זו בשתי ידים והושקעו כל כך בחמריותם, עובדים את עגל הזהב בהתדבקות גדולה כל כך, עד שאינם יכולים להבין משא־נפש רוחני גם בלבות א ח ר י ם. ומי ילחם עתה נגד „בני עשו" שבקרבנו, מי ישא את דגל תורתנו, דגל נביאינו, האם צעירינו? צעירינו בני רחל, או ראזליא שלנו, ה מ כ נ י ס ו ת ת ר פ י ם לבתי אבותיהן, היודעות לדון כל דבר ודבר רק עפ"י מנהגי השכנים? האם לאמות כאלה נשבר,

כי הן תעמדנה לנו צעירים שבלבם תבער שלהבת קנינינו וקדשינו ?

כל מי המשים לבו לחנוך בנינו ובנותינו ורואה את כל תהפוכותיו וזרותיו תתעורר בקרבו השאלה המרה הנוראה: אנה אנחנו הולכים ולאיזו נקודה נגיע ? האמנם הננו הולכים בדרך אחינו באשכנז ובעוד איזה עשרות שנים נזכה גם אנו לראות בכל משפחות ישראל מנין של מכחשים באלהיהם ובנינו יבאו ביום הכפורים בכרכרות ובצבים לה„היכל" להזכיר נשמותינו עפ"י המודעה שהעתונים המקומיים הודיעו בקהל ?

האמנם זה הדרך וזאת המטרה ? מתאוננים אנחנו על חסרון פרנסה, על לחץ ודחק, ואל הסכנה הצפויה לאומתנו מבפנים, ה„תרבות הרעה בתוך ביתו של אדם שהיא קשה ממלחמת גוג ומגוג", מצרות מבחוץ, איננו שמים לב! הוי רבנו הזקן, מה שאתה הבנת לפני אלף ושמונה מאות שנה ברוח קדשך אינם מבינים תלמידיך גם לעיני בשר! „רבי יוחנן בן זכאי היה רוכב על החמור והיה יוצא מירושלים והיו תלמידיו מהלכין אחריו, ראה ריבה אחת שהיתה מלקטת שעורים מבין גללי בהמתן של ערביים כיון שראתה אותו נתעטפה בשערה ועמדה לפניו אמרה לו רבי פרנסני אמר לה מי את בתי אמרה לו בת נקדימון בן גוריון אני... אמר להן לתלמידיו זכור אני כשחתמתי על כתובתה של זו והייתי קורא בה אלף אלפי דנרי זהב מבית אביה חוץ משל חמיה. בכה רבי יוחנן בן זכאי ואמר אשריכם ישראל בזמן שעושים רצונו של מקום אין כל אומה ולשון שולטית בהם ובזמן שאין עושין רצונו של מקום מוסרן ביד אומה שפלה ולא רק ביד אומה שפלה אלא ביד בהמתן של אומה שפלה" (כתובות סו:).

הננו מרגישים היטב על מה בכה רבנו הזקן, לא ריבה אחת עמדה לפניו, היא היתה בעיניו לסמל בת ציון המצוינת, הוא עודנו זוכר את עמו יושב בארצו, תחת גפנו ותחת תאנתו, הוא עוד ראה מלך ביפיו, מקדש על מכונו, כהנים בעבודתם, לוים על דוכנם וסנהדרין בתקפם. הוא ראה את אומתו בשלותה, בהַפשתה, בהלו נרה, בזורח שמשה; ובראותו עתה את כל אומתו, אומתו הגדולה והכבירה ברוחה, אומתו בת נדיבים מלקטת שעורים מבין גללי בהמתן, מבין טלפי חמורים... והחמורים אינם יכולים להבין מה עושים אנשים בין טלפיהם והם בועטים... בראותו אומתו האהובה, החביבה, היקרה במצב נורא

כזה בכה... לא דמעות שטפו מעיניו הכהות, כי אם דם, דם התמצית של לבו שהיה לחלל, דם התמצית של עמו האמלל! בכה בכי נורא כזה ושפתיו תרחשנה: „אשריכם ישראל שאתם מסורים ביד אומה שפלה, ביד בהמתם של ערביים"! כן! צדק צדק רבנו הזקן, גם כשהעם מוכרח ללקט שעורים מבין גללים אשרהו אם מרגיש הנהו ביד מי הוא מסור ואיננו שוכח את ערכו העצמי, איננו שוכח מי הוא ובכבודו הוא מתימר ובקניניו הוא מתפאר! העתים הרעות תעבורנה וקם על רגליו וחי! אבל אוי אוי לעם, שבשעה שהוא מלקט שעורים חושב את עצמו לנבזה, למלקט פרורים באמת, ובשעה שהוא נמצא בין טלפי חמורים הוא חושב את עצמו לחמור, יבוש באומתו, לא ילמד את קניניו ואננו יודע את צרכיו הלאומיים! עם כזה לא ירבה ימים! רפש הבא מחוץ יכולים לרחוץ ולהסירו, אבל רפש פנימי ידבק בבשר! [עיין המשל הנפלא במדרש חזית על הכתוב על תראוני שאני שחרחרת].

ומה אנו רואים בתוכנו? בנינו ובנותינו חושבים, כי אנחנו הננו האומה השפלה, אנחנו הננו בהמתן של הערביים! בנותינו יודעות היטב את שמות הגבורים הגדולים של כל אומה ולשון ששפכו דמי אחרים ואינם יודעים גם שם אחד מגבורינו ששפך את דמו הוא על מזבח אמונתנו או אומתנו! הן תחשבנה רשימה שלמה של משוררים שונים ואינן יודעות את שם רבי יהודה הלוי או רבי שלמה בן גבירול, הן קוראות ספרויות שונות אבל לא את ספרותנו העברית, הן יודעות שפות שונות ולא את שפתנו אנו, הן מתאמרות כי פניהן אינם פני יהודיות ומשנות את שמותיהן לשמות צועניות ובלבד שלא יזכר שם ישראל עוד! ,ובנותינו לאו דוקא, גם הרבה מבנינו דומים להן, אם רקבון כזה עלה בבשרנו, אם דמנו הרעל, אז סכנה נשקפת לחיינו!

זה הוא המצב הרוחני שלנו בקרבנו פנימה, ועתה שיתו עליו נוספות: העלילות הבזויות מחוץ על תורתנו ותלמודנו, „עלילות הדם" המתחדשות ומתגברות בכל יום לעינינו גם בארצות הנאורות, עלילות השמות אותנו לחיתו טרף והמשחירות את דתנו כשולי קדרה, עלילות-תרמית הנשאות על שפת כל לשון, כאלו תורתנו מצוה עלינו להונות ולרמות בני הנכר, ועוד עלילות נתעבות כאלה, ובנינו ובנותינו שאינם יודעים מתורתנו כלום, ואשר כל דברי „חכמיהם" כאורים בעיניהם שומעים כל זאת'

ואז נבין היטב את מצבנו הרוחני בעת הזאת, ואת אשר הוא מבטיחנו בעתיד הקרוב! ומה הביא לנו לידי מצב מבהיל כזה?

המחזה הזה הוא בלי ספק תוצאות סבות רבות, קרובות ורחוקות, גלויות ונסתרות, שמקור כלן בגלות הארוכה, אך הסבה הראשית הוא המצב האקונומי של עמנו! ישראל אמנם כבר הורגל לצרות שונות וכל הצרות הנוראות לא הביאוהו לידי מצב כזה, „איוב" זה בכל יסוריו הרבים לא נתן תפלה באומתו, בא באש ובמים, פשט צוארו לשחיטה, עלה לגרדום ונתן גוו למכים על קדושת תורתו ועל קיום אומתו, גלה גלות אחרי גלות, מעיר לעיר וממדינה למדינה ובכל מקום גלותו שמר את נפשו על אף כל השטנים שעמדו עליו לשבור חביתו ולשפוך יינו, אך אז, בכל עת גלותו לא היה מצבו האקונומי רע כבימים אלה! הוא סבל יסורים נוראים, סוגר על מסגר ברחובות אפלים, נרדף על צואר בלי מצוא מנוח, החרב רחפה תמיד מעל לראשו והגלות עמדה תמיד אחרי כתליו, אבל לחם להשקיט רעבון ביתו מצא, אם כי בצער ובדוחק, אבל מצא ובמה שמצא הסתפק. לא כן עתה! אפסו יסורי גוו, נפתחו רחובות חדשים לפניו, הורמה המצנפת הצהובה מעל ראשו והוסרה המטלית מעל גבו, והגלות והגרושים היו כבר בארצות רבות לנחלת קדומים, אבל גם לחם אין. הצרכים התרבו ומקורי המחיה נתמעטו, אלה הולכים ומתרבים יום יום ואלה הולכים ומתמעטים שעה שעה, והעֹני מְיַסֵּר ביסורים נוראים: במחלות שונות הבאות לרגלי מעוט אכילה ואויר משחת בדירות סרוחות, בשגעון ובתמהון שאחינו נלקים בהם פי עשר מעמים אחרים [הגרמנים סופרים משוגעים חמשים על כל עשרת אלפים והיהודים מונים חמש מאות משוגעים על כל רבבה]. שרירינו אינם שרירים ועצבינו תמיד רועשים וסוערים ואין להם מנוח! והעניות הנוראה הזאת, אשר תוצאותיה תוכלנה, אם לא נחפש עצות, להשחית אותנו כלה ח"ו, מעברת את עמנו על דעתו הלאומית ועל דעת קונו, היא מסירה את הלבבות מלחשוב דאגות רוחניות, דאגות לאומיות, והיא מביאה לחנך את הבנים בחנוך שהננו רואים; ללמדם רק למודים כאלה שיש מהם תקוה להשתכר אגורת כסף, ובאשר הלמודים העברים אינם נותנים תקוה כזאת ללומדיהם, לכן עוברים עליהם מבלי משים. ובין כה וכה בנינו ובנותינו גדלים מנעוריהם בלי דעת תורתנו ושפתנו ומעריכים את ערכי „טוב"

„ורע" עפ"י תורות אחרות ולא עפ"י תורת ישראל! אבל מה יהיה סוף חנוך כזה? האם באמת הננו מאשרים את בנינו אלה, אשר לטובתם ולהנאתם הננו מלמדים אותם כל ה„חכמות" שבעולם, לבד חכמתנו אנו? האם הם, בנינו האהובים האלה, לא יסבלו את כל היסורים הגופניים והרוחניים האלה שאנחנו ואבותינו סבלנו? האם בזה שהמה יסבלו בלי דעת על מה הם סובלים ועל מה הם מֻכים ינעמו להם יסוריהם? שימו לב לבל הנעשה לעיניכם ותראו את העתיד המוכן לבניכם ואתם לא נתתם כל מגן בידם, לא נטעתם כל רוח בקרבם, לא הטפתם כל נטפי נחמה בלבם, לא זרעתם כל תקוה בנפשם, כי יוכלו לשאת את דגלם, דגל יהודה, ברמה ולסבול את יסוריהם בגבורה ומה תהי אחריתם, אחרית אלה הבנים שלמענם הקדשתם כל כחכם, שלמענם שכחתם את אומתכם וצרכיה וקניניה?

המצב הזה מְחַיֵב את כל איש יהודי, האוהב את בניו אהבה אמתית, אהבת אב ואם ולא אהבת עצמו, ויחד עם זה הוא אוהב את עמו וכל קניניו הלאומיים וחפץ בקיומם, לחשוב מחשבות ע"ד העתיד הצפוי לבניו ועמו, ובחשבו מחשבות יבוא לידי הכרה ברורה, שאשר בניו תלוי באשר עמו ואשר עמו, שהוא, העם, מקיף את כל קניניו: תורתו, דעותיו, מדותיו, שפתו ותקוותיו ויעודיו, הלוי „במקלט בטוח בארץ אבותיו", זאת היא הציונות! ולכן כל יהודי בן לעמו ואב לבנים מחויב להיות ציוני, לעזור בכל כחו להשגת המטרה שהציונות הציבה לה. עליו לחנך את בניו ובנותיו בחנוך כזה שידעו את עמם וכל קניניו הלאומיים, יקוו עמו את תקוותיו ויעבדו עמו להשיג את התקוות האלה. צריכים המה ללמד את תורתנו הכתובה והמסורה, את שפתנו וספרותנו, את דברי ימינו וגלילות ארצנו! עלינו לדעת ג"כ, כי בלמודים לבד לא נעשה את בנינו ליהודים לאומיים כחפצנו, ישנם בקרבנו אנשים רבים היודעים היטב את תורתנו הכתובה והמסורה, הממהרים לכתוב צחות בשפתנו וקראו הרבה בספרותנו, וודעים בעל פה את דברי ימינו ובכ"ז אינם ציונים, ומזה נראה שבלמודים לבד לא נצא ידי חובתנו, עלינו לגשם את רעיוננו גם לתת רוח בו ורק אז נגיע אל מטרתנו. עלינו לכונן את בתינו בטעם לאומי למען ימצאו בנינו מיום הולדם באטמוספירה לאומית! יישנו את שנתו של הילד בשירים עברים, יספרו לו אגדות עבריות, יראה את הוריו עושים

מעשים לאומיים כמו: שמירת שבת, סדר הפסח, סכה וארבעה מינים, נרות חנכה ועוד. ישמע אבותיו מדברים על אדות מצב ישראל, נאנחים על צרותיו ומקווים תקוותיו. האנחות האלה תזרענה על לבבו זרעונים, לאומיים ודמעות אם עבריה תשקינה אותם ויבוא יום ועשו הזרעונים האלה פרי הלולים. גם הבית בעצמו, בלעדי ההורים, יעיד כי בית לאומי הוא. תמונה מקיר תזעק ככה ואלבום משלחן יעננה! תפארנה את הקירות תמונות עבריות מחיי עמנו הלאומיים, על השלחנות ימצאו אלבומים מארץ ישראל ועבריים בכלל, מבעד חלון ארון הספרים יראו גבים מוזהבים מהודרים של ספרים עברים, וספרים עברים ימצאו בבית לא רק לפאר לבד כי אם גם יקראו בו. כל הדברים האלה יחד את הלמודים העברים שיבאו אח"כ בחדר ערוך גם כן בטעם לאומי במלמד לאומי יחד את הסביבה הלאומית של רעים וידידים ואת בתי־מדרשינו וכנסיותינו הלאומיים בטבעם יעמידו לנו דורות יהודים, שידעו מי המה מאין באו ומה ערכם, שידעו גם את התעודה הגדולה שהתוו לנו נביאינו, ידעו וירגישו את חובתם לאומתם ולמין האנושי בכלל, ירגישו וכל קרבן לא ייקר בעיניהם! אז לא נהיה עוד מוכרחים לדבר על אדות שקל בן ארבעים קאפיקות, על אדות תרומות חבר לחברת תמיכת אחינו עובדי אדמת קדשנו בת שלשה רו"כ, על אדות נדבה לטובת הפועלים בארץ ישראל, נדבה לקרן הלאומית ולא על אדות המניות של הקולוניאל באנק העברי בנות עשרה רו"כ כל אחת! אז, אם בלבבות יזרום זרם דם חם מנטפי דם החשמונאים, יגשים עמנו גשם נדבות בלי כל התעוררות וכל כחותינו נקדיש למלאות את התעודה הגדולה תעודת ישראל, תעודת הציונות!

דרוש שני.

תעודת ישראל–תעודת הציונות.

בדורות האחרונים קמו חכמים בקרבנו ויחליטו, כי ישנה תעודה לעם ישראל בתבל: לתקן עולם במלכות שדי. רבים החזיקו בדעה זו ורבים קמו עליה ויבטלוה, ובימינו אלה כבר היתה לשחוק בפיות מתנגדיה. אבל באמת הדעה הזאת נכונה בעיקרה ויסודה בדברי הנביא שאמר: „הן עבדי אתמך בו בחירי רצתה נפשי נתתי רוחי עליו משפט לגוים יוציא" (ישעיה מ"ב א), רק עלינו לבאר לנו את הדרכים בהם נלך ואת המעשים אשר נעשה למלאות את התעודה הזאת. גם, לפי דעתי, אין התעודה הזאת של תקון עולם „במונוטאיזם" יחידה לנו, בלעדיה יש לנו עוד שתי תעודות גדולות, הנובעות אמנם ממקור התעודה הראשונה, אך עלינו להטעימן ולהרימן בפני עצמן, כי ערכן בחיים, בחיי הפרט והכלל, איננו נופל מערך התעודה הראשונה אם שתיהן.

התעודות האלה הן: עשות צדקה ומשפט, במובן הרחב של המלים האלה המקיפות תבל ויושביה, והרעיון הלאומי הטהור, כאשר אבאר להלן. —

מה עלינו לעשות למלאות את התעודה הראשית הורה לנו נביאנו זה שנתן לנו את תעודתנו. הוא אומר: „לא יצעק ולא ישא ולא ישמיע בחוץ קולו", לא ישלח מסיתים ללמד לעמים תורתו, „קנה רצוץ לא ישבור", אחרי המסיתים לא ילכו אנשי חיל למגר לארץ גם גוי קטן ורפה כקנה, „ופשתה כהה לא יכבנה", גם על אמונה חלשה לא ישית ידו לכבותה כלה, רק „לאמת יוציא משפט", הוא רק ישתדל, כי משפטיו יתאימו לאמת, והוא צריך להראות, כי הרוח שנושאתו להוציא משפט לגוים הוא רוח אמת, אבל בשביל להוציא „משפט לגוים" איננו זקוק כלל לנוד בגוים ולהתאבק בעפר רגליהם וללקט פרורים תחת שלחנותיהם ובלי אויר לנשימה ישמיע כאוב מארץ קולו הרצוץ

„שמעו נא עמים נכבדים ונשאים, יש לי תעודה לתקן אתכם במלכות שדי״! לא ולא! „לא יכהה ולא ירוץ עד ישים בארץ משפט״, הוא ישים משפטו בארצו הוא „ולתורתו איים ייחלו״, [ישעי׳ שם]. ישראל הולך בדרכו הטובה לו, עושה מעשים הנאותים לו, ודרכיו ומעשיו יהיו עפ״י תורתו, ואז ייחלו לה איים ועמים ילמדוה! העבודה לטובת העם היותר פוריה היא זאת שעובדה מכון רק לטובת עצמו ותועלת הכלל באה מאליה. בעל בית חרשת מעבד חומר חדש לטובתו והנאתו וממילא מתפתחת החרשת במדינה על ידו והוא מעשירה עשר רב ונותן פרנסה לאלפי פועלים, סוחרים ועוד. גם העבודה לטובת האנושית היותר פוריה היא זו שעובדה, יהי עם שלם, איננו מכֻוָן כלל לתקן עולם, כי אם לתקן את עצמו ותקון העולם יבוא ממילא. ועבודה כזאת היא העבודה ש„תעודתנו״ מחיבת אותנו לעבוד! ישראל מתקן את עצמו במלכות שדי, הוא חי עפ״י אמונתו ובחייו הטהורים הוא מופת לרבים ללמוד ממנו לעשות כמעשהו!

אבל איך צריך ישראל לחיות, שבחייו ובמעשיו ימלא את תעודתו הגדולה: לתקן עולם במלכות שדי? על מדוכה זו ישבו חכמינו ז״ל ואמרו: „ששה דברים קדמו לבריאת עולם, יש מהם שנבראו ויש מהם שעלו במחשבה להבראות, התורה וכסא הכבוד נבראו, האבות וישראל ובית המקדש ושמו של משיח עלו במחשבה להבראות... והתורה קדמה לכסא הכבוד״ [בראשית רבה פ״א]. „כסא הכבוד״ הוא הכרת „מלכות שמים״ על הארץ, לדעת כי הקב״ה הוא אדון העולם ומידו הכל ואחרי ש„אל אחד בראנו ואב אחד לכלנו״ אין לנו לבגוד איש באחיו ולהתרומם איש על אחיו ולרדות איש באחיו. „כסא הכבוד״ הוא הכרת ה„השגחה העליונה״ על כל מעשי בני אדם כמלך יושב על כסא כבודו ומנהל את כל עניני המלוכה, ואחרי שיש עין צופיה על הכל, על בני האדם לזכך ולהיטיב את מעשיהם לבל יתנגדו לרצון „אדון כל המעשים!״ ואת „כסא הכבוד״ הזה יכולים בני אדם לשאת, להכירו ולפרסמו אך ורק ע״י התורה, שבה נתגלה רצונו של בורא עולם, ואם „זה הדבר אשר צוה ד׳ תעשו וירא אליכם כבוד ד׳״ [ויקרא ט׳ ז׳], ע״י המעשים שיעשו עפ״י התורה, ינשא כסא הכבוד; ולכן „התורה קדמה לכסא הכבוד״. ובלעדי שמירת התורה, תורה שהיא „תורת חיים ואהבת חסד וצדקה וברכה ורחמים וחיים

ושלום", לא יוכל כסא הכבוד להתפרסם והעולם לא יתוקן במלכות שדי! הראשונים ש„עלו במחשבה להבראות" לנושאי הכסא היו ה„אבות" [„האבות הן יהן המרכבה", בראשית רבה פ' פ"ב], והם נשאו את „כסא הכבוד" ברמה במעשים טובים, ב„הכנסת אורחים", בהצלת עשוק מידי עושקו ועוד—האבות מתו „וישראל" ירש מאבותיו את נשיאת „כסא הכבוד" עם הדם הנוזל בעורקיו, נשיאת כסא הכבוד ע"י מעשים ומפעלים! בישראל נתלכדו התורה וכסא הכבוד יחד, התעודה הראשונה: „תקון עולם במלכות שדי" והתעודה השנית: „עשות צדקה ומשפט" נאחזות זו בזו ורק ע"י השניה תודע הראשונה! „ואברהם היה יהיה לגוי גדול ועצום ונברכו בו כל גויי הארץ כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ד' לעשות צדקה ומשפט" [בראשית יח. יח, יט]. כן! רק ע"י עשות צדקה ומשפט יתברכו כל גויי הארץ בישראל ויכירו וידעו מלכות שדי! זאת היא „תעודת ישראל הידועה" וזה הדרך שעלינו ללכת למלאותה: שמירת התורה, משפטיה וחקיה המישרים את האדם ועושים אותו לסמל הצדק והמשפט, לסמל הטוב והישר! אבל לזנוח את התורה, להפר חקיה, לעבור על מצוותיה ולמלאות „תעודת ישראל" הוא כמו שאומרים: סתום את החלונות ויהי אור בבית!

עד כמה מסוגלים ומוכשרים אנחנו כעת לשאת את „כסא הכבוד" ולקים תעודתנו הראינו בדרושנו הראשון, והננו מחויבים להבין מה רב המרחק בין המצב שאנחנו היום ובין זה המצב שהננו צריכים להמצא למלאות את תעודתנו הנשגבה! אך לדרוש מעם שלם שיהיו כלם צדיקים, כלם ישרים, כלם אנשי מופת לרבים, כלם בלי כל כתם ושמץ פסול, הוא דבר בלתי אפשר, ואם כן איך תמלא התעודה? הן די הוא לאיש אחד מישראל לחטוא להעמיד קול זועות בכל המחנות: הנה היהודים הרעים, הנה התלמוד המשחת! ויחידים חטאים הלא ימצאו תמיד ואח"כ „נפל פותא בבירא", התעודה לעולם לא תצא לאור? לכן עלה במחשבה להבראות—„בית המקדש", מרכז היהדות". במרכז הזה ימצאו טובי האומה סלתה ושמנה, בו ישלטו הצדק והמשפט, היושר והטוב, בו תשמר האמונה בטהרתה, בו ישמעו האידיאלים הנשגבים ובו תתגשם רוח ישראל, רוח נבואתו, במעשים כבירים! על המרכז הזה לא יהיה באמת כל כתם וממנו תצא אורה לכל העולם ועל ידו ימלא ישראל את

תעודתו: לתקן עצמו, ו„כסא כבוד מרום מראשון—מקום מקדשנו" [ירמי' יז. יב]. וגם עתה אף כי מצבנו הרוחני ירד פלאים עוד לא אלמן ישראל מאנשים גדולים וטובים, בעלי כשרונות מצוינים, ולוא התאחדו כל הכחות הטובים שבעמנו יחד לעבוד לתחית עמם ולוא התרכזו רבים מהם במקום אחד, כי אז היה לנו „מרכז" רם ונשא, שהשפעתו היתה גדולה על כל פזורינו והכשיר את עמנו לתעודתו הנעלה!

„מרכז היהדות" נחוץ לנו גם כמו שהננו עתה לאחד ולקשר אותנו בקשרים רוחניים לבל נפרד כל כך בדעות ובהשקפות בנוגע לחיי עמנו בהוה ובעתיד כמו שהננו כיום הזה. תמיד היה לנו מרכז כזה, לא במקום ששם רוב ישראל אלא במקום המסוגל לכך ובו נמצאו טובי האומה. התנאים הדרושים ליסוד „מרכז היהדות" באיזו מדינה הם שנים: המצב החמרי של היהודים יהיה טוב, שאם „אין קמח אין תורה", והנהגה פנימית בלי כפיה חמרית או מוסרית מן החוץ. במדינה ששם נמצאו שני התנאים האלה יחד נוסד „מרכז היהדות" ובהבטל גם אחד משני התנאים האלה בטל גם המרכז. אך, כנראה, שמרה ההשגחה את „מרכז היהדות" שלא יבטל לגמרי; וכל זמן שלא היתה בעולם מדינה המוכשרת למרכז לא בטל המרכז במדינה שנמצא, אף כי עמד להבטל, עד כי נמצא מקום אחר לו, ואז „וזרח השמש ובא השמש עד שלא שקעה שמשו של עלי זרחה שמשו של שמואל הרמתי", ועד שלא שקעה שמשו של המרכז במדינה זו זרחה שמשו של המרכז במדינה אחרת. בתחלה היה „מרכז היהדות" בציון, בזמן בית שני, אף כי רוב היהודים ישבו במדינות אחרות. פעמים אחדות כמו בטל המרכז „והיה העולם שמם" אך אח"כ הוקם המרכז על מקומו ו„חזרה העטרה ליושנה". דבר שלמותר להגיד הוא, כי שני התנאים הדרושים למרכז היו לנו בארצנו, גם אחרי החרבן. אך „משמת רבי הוכפלו צרות" ומצב ישראל החמרי החל לרדת מטה מטה, גם ההנהגה הפנימית ע"י הנשיאים החלו הרומאים להמעיט את דמותה „ומרכז היהדות" החל לשקוע, אבל הרפואה קדמה למכה ובבבל כבר הוכן ה„מרכז" ע"י רב. בבבל ישבו אז היהודים שלוים ומצאו פרנסתם בכבוד, הממשלה לא התערבה בעניניהם הפנימיים ומסרה את ההנהגה ליד „ראש הגולה" והיתה המדינה הזאת מוכשרת ל„מרכז היהדות". „רבנו הגדול", רב, ידע היטב את האמת הפשוטה, שאם חפצים אנו

ליסד „מרכז היהדות", אז לא די בזה שניסד „ישיבות" למספר צעירים, לו גם יגיע מספרם ל מ א ו ת, הן ערך המרכז והשפעתו תלוים במספר החכמים הגדולים שימצאו במקום המרכז, ו„חכמים גדולים" אינם מצוים בשוק. אם „אלף נכנסים למקרא יוצאים מאה למשנה עשרה לתלמוד ואחד להוראה" [מדרש קהלת על פסוק „אדם אחד מאלף"], ובמאה היוצאים להוראה, ימצא חכם גדול אחד, ואם כן צריכים מ א ת א ל ף להכנס למקרא ועשרת אלפים להכנס למשנה ואלף לתלמוד, עד שיצא חכם גדול אחד שיאצל מהודו על „מרכז היהדות"; ולכן השתדל לכבד על העם את „מלמדי תנוקות" ודרש „אל תגעו במשיחי אלו תנוקות של בית רבן" [שבת קי"ט:], וביסדו את „ישיבתו" לאלה הנכנסים לתלמוד, שהיו במספר אלף ומאתים אוכלי שלחנו, יסד גם „חדשי דכלה" ו„שבתא דריגלי" לפני העם בדעתו היטב, שאם כ ל ה ע ם ילמד, אם מעט אם הרבה, אז י ת ג ל ו כל כשרונות העם ולא יאבד אף כשרון אחד לריק. ועד כמה היה חביב כבוד מ ו ר י ה ע ם בעת ההיא, הננו יכולים לדעת מהשריד שיש לנו מימים ההם ב„תפלת שבת" ב„יקום פורקן" שחושבים בראש את „רישי כלי" ואח"כ „רישי גלותא" ואח"כ „רישי מתיבתא"! ובבבל נוסד „מרכז היהדות".

אך לרגלי תמורות מדיניות, נהרס מצב אחינו בבבל וה„מרכז" החל לרדת, אז לא נמצא בכל כדור הארץ מדינה מוכשרת למרכזנו, כי אם „ספרד", אבל שם לא היו „חכמים גדולים", אבירי ה„תלמוד"; והנה כמו יד ההשגחה היתה בזה, שנשבו ארבעה גדולי ישראל „ורבי משה ובנו" הובאו לקורדובא. ועד שלא שקעה שמשו של המרכז בבבל, עוד רבי שרירא גאון ורב האי גאון, הגאונים ה א ח ר ו נ י ם חיים, זרחה שמשו של המרכז בספרד, ובספרד היו אז שני התנאים הדרושים למרכז. והמרכז בספרד לא היה רק „מרכז התורה המסורה", אך גם מרכז הלשון העברית והשירה העברית, מרכז הספרות החדשה. אם גודל ה מ ר כ ז בארץ ישראל, אם לא נדבר על „תקופת הסופרים", נכר ביותר ב מ ש נ ה ו ב ת ל מ ו ד י ר ו ש ל מ י, אם גודל המרכז בבבל, נכר ביותר ב ת ל מ ו ד ב ב ל י, הנה גודל המרכז בספרד נ כ ר בכל: ב א ל פ ס ו ר מ ב"ם, ב ד ק ד ו ק ל ש ו נ נ ו, ב ש י ר ה, ב פ ל ו ס ו פ י א כ ל ל י ת ו ע ב ר י ת, ב כ ל! לרגלי תמורות מדיניות הלך מצב ישראל בספרד הלוך וירד מטה מטה, דמותו של המרכז התמעטה, אבל מדינה אחרת ש ת י ר ש את המרכז כלו ל א ה י ת ה, בכל

ארצות אירופא נדחקו היהודים ונלחצו, עד כי יש להתפלאות על חכמי התוספות והבאים אחריהם, איך יכלו להרביץ תורה בעתים הרעות ההן, בעת שחרב חדה גם מורטה היתה תמיד נגד עיניהם?

אבל טרם גלו ישראל מספרד, כבר הוכן המרכז, ביחוד לתורה המסורה, בפולין, שבה מצאו אז היהודים את שני התנאים הדרושים. אך זה כמאתים שנה שבטל המרכז גם בפולין, ומני אז אין לנו כל מרכז, ונפרדנו ונתרחקנו איש מעל רעהו, ובני מדינה אחת אינם מבינים את הלך רוחם של אחיהם במדינה אחרת; לכן נחוץ לנו גם כמו שהננו עתה „מרכז היהדות", מרכז שבו ישבו גדולי אומתנו בתורה ובחכמה, שכבודם יהיה על כל העם למפלגותיו ודבריהם יהיו נשמעים לכלם, והמרכז הזה ישפיע מרוחו על כל אחינו, גם יאגדם ויקשרם יחד!

אבל איזה מקום מסוגל ל„מרכז היהדות", באיזו מדינה ימצאו היהודים את שני התנאים הדרושים? שוטטו במדינות אירופא ואמריקא וראו „היש במזרח או במערב מקום תקוה בו נהיה בטוחים"? בטוחים בלחם וברוחנו? המקום היחידי שבידינו להכין אותו כי יהיה מוכשר ל„מרכז היהדות" הוא ארצנו הקדושה! שם, אם נעבוד, ימצאו רבבות, מיללוני אחינו לחם בעבודת אדמה, בבתי חרשת, במכרות, במסחר ובמלאכות, כי ארצנו מסוגלת לכל זה, כאשר בארו התרים המומחים; ולע"ע עוד לא כבשו אחרים בידיהם את כל אלה; ושם נוכל להשיג את ה„הנהגה הפנימית" להנהיג את חיינו עפ"י רוחנו אנו! ואם יוסד בארצנו „מרכז היהדות", אז נסדר שם את ארחות חיינו עפ"י תורתנו הקדושה ומשפטיה יהיו לנו לאור, שם יתפתחו כל כשרונותינו הנעלים ושם בתורתנו, בחכמתנו, בהשכלתנו, בארח חיינו, בכל דרכינו ומעשינו, נהיה למופת לכל עמי תבל, נהיה לאור גוים לפקוח עינים עורות, להוציא ממסגר אסיר, מבית כלא יושבי חשך, ואז נמלא „תעודותינו הגדולות"! ו„ביום ההוא יקראו לירושלים „כסא ד'" ונקוו אליה כל הגוים לשם ד' לירושלים ולא ילכו עוד אחרי שרירות לבם הרע"! [ירמי' ג' י"ז].

ובשבתנו בארצנו נמלא עוד תעודה אחת: להראות לכל העמים, גם כן לא בדברים ודרשות כי אם בחיינו ומעשינו, מה טיבו של הרעיון הלאומי בטהרתו! אנחנו בני ישראל היינו תמיד לאומיים ואת דגל הלאומיות נשאנו ברמה, יודעים אנחנו כי

כשם שההתפתחות האנושית דורשת, כי כל איש ואיש יתפתח לפי טבעו ונטית רוחו, ואם יבוא יום שדעות כל האנשים תהיינה שוות, אז יחרב העולם, כן דורשת ההתפתחות הזאת, כי כל אומה ואומה תתפתח לפי נטיותיה הטבעיות ולפי רוחה, ובהתפתח כל אחת לפי דרכה תצעדנה את האנושיות, שבה יאצרו כל צדדי ההתפתחות הכלליים, צעדים גדולים לפנים! היהדות לא כפתה מעולם הר כגיגית על אומות אחרות שתתבוללנה בין בניה, לא לחצה ולא הפריעה את ההתפתחות הלאומית של עם אחר; ואם אחדים מראשי היהודים עשו פעם או פעמים כדברים האלה עשו זאת ולא לפי רוח תורתנו. ובשבתנו כעת בארצנו ונלך באמת בדרכי תורתנו, אז תתגלה הלאומיות הטהורה בכל הודה והדרה. אנחנו נשתדל בכל כחותינו למלאות את ה„תעודה" שהעמידו לנו נביאינו, ובתעודה הזאת כתוב לאמר: „כל העמים ילכו איש בשם אלהיו" [מיכה ד. ה]. יתפתח כל אחד לפי רוחו ויכבד את קניניו וקדשיו, „לא ישא גוי אל גוי חרב", אבל גוים מיוחדים יהיו, לטובתם ולטובת האנושית כלה, רק „לא ילמדו עוד מלחמה".

הרעיון הלאומי הטהור מבקש, כי כל עם יחיה עפ"י רוחו, כל עם רק יכול לקוות ולהאמין כי הוא יהיה לאור אחרים, ל„מרכז האורה", כמו שמקוים אנחנו, כי „הר בית ד' נכון יהיה בראש ההרים ונהרו אליו כל הגוים והלכו עמים רבים ואמרו לכו ונעלה אל הר בית ד' ויורנו מדרכיו ונלכה באורחותיו", אבל חלילה לכל עם להוליך עמים אחרים ולצוות עליהם לכו עלו אלינו ונורכם מדרכינו ותלכו באורחותינו, ומה גם להשתמש למטרה זו בכח האגרוף ולנעוץ חרב בבית המדרש. באירופא מושלות עתה שתי דעות כבירות ולוחמות אחת בחברתה מלחמה חזקה: הקוסמפוליטיזם והשוביניזם, ושתיהן כאחת שנואות נפש היהדות הלאומית. וזאת היא תעודתנו להראות לכל באי עולם, איך חי עם חיים לאומיים טהורים, ומה גדולות התוצאות של חיים כאלה להתפתחות האנושית בכללה, ואז תהפך לכל העמים דעה אחת: לתת לכל אומה להתפתח לפי רוחה, ובזה יציל „מרכז היהדות" בציון את היהדות בארצות הגולה מכליון!

אמנם כן „מרכז היהדות" נחוץ לנו, הוא נחוץ לקיומנו בהוה ועוד יותר לחיינו בעתיד, אבל איך נעורר את לב אחינו בכל תפוצות הגולה לשים לב לזה? לכן ישנו הדבר הרביעי שקדם לבריאת עולם, הוא „שמו של משיח", התקוה לשוב לארץ אבות

החיה בלבות כל בני עמנו. את הזיק הזה עלינו ללבות והוא יחולל גדולות. ומטעם התעודות הגדולות שעל עמנו למלאותן לטובתו הוא ולטובת האנושיות כלה, עלינו לחנך את בנינו פה בארצות הגולה, כי ידעו את עתידות עמם, את המקום שיקח לו בין העמים הנאורים, ויכינו את עצמם לקראת התעודה הגדולה אשר לפניהם!

אך יחד את העבודה הזאת פה, יש לנו עוד עבודה עקרית אחת: לכונן את ארץ ישראל, להכשירה ל„מרכז היהדות". „חובבי ציון" במשך עשרים שנות עבודתם, תרמ"ב—תרס"ב, הראו מה עלינו לעשות, כי ארצנו תתן לחם ליושביה וה„ציונות" ערכה תכנית מה עלינו לעשות להשיג את ההנהגה הפנימית, אלה שני התנאים הדרושים ליסוד מרכז. אבל העבודה עוד רבה לפנינו ועלינו לעבוד ולעבוד! „חובבי ציון" שמשכו אחריהם את הנדיב הברון ראטשילד ואת חברת יק"א יסדו בארץ ישראל יותר מעשרים קולוניות עבריות ותנובתן, היין והקוניאק, זכו למעדאליע של זהב בהתערוכה בפריז, זה „אות כבוד" לעמנו, כי אחרי גלות ארוכה כזאת עודנו מוכשר לעבודת אדמה, „אות כבוד" לאמנו ציון המוציאה פרות כאלה, ויודעים אנחנו, כי ארצנו היא גם עתה ארץ הגפן, ואם רק נסדר היטב את מכירת יין ארצנו, יוכל מעשה היין להחיות עם רב; יודעים אנחנו, כי ארצנו מוציאה גם לחם, חטה ושעורה, גם שקדים, גם דבש דבורים, גם מיץ־תמרוקים, גם משי ועוד ועוד. על ידי עבודת חובבי ציון יודעים אנחנו מה לנטוע ולזרוע ואיך לעבוד עבודות אלה בארץ ישראל, דברים שעד הנה לא ידענו; ע"י עבודת חובבי ציון יש לנו, לעם ישראל, מאות אלפים דונם אדמה, עשרים כפרים ובהם אלפי נפשות כורמים ויוגבים, בתי חנוך, בתי מדרש, ילדים וילדות מדברים עברית ועוד; ויש לנו יערות גדולים, מסלות חצץ ובתי חרשת. ע"י עבודת חובבי ציון יש לנו ביפו עדה גדולה ותלמוד תורה, בית חולים ובית הספר, ויש לנו בירושלים בית עקד ספרים כללי; ואם גם נאמר, כי כל מה שיש לנו איננו שוה את כל הכסף שהוציאו עליהם, הנה לוא נגשו עמים אחרים לעשות כמעשה הזה: להושיב אנשים שלא ידעו כלל מה היא עבודת אדמה, להושיבם בארץ שממה באויר משחית, באמצעים קטנים בראשית העבודה ובגשמי זהב בלי חשבון באחריתה, כי אז היו התוצאות יותר גרועות ממה שיש לנו! באַשרנו, כי היו לנו

קולוניסטים בעלי רוח שנסעו לארצנו לא למצא בה מחיתם המה, כי אם לסול מסלה לעמם; ולכן יש לנו, מה שיש לנו, ובארץ ישראל יש לאחוזותינו ערך גדול; ולבד זה הנה הנסיונות השליליים שקנינו בשנות עבודתנו, מה שאנחנו יודעים את הדברים שאינם טובים, שוים הרבה הרבה מאד, כי הם ישמרו על מיללונים רבים שלא ירדו לטמיון בעת שנבוא לכונן ישוב גדול בארצנו!

והנה עלינו להחזיק את הישוב הזה הקים, גם לעשות נסיונות חדשים, ליסד מושבות חדשים על יסודות חדשים, למען נדע מה טוב לנו ומה רע. בדבר הזה עוסקת ותעסוק החברה המאושרה מטעה"מ „לתמיכת בני ישראל עובדי אדמה ובעלי מלאכה בסוריא ובארה"ק", חברה אשר כל ישראל יושבי רוסיא רשאים להיות חבריה ויש לה ועד קבוע באדעססא, וכל מי שיכול לשלם תרומת חבר משלשה רו"כ בשנה ומעלה צריך לשלם! צריכים ליסד חברה מיוחדת, ברשיון הממשלה, להחזיק בתי־החנוך הנמצאים וליסד בתי־חנוך חדשים בארץ ישראל, כי הדור הבא יהיה מוכשר ומסוגל ליסוד המרכז. צריכים להחזיק בידי בית עקד הספרים בירושלים בהיותו „מרכז ספרינו" ובלעדיו לא יתכן „מרכז היהדות"; הקונגרס החמישי החליט לכונן „קרן לאומית" לקנות אדמה במדה מרובה בארץ ישראל, ועלינו לנדב לקרן הזאת עד מקום שידנו תגיע להגדילה ולהאדירה; עלינו להשתדל במכירת תבואות ארצנו: היין והקוניאק, אתרוגים, דבש ועוד, אשר בזה תלוי קיום הישוב בהוה ובעתיד.

אלה הן העבודות הנוגעות לתנאי הראשון של הכשרת הארץ, כי תתן לחם לאחינו. ולתנאי השני, הנה נחוצים לנו הקונגרסים להביע על ידם את צרותינו ותקותינו ולמשוך אלינו עיני רבים, ולכונן את הקונגרסים, דרושה הארגיניזציא לאגדות ועוד ולשקלים ונמלא את הדברים האלה. יסדנו קולוניאל־בנק עברי, והוא יהיה בא־כחנו בדין ועלינו למכור את מניותיו בכל כחותינו. אלה הן העבודות, עבודות הכנה ויחד עם זה גם עבודות יסודיות שעלינו לעבוד לכונן את מרכזנו ולמלא על ידו את „תעודת ישראל", או במלים יותר קצרות עלינו להיות ציונים בכל גופנו ונשמתנו, בשבתנו בביתנו ובלכתנו בדרך, בשבתנו בבתי מכרינו ובשיחנו בבתי־מדרשינו, בחיינו הפרטיים ובחיי צבורנו, בכל מקום ובכל עת עלינו

להיות ציונים, ציונים אמתים, ונמלא את תעודותינו הגדולות והיינו לאור גוים, ו„התעודת-ישראל" היא „תעודת-הציונות"! ובשימנו אל לב את התעודה הנצבת לפנינו, ובערכנו לעומתה את הדרישות הקטנות שהציונות דורשת מאתנו, אז נקרא בהמית לב ובמרת נפש יחד את הסלחן: „אשמנו מכל עם בשנו מכל דור"! הביטו אל כל העמים מה יש להם בארץ הקֹדש, קברים אחרים, מקומות-קדושים אחדים, ומהם נוסעים שנה שנה לאלפים ורבבות לבקר את ארץ ישראל; ואנחנו, שלוא חפצנו להשתטח על כל הקברים שיש לנו שם, לבקר את כל מקומות קדשנו, לא הספיקו לנו כל שנות חיינו, ולא רק „קברים" לנו שם, כי אם תקוות חיינו, אנחנו שארצנו היא משאת נפשנו ולכל בה חיי רוחנו, מאתנו אין איש נוסע לבקרה, לראות את זכרונות העבר, את המושבות החיים הנותנים תקוה לעתיד, אמנם אשמנו מכל עם!

אשמנו מכל עם! הנה האשכנזים, החכמים הצופים למרחוק, צפו וראו כי עתידות גדולות לארצנו ועמדו ויסדו „בנק פלישתיני-גרמני", הם לא קצבו מחיר כל אקציה עשרה רו"כ ולא שלחו מטיפים, דרשנים, לעורר את העם לקנות האקציות, ובב"ז נמכרו אקציותיהם, אשר מחיר כל אחת חמש מאות מארק ולהם יש בנק בירושלים זה שנים אחדות, בנק שבקרן המגעת רק לסכום של פחות מחצי מיללון מארק עושה עסקים על סכום של חמשים וארבעה מיללון פרנק בשנה! ואנחנו, שהננו מזכירים את ארצנו עשרות פעמים בכל יום, חפצנו ליסד בנק וקצבנו מחיר כל מניה רק עשרה רו"כ ונחר גרונם של עשרות נואמים מצעוק ונלאו רגלי מאות גובים מלכת לגבות, ואחרי עבודת שלש שנים ומחצה, אספנו רק כשמינית מהסכום הקצוב! אם נשב עוד בחבוק ידים ובאו אחרי האשכנזים, העמים האחרים וקנו אחוזות אדמה איש איש כפי חפץ לבבו ו„יופי אדמתינו לזרים" יהי! ובנו האנגלים בתי חרשת ב„ככר הירדן בין סכות ובין צרתן" (מלכים א' ז. מ"ו), ונטעו האונגרים את גפניהם על הרי יהודה, וכרו הבלגים את מכרות הפחמים סביבות ים המלח„ ובאו היונים ונטעו גני אתרוגים, ובאו הארמינים וסחרו בארץ, ואז רק אז יבאו אחינו ג"כ ל„ארץ ישראל" ופתחו חנויות ובתי מרזח, ובקשו משרות בבתי מסחר, ורכלו בערים וכפרים בבגדים ישנים ו„ילקטו שעורים בגללי בהמתן של ערבים", ואז יזדרזו אחינו שבגולה לקנות יין ארץ ישראל הבא מכרמי האונגרים ואחינו

החרדים יקפידו לקנות דוקא אתרוגי ארץ ישראל, יען כי נהפכה כבר לאדמת יון, ונהיה שבעי־רצון אם לא יפסקו הלכה כרב ש„אדם אוסר על חברו דרך אויר" (עירובין פ"ו.), לזאת הננו מסוגלים ומאד נשמח אם יתנו לנו דריסת הרגל „בכרמל ושרון", אבל להיות אדוני האחוזות, בעלי בתי־החרשת, המכרות ועוד אין אנחנו דואגים, ועוד צוחקים אנו גם מתריעים על אלה הדורשים ככה, הוי אשמנו מכל עם—יופי אדמתינו לזרים!!

אשמנו מכל עם! הנה החברה הפלשתינית ברוסיא אוספת מדי שנה בשנה כארבע מאות אלפים רו"כ והמלך הרם יחשב בין חבריה והיא מיסדת בארץ הקדש בתי־ספר ועוד, וגם לנו יש חברה מאושרת וגם היא תומכת בתי־חנוך בארצנו, והיא תומכת מושבות גם שלמות בשאר צרכי צבור והיא גם מיסדת מושבות חדשות, ולחברתנו אנו מכניסים כל ישראל ברוסיא סך ארבעים אלף רו"כ לשנה! אוי לאותה בושה אוי לאותה כלמה!

אשמנו מכל עם! הנה הציונות עוררה תנועה גדולה בעמנו, קרבה רחוקים ואחדה נפרדים, שיות נדחות רבות השיבה אל העדר, היא החזירה לנו „דורונות רבים, של נפשות נעלות, שנתן יעקב לעשו" ויש בכחה להציל עוד רבבות נפשות אחינו שאבדו דרכם בחיים, ואנחנו עומדים מרחוק ואיננו באים לעזרתה! הוי אשמנו מכל עם—כחנו לנכרים! בנינו ובנותינו הולכים בשבי ואתם יקטן כחנו, יצערו כשרונותינו!

היודעים אתם בני ישראל מי יהיו שופטיכם על מעשיכם או אי־מעשיכם אלה? לא אנחנו, לא הציונים, גם לא נמסור דינכם לשמים, שהוא רחום וחנון ומרבה לסלוח! יקומו עליכם שופטים נוראים, אשר לא תועיל לכם כל התנצלות, בניכם אתם ישפטו אתכם! הם ידרשו מכם דין וחשבון על דרכיכם, ומה תענו ביום דין זה שרבבות רעבים וצמאים, מורדפים ונגשים יצעקו: אבות, אבות על מי עזבתם אותנו? האם כה דאגתם לבניכם האהובים? הוי בשנו מכל דור, מכל דור הבא שינוד בגוים ויתפרנס ככלב באשמתכם אבות טובים, באשמתכן אמות רחמניות! אבל אם גם הציונים יגיעו למטרתם בלעדי עזרתכם, אנשים בלי לב, והם יגיעו לה בעזרת השם, וטפכם אשר אמרתם לגדולה יעלה ופתיל על חזהו, אחרי סבלו צרות ונדודים נוראים ימצא מנוחה בצל הציונים וישב תחת גפני על הר חרמון, גם אז לא תנקו מדין קשה של בניכם! שוו לנפשכם, אבות ואמות,

שנת תרצ"ב, חמשה עשר באב. בכפר „חרמון" העומד על ההר הנקרא בשם הזה על ככר בית הכנסת העמדו שלחנות רבים. מרחוק נראו ערים וכפרים רבים, נראו ארובות־העשן של מכרות, בתי חרשת ובתי עבודה, נראו עדרי צאן ובקר לרוב ומסביב זורם זרם חיים בכל תקף. השמש נטתה ימה וקולות חלילים רבים נשמע באויר. עוד מעט, אלפי עובדי־אדמה נראו מכל עבר, אלפי פועלים יצאו מבתי החרשת, רבבות ילדים וילדות התפרצו מחדריהם, רבבות בקר וצאן נתקו ממקומם וקולות שירי שמחה מלאו את האויר!

התכירו את הפנים האלה? התשמעו את שפת השירה? האח הנה אחינו העברים ושפתנו העברית בפיהם! הירח יהל אורו ואל שלחנות בכפר חרמון יושבים כל יושביו ושותים את יינם ואוכלים את פרים ושמחים וחוגגים את „חג היובל של יסוד הישוב החדש" [בחמשה עשר באב שנת תרמ"ב נוסד ראשון לציון].

„אחים! הבה נראה, האם כל מה שיש לכל אחד מאתנו הכין לו אביו או מתנה היא בידו מעמו"? הציע אחד, תיכף נתרוקן השלחן ואחרי עבור רבע שעה שבו איש איש וביד כל אחד ספרים יפים מכורכים זהב וכסף! זה ספר ה„שוקלים", זה ספר ה„חברים־חובבי ציון", זה „ספר האקציונרים של הקולוניאל־באנק העברי", זה ספר „גואלי הארץ" שיסדו את הקרן הלאומית, כל אחד יושב ומבקש בספריו את אבותיו, הן כל אלה הנרשמים בספרים האלה הם הם בוני הארץ, בוני בית ישראל! „האח! אבי! הנה אבי! קרא אחד, הוא אקציונר! עמינדב שולמית באו הנה"! ונער ונערה קרבו אל אביהם, „הביטו בני! הנה אביכם הזקן! כל מה שיש לכם: בית, שדה, כרם, בית־ספר וכו', מה שאתם בריאים ויפים, מה שאינכם שומעים שמכם מנואץ, מקולל, מה ששלום ברחבותינו, הכל, הכל מיד אביכם הזקן הוא לכם, זכרו את שמו זכרו את יום מותו; ואתה עמינדב הלא תלמד גמרא, השתדל לסיים איזו מסכת ליום הזה בכל שנה, ואת שולמית תסיימי ליום הזה את התנ"ך"! „היטב, היטב! נזכור, נזכור, אבינו יקירנו, לעולם לא נשכחהו, הלא הכל הכל יעידו על מציאותו בעולם, על דאגתו לנו". „האח! הנה אבי! חבר לחברת התמיכה"! „הנה,

אמי! שוקלת שקלה"! „הנה זקני! גואל הארץ"! הנה...
הנה... „אמנון, תמר"! „יונדב, בת שבע"! „עמנואל, תרצה"!
וילדים וילדות סובבים את הוריהם ושמות רבים נחרתים
בשעה ההיא על לוחות הלבבות הקטנים האלה, והשמות האלה
ישארו לנצח, לעולמי-עד! רק אחד יושב וראשו חפוי, הוא מחפש
הנה והנה, בספר זה וזה, ואיננו מוצא כלום! לא אב ולא אם! נורא
הדבר! האמנם כל מה שיש לו הוא מתנה מעמו, מאחיו
העניים, לבנו של העשיר, הגבאי, הפרנס? הוא איננו
קורא לבניו, הוא גם מתביש להרים ראש, שפתותיו מרחשות שם
אביו ואמו ולבו צועק בקרבו בשכם מכל דור!

דרוש שלישי.

דרך סלולה. (א) „יוצאי מצרים".

הנביא בנחמו את ישראל, כי עוד יבוא יום לבנות גדריו, אמר: „כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות" (מיכה), ולנפלאות האלה הננו מחכים זה אלפי שנה! אמנם הנביא חי והשמיע נבואתו בשבת ישראל על אדמתו, ובלי ספק ידעו הנבואה הזאת גם זרובבל בן שאלתיאל ויהושע בן יהוצדק, ובכ"ז לא חכו בארץ גלותם לנפלאות מצרים, אך מעצמם קמו ועלו לארצם להושיב נשמותיה, אך אז היו גם „נביאים" בתוך העולים והם ידעו מסתמא, כי הגאולה הזאת מגלות בבל איננה גאולה שלמה ובני ישראל ילכו עוד הפעם בגולה ועוד הפעם יחכו לגאולה ואז תקוים גם נבואת מיכה זאת ויזכו ל„נפלאות מצרים", ועתה שכלנו מאמינים, כי גלותנו זאת היא אחרונה והגאולה הצריכה לבוא תהיה גאולה שלמה, אחרונה, א"כ צריכים עתה לבוא כל יעודי נביאינו ובתוכם גם היעוד הזה של „נפלאות מצרים"; ולכן הננו יושבים ומחכים ומבכים בלי עשות מאומה מצדנו לרוחתנו לישועתנו! הבה נלמד מפי חכמינו ז"ל ונדע במה זכו אבותינו לצאת ממצרים ולראות את כל האותות והמופתים באדמת בני חם ונבין לדעת מה עלינו לעשות, כי נזכה גם אנו ליעודי נביאינו. ותורת „יציאת מצרים" של חכמינו ז"ל, היא תורה שלמה שללמד אותה אנו צריכים ובלמדנו אותה היטב ונדע דברים רבים שעלינו לדעתם גם לעשותם! בשעה שירד יעקב אבינו מצרימה ירא מאד פן יבלעו בניו בגוים, האם תוכלנה שבעים נפש להיות „מצוינות" ונבדלות בין עם גדול ונאור כמו שהיה עם המצרים בעת ההיא? ויבקש עצות להשריש בלבות בניו ונכדיו את האהבה ל„ארץ כנען", שצריכה להיות ארצם הם; והיא, הגעגועים עליה והתקוה לשוב להאחז בה, תאחדם יחד גם בגלותם, ולא ישכחו את לאומיותם! אבל הן הבנים נולדו בארץ

נכריה, בארם נהרים, ובכנען חיו רק כ א ר ב ע י ם שנה והאהבה אליה איננה יכולה להיות חזקה כל כך בלבותם עד שתוכל לעמוד נגד כח המושך של „ארץ מגוריהם" החדשה, שישבו בה מ א ו ת ב ש נ י ם; ולכן בלכתו מצרימה סר יעקב עם בניו „לבאר שבע", לעיר שישבו בה אברהם ויצחק לעורר בלב בניו זכרונות קדומים, זכרונות אבותיהם הקשורים בעיר הזאת! „להיכן הלך"? שואל המדרש, למה הלך לבאר שבע? „הלך לקוץ ארזים שנטע א ב ר ה ם זקנו" „לעשות מהם בריח התיכון" (בראשית רבה פצ"ד), ושם גם זבח זבחים לאלהי אביו י צ ח ק! הוא השתדל לחזק בין בניו את מנהגי א ב ו ת י ה ם למען ידעו תמיד, כי בני עם מיוחד הנם; „ואת יהודה שלח לפניו אל יוסף ל ה ו ר ו ת לפניו גשנה": „להתקין לו בית ועד שיהיו מורים בו דברי תורה ושיהיו השבטים לומדים בו" (שם צ"ה). בתורת אבותם ובחבת הארץ חשב יעקב לעשות את בניו ל„חטיבה אחת" במצרים לבל יתערבו בהם!

אבל עוד הרגיש אבינו, כי „חבת הארץ" עודנה רפויה בלב בניו, כי מעטים הם הזכרונות שיש להם מארץ הזאת, ולא יוכלו להיות כתרים בפני ההתבוללות, ובתורה לבד ב ל י ת ק ו ה לחיות חיי לאום בארץ מיוחדת לא יוכלו בניו לעמוד מול כל הסופות והסערות, נגד כל צורריהם ורוצחי נפשם, ולבו הגה פחד: „אני נמשלתי לשה, שה פ ז ו ר ה ישראל, ובמצרים כתיב אשר בשר חמורים בשרם וכתיב ופטר חמור תפדה בשה ויפדו בי המצרים" (שם צ"ו), ובני יתבוללו במצרים; ולכן, למען חזק יותר את הקשר בין בניו ובין ארץ כנען, צוה כי אחרי מותו ישאוהו לקברות אבותיו בארץ משאת נפשו! והקבר הזה, חשב יעקב, יקשור את לב בניו ל א ר ץ קברו ולא ישכחוה, הן י ו ד ע י ם א נ ח נ ו כמה גדול כחו של ק ב ר אחד בארץ הקדש, עפ"י מעשי „נוסעי-הצלב"! ויוסף ש„שת ידו על עיניו של יעקב" צוה ג"כ לקחת עצמותיו אתם בעלותם ממצרים לחזק בלבם החבה לארץ אבותיהם.

אך הנה מת יעקב, מתו בניו, ושעבוד ישראל החל בכל תקפו ומרירותו. עבדו כל הימים בחמר ולבנים, והעבודה הכבדה והתכופה הזאת המיתה בלבם כל רגש חי, וכמו שכחו לגמרי מי המה, מאין באו ואנה ילכו. הטו שכמם לסבול על מצרים, כמו עבדים נולדו ועבדים עליהם להשאר כחקות מצרים. אמנם מ„שבעים נפש" היו כבר למיללונים, אבל משבעים בני חורין היו מיללוני עבדים נבזים ושפלים! כה עברו כ מ א ה ש נ ה, עד שנולד מ ש ה.

שנים אחדות גודל משה בבית יוכבד א מ ו, שם שמע אנחות אביו על צרות אחיו, שם ראה דמעות אמו על תלאות אחיותיה, ו א ז נזרעו על תלמי לבבו הרך אלה הזרעונים שאח"כ צמחו ויעשו אותו למה שהוא, שם ראה את ח י י א ח י ו ומנהגיהם, ואח"כ בהתחנכו בבית פרעה ונתרחק בזרוע מעל אחיו, קמו נגד עיני ר ו ח ו כל החזיונות שחזה בימי ילדותו בבית א מ ו, ובשמעו מפי פרעה ועבדיו עלילות מתועבות על אחיו, כי הורגים הם ילדי מצרים, כי מנצלים הם את האורחים, קראו כל חושיו בקרבו: שקר, שקר, שקר הדבר!

ומשה גדל ויהי „בן עשרים שנה", אז יצא אל אחיו לראות את שלומם ומעשיהם „וירא בסבלותם", „ראה משא גדול על קטן, משא בחור על זקן, משא איש על אשה" [שמו"ר א.], ראה כי כלם בנעריהם וזקניהם, טפיהם ונשותיהם, עובדים כלם עבודה קשה „עבודה המפרכת את כל הגוף" ו„היה נותן כתפיו ומסייע לכל אחד ואחד" (שם), השתדל להקל מכל אחד את עולו. אבל אז הבין, כי בעת שכל ה א ו מ ה סובלת סבלה אז נחוצה עזרה כ ל ל י ת, ל א ו מ י ת, והפרטים ממילא יושעו, ובזה שייטיב מצב איזה עשרות איש לא יצא עוד ידי חובתו ל ע מ ו ועליו החובה להקל את עול א ו מ ת ו כ ל ה. אבל הוא ידע גם כן, כי לעזור ל ע ם כ ל ו דרושה קודם כל, ע ז ר ת ז ה ה ע ם ע צ מ ו, כי ידע זה העם את מ צ ב ו ויחפוץ להגאל ממנו, ו ב ל י ה ע ם אין בכח בשר ודם, לוא יהי תקיף גדול, לעשות גדולות; לכן שם פניו לדעת את מצב עמו ה ר ו ח נ י, עד כמה הוא מרגיש במצבו בהוה, ומה הוא מקוה לעתיד! ואז נגולה לפניו תמונה נ ו ר א ה: המצרים העמידו את „ילדי ישראל" לעשות בחמר ובלבנים, ובזה לא נתנו לילדי ישראל ללמד את תורתם ושפתם ולפתח כשרונותיהם, עד שנדמו ילדי ישראל לאבנים הנתונות בבנין, ב ל י כ ל ר ו ח [שמו"ר ה.]. והילדים האלה שגודלו בלי תורה ובלי כל דעת, היו ממילא בורים גמורים, עבדים ברוח כבחמר, והמה נעשו „אבות" בישראל ובניהם ה ת ג ש מ ו עוד יותר עד ש„הללו עובדים עבודה זרה והללו עובדים עבודה זרה", והיה כעברי כמצרי ב ש ר חמורים ב ש ר ם ולא קמה כל רוח בהם! ו„עבודה זרה" איננה נקראת דוקא עבודה לפסל ותמונה—ל א ל י ל, כי אם כל עבודה ל כ ח ח מ ר י; כל הקורא קדוש ל„כח ג ש מ י", כל המקדיש כחותיו לרכוש כ ס ף ו ז ה ב, לרכוש ה נ א ו ת ה ח י י ם בלי כל ד ע ה נ א צ ל ת, הוא הוא נקרא עובד „עבודה זרה", זרה לרו ח י ש ר א ל, זרה לתורתנו, המרוממת את ה ר ו ח, את

הנפש! ומאד צדקו דברי רבי ישמעאל: „ישראל שבחוצה לארץ עובדי עבודה זרה בטהרה הם!" [עבודה זרה ח.].

זאת ראה משה וידע, כי עבודתו הראשונה לטובת עמו צריכה להיות: לפקות עיני העם, שידע מצבו ויחפוץ להחליפו בטוב ממנו, אבל איך ירומם את רוח העם, בשעה שהוא טרוד בעבודתו, בחמר ולבנים או להמציא לחם לפי הטף, אשר לא קלה היא „הפרנסה" הזאת של עמנו, מעבודת חמר ולבנים? לכן היה צעדו הראשון: להמציא לעמו עת פנויה מעבודה ואז יוכל, לפחות, לדבר אתו ולהעירו על מצבו הרוחני הנורא! ויבוא אל פרעה ויאמר: „מי שיש לו עבד אם אינו נח יום אחד בשבוע הוא מת ואלו עבדיך, ישראל, אם אין אתה מניח להם יום אחד בשבוע הם מתים" [שמו"ר פ"א], ראה אדוני המלך את עריך פתום ורעמסס שבני ישראל בונים „שראשון ראשון פי תהום בולעו", באשר היסוד לא נכון, או „ראשון ראשון מתרוסס' [שמו"ר פ"א], הלבנים אינן חזקות, והכל יען כי הבונים כבר עיפים ויגעים מרוב עבודה בשנים תכופות ועובדים בלי שים לב, בלי עיון, רק כמכונות אבטומטיות; ולכן אין כל ערך לעבודתם, ולטובת מדינתך, הנני מיעץ לך להרשות להם לנוח יום אחד בשבוע, ובנוחם יום אחד יעבדו אח"כ בששת הימים הבאים בשים לב ובכח גדול, ולא לבד שהעבודה תוטב באיכות אלא שגם תרבה בכמות, פי תהום לא יבלע והלבנים לא תנופצנה לרסיסים. ופרעה עם כל שנאתו לעם חרמו, הבין היטב את תועלתו מהצעה זו ואמר למשה: „לך ועשה להן כמו שתאמר", „אז הלך משה ותיקן להם את יום השבת לנוח" [שם]. עתה הגיע משה אל מטרתו הראשונה, לעם היתה עת פנויה! משה ידע היטב, כי האיש העובד כל הימים בחמר ובלבנים או בכל פרנסה עברית, צריך בעת המנוחה להנפש, לישון, לטייל ועוד, לחזק את גופו העיף, אבל צריכים לדאג בעת הזאת גם לנשמתו, וביחוד לאחדו עם כלל האומה, שירגיש כי אבר הוא לגו כללי, ויעמול עם הצבור כפי יכלתו ויקוה תקות אומתו; ולכן השתמש בעת המנוחה „ונתן בידם מגלות שהיו משתעשעין בהן משבת לשבת לומר שהקב"ה גואלם" [שם פ"ה]. הוא השתדל לנטוע בלבם ההכרה, כי לא עבדים המה, כי עוד ישובו לארצם וחיו בה חיי לאום. תוצאות הכרה ברורה כזאת מובנות: למוד השפה הלאומית, כבוד הקנינים הלאומיים גם החצוניים שבהם, שמירת טהרת המשפחה וטהרת הגזע ורגש אחדות הלאום,

להרגיש ולדעת, כי הדברים הנוגעים אל האומה כלה, עומדים למעלה מדברים פרטיים! זה היה הצעד הראשון לגאולת ישראל!

וגם אנחנו אם חפצים אנו באמת ובתמים, ולא רק בפינו ושפתותינו, בגאולת ישראל, עלינו לעשות כמעשה הזה! לנו אין כל צרך בעתות-מנוחה חדשות, יש לנו שבתותינו ומועדינו, גם שבתות ומועדי-גלות, לנו אין כל צרך גם במגלות חדשות, יש לנו תורה, נביאים, כתובים, תלמודים, מדרשים וספרות שלמה, אבל צריכים אנחנו ללמד את כל העם, והנשים בכלל! למדו אותו מה שאתם חפצים, אבל בכל מה שאתם מלמדים אל תזוז מעיניכם המטרה הראשית, אל תשכחו את הגרעין העיקרי שעליכם לנטוע בלבו: שהקב"ה גואלו, שישוב לארצו לחיות חיי עם, ואת הדבר הזה שהוא „רוח ישראל" יכיר הכרה ברורה וירגיש הרגשה עמוקה, וישוב לתחיה, [אמר הקב"ה לישראל בעוה"ז היתה רוחי נותנת בכם חכמה, אבל לעתיד" לבוא רוחי מחיה אתכם", שמו"ר פמ"ח]; עתה החל משה לחשוב מחשבותיו על אדות מצב עמו החמרי ו„מהרהר בלבו מה חטאו ישראל שנשתעבדו מכל האומות"? (שם א') אומות רבות יושבות במצרים ויושבות בכל מקום שהן הפצות ועוסקות בכל דבר שהן מוצאות לטוב להן, ומדוע רק את עם ישראל כלאו בגשן ולא יתנו אותו לשבת בצוען ובנף ואמון, וצועקים עליו תמיד: „הבה נתחכמה פן ירבה"?

„ויצא גם ביום השני" אל אחיו „והנה שני אנשים עברים נצים"! בעת שהמבול היה על הארץ סביב ל„תבת נח" התקבצו כל חיתו שדה. השה עומדת על יד הזאב והגדי על יד הנמר, הזאב את השה איננו בוקע והנמר את הגדי איננו קורע. שנה שלמה ישבו יחדו בתבה אחת כ„בימות המשיח" „וגר זאב עם כבש ונמר עם גדי יחדו ירבצו". מי נתן לחיתו-טרף אלה רגש האחדות? הסכנה הכללית, המבול בחוץ! גם חיתו-טרף הרגישו, כי מים זידונים באים עליהן לכלותן, הרגישו, כי בתבה צרה הן נמצאות והמים סביב לה לשטפה ולשברה, ואם כל אחת מהן תדחק את חברתה, תבעט אשה ברעותה, תטרף אחת שניה, ונהפכה התבה וטבעו כלן!

כזאת הרגישו גם חיתו-טרף, ואנשים עברים, במצרים, אינם מרגישים כלל את הצורר הכללי, אינם מרגישים, כי בתבה צרה, המרחפת בין השמים והארץ ומים זידונים וסלעי מגור סובבים אותה לשברה ולמגרה, הם יושבים, והם נצים, ועברים כי נצים אינם

מסתפקים בדברים לבד, רק „המה מתכונים להרוג זה את זה" ו„נתוזות יוצאות מתחת רגליהם" או ידיהם עד למרחוק, ועפו כתבי שטנה לערכאות ונפוצו כתבי פלסתר בין העם! דמי משה רתחו בקרבו ובנהמת לבו קרא: „רשע למה תכה רעך"? לו קרא הקריאה הזאת פקיד מצרי אף הקטן שבקטנים, כי אז ברחו שני „האנשים העברים" האלה ונחבאו תחת המטה, או למדו את הפרק, שכל ישראל מקטניו עד גדוליו בקיאים בו: „מי שהחשיך לו בדרך נותן כיסו לנכרי" ... [שבת פכ"ד] אך הנה הכירו בפקיד הגדול הזה הלבוש ב„טכסים של מלך" פני יהודי, ומיד בטל הנמוס ו„דרך-הארץ" ותיכף נשמע הקול: „מי שמך לשר ושופט עלינו"? וקול שני עונה לעומתו: „והלא בן יוכבד אתה" [שמו"ר פ"א], הנני מכיר את אמך, וכיון שהוא מכיר את אמו, כבר פטור הוא מלכבדו, ואחרי הקולות האלה נשמע קול שניהם יחד: „נודיע עליך מה שעשית למצרי" (שם)!

בשמוע משה את הדברים האלה, כי אותו, העובד במסירת נפשו להקל את עול הגלות מעל שכם אחיו, וממילא גם מעל שכם „האנשים העברים הנצים" האלה, כי אותו אומרים להלשין ולהביא על ידי זה אסון גדול על כל העם וגם עליהם, כבני העם, בעצמם, יען מה? יען פגע בכבודו של אחד מהם, בשמעו זאת, כברק מבריק הופיע רעיון נורא במחו, דבר שהוא מתלבט עליו זה כמה נתברר לו מתוך המקרה הזה, הוי, קרא, „אכן נודע הדבר"! „עתה ידעתי באיזה דבר הם משתעבדים, לשון הרע יש ביניהם איך יהיו ראוין לגאולה" (שם)? עתה ידע משה סבת השעבוד והכין לבבו לשרש את הסבה הזאת, לעקור מישראל את „לשון הרע", ה„מלשינות" וכל המדות המגונות, הבאות מאהבת-עצמו מופרזה ומבלי-דעת עניני האומה וחובות בניה! אך בעודנו חושב מחשבותיו מה עליו לעשות עוד לעמו, והנה המלשינים עשו את שלהם ומשה הוכרח לעזוב את מצרים!

והנה כסבת שעבוד מצרים, כן סבת שעבוד רומא: ל„שון הרע", שנאת חנם, ריב אחים, מלשינות. וכל זמן שסבת הגלות קימת בתוכנו, אין כל תקוה לגאולה, וראשית עבודתנו הלאומית היא לשרש את סבת גלותנו! כששים שנה ישב משה במדין, ובזו העת קמה תנועה חדשה במחנה ישראל במצרים, התעורר הרגש הלאמי וקם דור חדש! בני ישראל החלו להוקיר את לאומיותם: „לא שנו את שמם", אם קראו לילד „ראובן" לא שנה אותו ל„רופוס"

והתגאה בשמו העברי. אמנם לבני ישראל לא היו השמות לעיקר גדול בלאומיות, רבים היו בינינו תמיד, גם בין חכמינו, שקראו לבניהם שמות נכרים כמו: אלכסנדר, אנטיגנוס, ועוד ועוד, אבל אינו דומה מי שקורא לכתחלה בשם שמצא לנכון לו, למי שהוא משנה את שמו העברי אחר כך. שנוי השם העברי לשם לועזי לבל יכירו כי מזרע ישראל הוא, הוא כחש בצור מחצבתו, כפירה בכבוד אומתו, כאלו מתביש הוא בגזעו ושם ישראל לו לחרפה, והיש לנו שפלות הנפש יותר מזאת?

ואם רואים אנו, כי אינם משנים את שמותם, הוא אות על הכרה עצמית, על רגש לאומי. גם „לא שנו את לשונם" העברית וידעו לדבר בה כן ודברו עברית. אמנם כלם ידעו מצרית, וזה האות, כי המלה הראשונה של „הדבור" הראשון - „אנכי", ב„לשון מצרית" נאמרה, אבל ידעו להבדיל בין שפה לשפה ולהבין מה היא שפה לאומית. הקפידו אז על טהרת המשפחה ו„לא אמרו לשון הרע", ו„לא גלו מסתורין שלהם" וידעו לשמור על צרכי האומה, ו„בשביל ארבע דברים אלה נגאלו אבותינו ממצרים" [ויקרא רבה פל"ב].

התנועה הלאומית הזאת, תקפה אז בעצומיה את „בני אפרים", שהתשוקה לחירות והחבה לארץ אבותם באה להם בירושה מאביהם יוסף, והמה לא הסתפקו בעבודה לאומית תרבותית ואטית, כי אם חגרו איש חרבו ויתפרצו ביד חזקה אל גבולות הפלשתים! הגבורים הלאומיים האלה, אמנם נהרגו לאות לבני ישראל, כי לא יצאו מארץ מגוריהם כי אם ברשות ממשלת המקום שתרשה להם ותאמר „קומו צאו", ולא יתפרצו לעבור הגבולים שגבלו להם, אבל חפצם של „בני אפרים" לחיות חיי לאום בארצם חפץ קדש הוא, ו„בני אפרים" נחשבים לקדושים שמסרו נפשם על תחית אומתם ו„הקב"ה נטל דמם של בני אפרים וטבל בו כליו כביכול ואמר אינני מתנחם עד שאנקם נקמתם של בני אפרים" (שמות רבה פ"כ), ואמרו כי יחזקאל החיה אותם ועלו לארץ משאת נפשם (סנהדרין צ"ב). והחפץ הזה חי אז בלבות רבים.

ומי עורר את התנועה הכבירה הזאת במחנה ישראל? משה! משה במגלותיו! הוא ישב במדין אבל מגלותיו נשארו ביד ישראל, ועשרות בשנים נתחנך העם על פיהן, עשרות בשנים נטעו על לבבו התקוה בגאולה; והתקוה הזאת אם היא תקוה חיה, חזקה, היא משפעת על החיים ובוראת לב נכון ורוח חדשה

בנושאיה! אם מקוים אנו באמת בכל יום לגאולה, הלא עלנו להכון לזה, להיות תמיד מוכנים ליום הגדול! באיזו שפה נדבר בארצנו? הלא בשפתנו אנו! איזו תורה נשמור אז? הלא תורתנו אנו! ואם כן עלינו ללמדן, לדעתן! אז נהיה אומה חיה, ועלינו לשמור על קניניה. ואם כל אחד ידאג רק לעצמו, וצרכיו יבכר על צרכי אומתו גם במקום שהם סותרים אלה את אלה, אז לא תהיה לאומתו תקומה בארץ! זאת היא תוצאת תקוה חיה ולא תקוה „כצפצוף הזרזיר"! מגלות משה שלמדו גם לנשים, הקימו לנו „נשים צדקניות שבזכותן נגאלו אבותינו ממצרים": הנשים ידעו אז לחנך לנו דור עברי שבעמו יתפאר ולתחיתו יעבוד. „ומה עשו? הן ילדו את בניהן בשדה"! חנכו אותם ברוח חירות, כי יחפצו לצאת „מתחת הבנין" של פיתום ורעמסס ויבנו את ביתם המה. הן ידעו היטב את חובתן לארץ מצרים. הארץ נותנת לנו פרנסה ומוכנים אנו להקדיש כל רכושנו לטובת ארץ מגורינו. הארץ נותנת לנו חיים והננו מזומנים להקריב את חיינו על מזבחה בכל עת שתדרוש ובכל עת שתזקק לעזרתנו, אבל הרשות בידינו לדרוש מהארץ הזאת, כי תתן לנו להתחנך עפ"י רוחנו שהבאנו אתנו מארץ הורתנו ולשוב אל ארץ הורתנו זאת, לחיות בה חיי עם ככל העמים אשר על פני האדמה! וככה חנכו נשי ישראל את בניהן במצרים, נאמנים לארץ מגוריהם ומסורים לארץ הורתם, ממלאים כל חובות האזרח באמונה ומרגישים עצמם כגרים, לוא חדרו המצרים היטב אל לבבות הצעירים הלאומיים האלה, כי אז ראו בהם ברכה מרבה גם להם, אבל המצרים לא כן חשבו, ואולי לא בהם האשם, מי יודע את תעלולי דתן ואבירם, מלשיני משה, איזו דבה הוציאו על הלאומיים האלה לפני המצרים? „וכיון שהכירו בהם המצריים", הכירו כי רוח חדשה, לא רוח אותם העבדים המוסריים שראו יום יום רומסים טיט בשדותיהם, נושבת ומפעמת בלב נעורי ישראל „ורצו להרגם", והצעירים לא הרימו יד כנגדם ולא התפרצו מפניהם, כי אם „נבלעו בקרקע" והמצרים „מביאין שורים וחורשין על גביהם", גוזרים עליהם גזרות קשות ומרות, והם סובלים הכל במנוחה, אבל רק הפנו המצרים שכמם ללכת „והם הולכים ומבצבצין ויוצאים מן הארץ", אינם רוצים להקבר חיים באדמת בני חם! והנערים האלה כשמתגדלים, אינם פונים איש איש לבצעו, כי אם „נעשו עדרים עדרים", התאגדו לאגדות, יסדו חברות, ומטרת כלם אחת היא: ו„הולכים לבתיהם",

לשוב לביתם, לארצם, ובני הנעורים האלה כבדו את כל הקדוש והיקר לעמם ו„הם הם שאמרו זה אלי ואנוהו" [שם פ"א ובב"מ]. זאת עשו נשי ישראל!

אמנם לא כל ישראל הגיעו אז למעלה זו, רבים רבים היו עוד שנשארו במצבם הקודם: „עובדי עבודה זרה", ולא חפצו לדעת מלאומיות ישראל, אבל כלם כמעט הרגישו כבר את עול הגלות ויאנחו, לפחות, מן העבודה. אז באה עת הגאולה! אז נראה הקב"ה למשה ויאמר לו: „ראה ראיתי את עני עמי אשר במצרים", רואה אני שתי ראיות, גם את „עגל הזהב" שיעשו אני רואה, עוד רבים בהם החמריים, אבל „את צעקתם שמעתי מפני נוגשיו" ולכן „אעפ"י שידעתי את מכאוביו" „יודע אני כמה עתידים הם להכאיבני במדבר, אף על פי כן אני גואלם"! [שם פ"ג] צרות ישראל נגישותיו ולחיצותיו, הן לבד דין שיגאלו אותם; ואם הם בעצמם אינם מוכשרים לחיי לאום, ויבכרו חיי-עבד ורק כי יהיו שומים ובצלים די והותר על חיי-חרות בלי שומים ובצלים, יבאו בניהם אחריהם ויחיו חיים אמתים, אם רק הבנים הראו, כי הם מכשירים עצמם לחיים כאלה! בנים כאלה, גם אבות כאלה במספר לא גדול, היו לנו במצרים, ועוד יותר אמות רבות לאומיות היו לנו והחלה הגאולה!

אז אמר הקב"ה למשה, כי ישוב מצרימה ויאסף „את זקני ישראל" ויאמר להם את דבר הגאולה, באשר „לעולם הזקנים מעמידים את ישראל" ובני ישראל חושבים תמיד „כי כל מי שנוטל עצה מן הזקנים איננו נכשל" ו„הם נמלכים בהם" [שם פ"ג], ואם הם ישמעו אליך ושמעו כל העם אל דבריך, ואח"כ, אומר הקב"ה למשה, כאשר ישמעו לקולך ו„באת אתה וזקני ישראל אל מלך מצרים ואמרתם אליו" וגומר. והנה להאמין בדברי משה, בגאולה קרובה, האמינו הזקנים תיכף, והעם ראה את האותות שעשה משה לעיניו ויאמן גם הוא, אבל כאשר באה העת ללכת אל פרעה והנה „הזקנים היו מגנבין את עצמן ונשמטים אחד אחד שנים שנים והלכו להם, כיון שהגיעו לפלטרין של פרעה לא נמצא אחד"! [שם פ"ה] אך לב משה לא נפל בקרבו למראה פחד הזקנים שנפל עליהם מאימת מלך, למראה בגידתם בעמם, הוא ידע מראש, כי תעצומות כל עם—בבני הנעורים וזקנים-יועצים דים גם בשנים „ואחר באו משה ואהרן ויאמרו אל פרעה"! הזקנים בנסיגתם לאחור לבלי קחת חלק בהצלת העם לא עכבו את גאולת עמם, אבל את

נפשם שחתו ! „בשעה שעלו משה ואהרן עם הזקנים להר סיני לקבל התורה", גם הזקנים חפצו לעלות להר סיני להכבד על פני העם במחוקקים, אבל „החזירם הקב"ה ואל הזקנים אמר שבו לנו בזה"! [שם] ולמשה באר הקב"ה לאיזה זקנים הוא מכון באמרו שהם מעמידים את ישראל. בשעה שהאספסוף במדבר התאוו תאוה ומשה צעק: „לא אוכל אנכי לבדי לשאת את כל העם הזה" אמר לו הקב"ה: „אספה לי שבעים איש מזקני ישראל... ואצלתי מן הרוח אשר עליך ושמתי עליהם ונשאו אתך במשא העם" [במדבר י"א, ט"ז. י"ז]. אך משה ענה לו: „אינני יודע מי ראוי ומי איננו ראוי", הן יודע אנכי את הזקנים שבקרבנו, החפצים רק לעלות ההרה ולהכבד בעיני העם בלי עשות מאומה לטובתו, הם יחפצו גם עתה ל„התאצל" מן הרוח אשר עלי. אבל „יתעצלו" לשאת אתי במשא העם! ועל זה ענה לו הקב"ה: „אספה לי שבעים איש מזקני ישראל אשר ירעת כי הם זקני העם ושוטריו", „אותם הזקנים והשוטרים שהיו מוסרים עצמם ללקות עליהם, על ישראל, במתכנת הלבנים יבאו ויטלו בגדולה זו", אף שאינם מתפרצים להר סיני, „ומכאן אתה למד לכל העתים, שכל מי שמוסר עצמו על ישראל זוכה לכבוד ולגדולה ולרוח הקדש" [במ"ר ט"ו ותנחומא].

משה בא אל פרעה לדבר בשם ד', כי יתן את ישראל ללכת מארצו, ופרעה ענה על השתדלות זאת בפקודה נמרצה: „תכבד העבודה על האנשים ויעשו בה ואל ישעו בדברי שקר"! „אל יהיו נפשין ביום השבת ואל יהיו משתעשעין במגלותיהם" [שמ"ר פ"ה], ובני ישראל לא שמעו עוד אל משה מקצר רוח ומעבודה קשה! הקב"ה אמר בתחלה למשה, כי יעזוב את בני ישראל לנפשם ויקדיש כל כחותיו לעבודתו בחצר המלכות ו„בא דבר אל פרעה מלך מצרים וישלח את בני ישראל מארצו", אבל משה ענה תשובה ברורה: „הן בני ישראל לא שמעו אלי ואיך ישמעני פרעה"? הוא יענה לי תשובה נצחת: „הן בני ישראל שמחים במצבם ואינם חפצים כלל לעזוב את ארצי והאות על זה כי אינם שומעים לך, ומה אתה חפץ ממני"?

אמנם אוכל לענות לו ולבאר לו, כי המה חפצים בכל לבם בחיים לאומיים, ורק השעבוד הקשה המית בקרבם את רוח העוז והגבורה להביע חפצם זה גלוי לכל, יכלתי לבאר לו הדבר הזה, אבל למלאכות כזאת דרוש „איש דברים" „ואני ערל שפתים"!

הקב"ה כביכול הודה לדברי משה „ויצום אל בני ישראל ואל פרעה מלך מצרים להוציא את בני ישראל מארץ מצרים׳! [שמות ו׳ יא—יג.] צריכים לעבוד בשני המחנות יחד, במחנה ישראל ובמחנה מצרים, להשיג את המטרה—הגאולה! פרעה הכביד את לבבו ולא שלח את בני ישראל, אז הראה הקב"ה את ידו החזקה וזרועו הנטויה ויעשה נפלאות לעיני כל, עד ששמעו בני ישראל את הדברים המקוים: „קומו צאו"! הדברים, הרשיון, שאנחנו כבר זכינו לשמוע בלי כל מכות לאחרים, כי אם לנו, ול„נפלאות מצרים" כאלה אין אנחנו צריכים לחכות עוד!

ובין ישראל היו אז מפלגות שונות. היתה מפלגה גדולה, שלא חפצו באמת לעזוב את מצרים, אלה „הפושעים בישראל שהיו להם פטרונין מן המצרים והיו להם שם עשר וכבוד ולא היו רוצין לצאת" [שמ"ר פי"ד], ו„בשלשת ימי אפלה" יכלו לשחוק בקלפים שלשה ימים ושלשה לילות רצופים! היתה עוד מפלגה אחת, שאמנם התרצו לצאת באשר שמעו כי יצאו ברכוש רב, אלה החמריים „עובדי עבודה זרה", שבקבלם חלקם ב„בזת הים" צעקו „נעשה עבודה זרה ותלך בראשנו ונחזור למצרים"! [שם פכ"ד]. היתה עוד מפלגה אחת גדולה שחפצו לצאת באמת לחרות, הם שאפו אל חרות מדינית, אל עמידת האומה ברשות עצמה, אבל ממסורת ישראל לא ידעו מאומה, גם שפתו לא למדו, אך בכ"ז חפצו לעמוד בראש העם בכל דבר ולחוות לו דעתם, גם בדבר תרבותו העתיקה.

ה„טפוס" הזה נקרא בפי חכמינו ז"ל בשם „מיכה", „מיכה שנתמכך בבנין" של מצרים [סנהדרין ק"א:]. מתחלה היה מן המתבוללים הבונים את מצרים, אך כאשר „נתמכך בבנין", כאשר איהביו מכמכו אותו, דחקו ולחצו ומעכו, שב לעמו. אבל בלי דעת את תורת עמו הוא מעמיד „פסל" ו„תרפים" בבית אלהים; ואם הוא בא להפיץ דעותיו ברבים אז „עשן המערכה, של המשכן, ועשן פסלו מתערבים זה בזה" ואיננו יכול להבדיל כלל בין זה לזה. ישנם מלאכי השרת ש„בקשו לדוחפו", לדחוק את הטפוס הזה מחוץ למחנה ישראל, „אמר להם הקב"ה הניחו לו שפתו מצויה לעוברי דרכים" [שם ק"ג]. לדחות את האנשים האלה אין אנו רשאים, רק צריכים להקציע להם העבודה שהם מסוגלים לה ואל יחפצו להכנים ראשם לדבר שאין להם כל ידיעה בו. עליהם לדעת, כי „שמן למאור" דרוש שמן זית זך כתית", רק הטפה הראשונה

היוצאת מכתיתה אחת כשרה למנורה, אבל השמן הבא אחרי כתיתות רבות הוא איננו כשר למאור, כי כבר מעורבת בו פסלת; היהודי שנתהוה ליהודי רק אחרי ש„נתמכמך בבנין" איננו מוכשר להיות לנו לאור בדברים רוחניים, ועלינו לדעת, כי שמן כזה, שבא גם אחרי כתיתות רבות, כשר למנחות ופתו הלא מצויה בין עוברי דרכים, בדברים חמריים הוא יכול להועיל הרבה לעמנו; ואין לנו לאמר לו, כאשר שונאי-ישראל אומרים לעמנו: „והיה בך חטא ולא בקרבנך חטא", „אתה נבל וכספך טוב", לא ולא, לא בכסף יושע עם, כי אם בעבודת בניו לתחיתו; ולכן כל מי שאומר כי בן הוא לעמו ורוצה בתחיתו, עבודתו כשרה, ועל כל העובדים לתת יד איש לרעהו ולעבוד „שכם אחד ורק „איזהו חכם המכיר את מקומו", כל אחד יעבוד במקצוע שהוא מומחה לו!

ועוד מפלגה גדולה היתה שהיו לאומיים אמתים, שמרו מסרת אבות, דברו בשפתנו והתגאו בעמנו, למפלגה זו היו כל הנשים וכל בני הנעורים ומקצת הבינונים. המפלגה הזאת היתה יסוד האומה, והיא רק היא נכנסה לארץ. את הצעד הראשון של מפלגה זו ראינו על הים!

שוו לעיניכם המחזה הזה: על חוף ים סוף עומדים כל בני ישראל, הים מלפניהם זועף וסוער, האויב מאחריהם רודף ודוהר, מימין ומשמאל המדבר הגדול ובו חיתו טרף נחשים ועקרבים, השמש ממעלה בוערת באש והחול מתחת כגחלים לוחשות. „והשבטים עומדים ומנצחים זה עם זה, זה אומר אני יורד תחלה לים וזה אומר אני יורד תחלה לים". האם תבינו את המחלקת המוזרה הזאת? חוף הים חפשי, הים פתוח לכלם, כל החפץ לרדת יכול לרדת ומדוע זה רבים: „אני יורד", „אני יורד", רדו ואל תדברו! אבל לא! השבטים רק מנצחים זה עם זה, הצדק עם רבי יהודה האומר, כי לא כך היה המעשה אלא „זה אומר אין אני יורד תחלה לים וזה אומר אין אני יורד תחלה לים". המעשה היה באמת כן, כי כל אחד לא חפץ לרדת הימה, אבל הוא גם לא חפץ כי אחרים ירדו תחלה, פן באמת יעלה חפצם בידם ועלו הם לגדולה; ולכן בעת שלבם אמר אין אני יורד תחלה, צעק פיהם „אני יורד תחלה" וכלם צעקו אנו יורדים תחלה וכלם עמדו על מקומם! אז „קפץ שבטו של בנימין וירד לים תחלה „בנימין צעיר רודם, רד ים! הצעירים לא התפלפלו, לא נצחו, כי אם קפצו לתוך גלי הים להראות הדרך לאחיהם!

אמנם „שרי יהודה רגמתם, רוגמים אותם באבנים" על ש„העיזו" לקפוץ ולעבור לפניהם, אבל בנימין הצעיר איננו נותן לב לאבנים שהשרים והמיוחסים שבאחיו משליכים עליו, הוא נלחם את גלי הים הסוער, „ראה הים את ארונו של יוסף" לפניו, ראה את החבה העזה של הצעירים האלה לארץ אבותם, ראה הקב"ה את בניו משליכים נפשם מנגד להציל את העם מכליון, והים נבקע ובני ישראל עברו בחרבה ובתוכם גם „עובדי-עבודה זרה", גם „פסלו של מיכה", כלם עברו, גם השרים והסגנים הרוגמים, אבל רק „בנימין זכה ונעשה אושפיזיכן לגבורה ובין כתפיו שכן" [סוטה ל"ו ול"ז].

אלה בני הנעורים נשאו את דגל לאומותם ברמה, „הם הם שאמרו זה אלי ואנוהו" והם הם „באי הארץ"! ומה? האם יש לנו כעת אמות כ„נשים צדקניות שבאותו הדור", ובנים שיעשו עדרים עדרים ללכת לבתיהם-לביתנו, ולאמר זה אלי ואנוהו? האם יש לנו שלשת הדברים שהיו אז, שלא שנו את לשונם, לא שנו את שמם ולא גלו מסטורין שלהם? כל אלה אין לנו, אמות עבריות אין לנו, בנים לאומיים אין לנו, „ופושעים בישראל" ו„עובדי ע"ז" יש לנו לרוב ואנחנו מחכים ל„נפלאות מצרים"!

אם באמת ובתמים מחכים אנו ל„נפלאות מצרים", אז עלינו להקים לנו בנים ובנות נאמנים לכל קדשינו, בנים שידעו את קניני אומתנו ויקדישו נפשם לרומם קרנם בכבוד, אז עלינו לרומם את רוח העם, כי יכיר את עצמיותו ויחפץ לחיות חיי לאום. אז עלינו לעשות כמעשה אלישע בשונם בעת שמצא את בן השונמית „הנער מת משכב על מטתו" ולא הועיל המקל-המשענת להקיצו. הוא אמנם התפלל לד', אבל הנביא הזה ידע, כי „אעפ"י שהאש יורדת מן השמים מצוה להביא מן ההדיוט", ואם מחכה הנהו לנפלאות, עליו גם לעבוד בעצמו, ו„יעל וישכב על הילד וישם פיו על פיו ועיניו על עיניו וכפיו על כפיו ויגהר עליו ויחם בשר הילד וישב ... ויעל עליו—ויפקח הנער את עיניו"! וכן עלינו להחם את נער ישראל המושכב כמת מיתה לאומית, עלינו לשים פה על פה ועינים על עינים וכפים על כפים של העם. ידבר כדברינו אנו הלאומיים-הציונים, יביט כמבטנו-למרחוק ויעבוד עבודתנו לטובת אומתנו! עלינו לעבוד ולעבוד בתוך עמנו עד שיפקח את עיניו לראות את התהום אשר לרגליו ואת המאור שבתורתנו, והאור אשר בארצנו! עלינו להבינו בינה מה עם דורש מבניו.

אבל בדברים לא ימלא ישראל את „תעודתו" ובדברים לא נשיג אנו את מטרתנו! הבאים לחבב איזה רעיון עליהם לחבבו במעשים טובים, בפעולות רצויות! „קשוט עצמך ואח"כ קשוט אחרים" הוא כלל גדול בחיים. נושאי דגל רעיון ידוע צריכים לשאת אותו באמת ובתמים ולשמרו מכל כתם! האיש הבא לדבר בשם הדת, צריך להיות בעצמו דתי בלי כל שמץ פסול, האיש הבא לדבר בשם אהבת-אדם, צריך להיות בעצמו אוהב אדם למעלה מכל בקרת, והאיש הבא לדבר בשם הלאומית או הציונות, צריך להיות בעצמו לאומי וציוני. במלה אחת: כל מה שאני דורש מאחרים צריך אנכי קודם כל לקים בעצמי! „מגיד דבריו ליעקב אלו הדברות חוקיו ומשפטיו לישראל אלו המשפטים לפי שאין מרותיו של הקב"ה כמדת בשר ודם מדת ב"ו אומר לאחרים לעשות והוא אינו עושה כלום והקב"ה אינו כן אלא מה שהוא עושה הוא אומר לישראל לעשות ולשמור" [שמ"ר פ"ט] והאידיאל של תורת ישראל הוא: „להדבק במדותיו של הקב"ה" מה הוא עושה אף אתה עשה!

הנה דורשים אנחנו מבני עמנו, כי ידעו לשמור על עניני האומה, ובמקום שצרכי הכלל מתנגדים לצרכי הפרט, אז צריך הפרט לותר על צרכיו מפני טובת הכלל, הוא צריך תמיד לשקול את דרכיו ומעשיו לראות אם אינם מזיקים להכלל; הדברים האלה נחוצים הם לכל אומה הרוצה בקיומה. בכל אומה השוררת בביתה ישנם שומרים העומדים תמיד על המשמר לשמור את רכוש האומה החמרי והרוחני לבל יהי לבז בידי הפרטים ואת כבודה לבלי יתחלל ע"י בניה, וביד השומרים האלה יש יכולת להגן ביד חזקה, בכת אנשים וקנסות עד משפט מות. לאומתנו אנו כעת אין שומרים תקיפים כאלה והכל תלוי ברצונם הטוב של בני האומה; ולכן על השומרים את רכוש הרוחני של האומה וכבודה לנטוע בלב אחינו ובנינו את החובות הלאומיות של כל בן לאומתו, וגם את החובות האלה נוכל לנטוע רק ע"י מעשים, ע"י זה שנמלא אנו חובותינו!

לשפת יתר הוא לבאר, כי על הלאומיים-הציונים החובה, כי ביתם יהיה בית לאומי בכל פרטיו, כי בניהם ילמדו תורתנו ושפתנו ויאהבו אותן, בדעתם כי תורתם ושפתם הן, כי יקוו את תקוות עמם לשוב לציון ולמלאות שם את תעודתנו ויעבדו את עמם להוציא התקוה הזאת לאור עולם. למותר לדבר על כל אלה, אשר בחסור לציוני תנאי אחד מאלה הוא איננו כבר ציוני חי,

אף כי הוא שוקל את שקלו ונותן מכספו לציונות! אבל עלינו לשנות מאה פעמים ואחת לכל ציוני ולכל איש מישראל את החובה הגדולה: לכון מעשיו ודרכיו עפ"י טובת האומה, לשמור על כבודה לבל יחולל על ידו!

ועד כמה מגעת החובה הזאת, נוכל ללמד ממעשי משה רבנו. „אילו היה רוצה משה לחיות כמה שנים היה חי, שאמר לו הקב"ה נקום נקמת בני ישראל מאת המדינים אחר תאסף אל עמך, תלה הכתוב מיתתו במדין, אבל אמר משה בשביל שאחיה תעכב נקמת ישראל? וידבר משה אל העם: החלצו אנשים לצבא! ואעפ"י שנתבשר בשורת מות לא אחר הדבר אלא נזדרז" [במדבר רבה פכ"ב] והכל בשביל להציל את כבוד ישראל. הוא הראה בפועל את דבריו שאמר: „ימות משה ומאה כיוצא בו ואל תנזק צפרנו של אחד מהם מישראל" [מדרש פ' תבוא]. רק במעשים, רק בפעולות נשיג הכל, גם „נפלאות מצרים" נזכה לראות אם רק נעשה! בני הנעורים שקפצו לגלי הים העבירו את בני ישראל בחרבה ולא אלה שצעקו כל היום: „אנו נרד תחלה!"

דרוש רביעי.

דרך סלולה. (ב) דור המדבר ובאי הארץ.

אם נתבונן היטב אל מצב עמנו בימים אלה ונחפוץ למצא דוגמתו בימינו הקדמונים, אז לא נמצא אותו בגלות מצרים ולא בגלות בבל, כי אם ב„דור המדבר"! אנחנו כיום הזה איננו נמצאים תחת יד אדונים קשים, כעבדים כנענים שאין לנו רשות לצאת ממקום למקום כאשר היו אבותינו במצרים; וארץ הורתנו וארץ מגורינו אינן ברשות ממשלה אחת כאשר היתה בגלות בבל. הננו כ„דור המדבר" מ„גלות" יצאו ולארצם לא באו [עיין הכתובים יחזקאל כ. ל"ה ל"ח], הננו נעים ונדים במדבר העמים, מדבר גדול ונורא, בלי אדמת זרע לנו, גם בלא בתים קבועים. לחמנו לחם-קלקל מאויר שמים, אך הוא איננו יורד מן השמים מדי יום ביומו. הננו נעים ורגלנו בצקה ושמלתנו בלתה, ונחשים ועקרבים בודאי אינם חסרים במדברנו. ולכן עלינו ללמד לדעת את „דור המדבר", דור שלנו, ונדע מה עלינו לעשות לבוא אל ארץ משאת נפשנו!

לדעת ולהכיר את „דור המדבר" הוא מהדברים הקשים ביותר, דור המדבר הוא כ„חידה סתומה" בעינינו, הוא מקבל התורה וקורא נעשה ונשמע ובעבור ארבעים יום הוא קורא לעגל הזהב: אלה אלהיך ישראל", הוא רואה נסים ונפלאות על כל שעל וצעד ומתאונן ומתלונן במרה ומורד בד' על כל פסיעה ופסיעה. דינו לדעת, כי כבר נחלקו חכמי המשנה אם דור המדבר יש להם חלק לעולם הבא [סנהדרין קח.] לראות, כי גם לפני אלף ושמונה מאות שנה לא ידעו לעמוד על אופי של הדור הזה, „דור דעה"!

אך אם נשים לב אל „יוצאי מצרים", אל המפלגות השונות שהיו בהם, נבין מחזות רבים מדור ההוא. מפלגת החמריים, „עובדי עבודה זרה", שתיכף אחרי עברם את הים כבר חפצו לשוב, הם הזכירו תמיד בגעגועים רבים את „שבתם על סיר הבשר באכלם לחם לשבע", אף כי על סיר הבשר רק ישבו, ואכל אכלו המצרים,

זהם שמחו אם אכלו לחם לשבע (מד"ר), אך החמריים, ה„הלעיטנניים", נהנים הנאה רבה, גם בראותם כי אחרים אוכלים בשר! הם הותירו את המן למחרת והם יצאו ללקט גם בשבת, להם איננו מספיק מה שיש להם ורודפים תמיד לרכוש יותר ויותר. המה המתאוננים, ה„אספסוף" המתאוים תאוה והמתגעגעים על מצרים, על ארץ החמר, ועל יושביה „עם הדומה לחמור". ולוא היו המה „רוב בנין" של האומה, כי אז לא נשאר לנו כבר גם שריד ופליט, אך המפלגה הרוחנית עמדה בפרץ, וביחוד הצטינו בזה הנשים „והיו הנשים גודרות מה שהאנשים פורצים" [במד"ר פכ"א]. את כח הנשים והשפעתן הרבה, הודיע הקב"ה למשה בעלותו לקבל התורה: „כה תאמר לבית יעקב אלו נשים", להן אמור תחלה ואח"כ ותגד לבני ישראל, ו„למה לנשים תחלה"? „שהן מזדרזות במצוות", „כדי שיהו מנהיגות את בניהן לתורה", ו„כשבראתי את העולם לא צויתי אלא לאדם הראשון ואח"כ נצטוית חוה ועברה וקלקלה את העולם עכשיו אם איני קורא לנשים תחלה הן מבטלות את התורה": [שמ"ר פכ"ח], כי כשם שגדול כחן של נשים בחיוב כשהן מזדרזות לעשות דבר טוב, כן גדול כחן בשלילה לקלקל את הדבר שלא לפי רוחן; והשפעת הנשים הטובה בדור המדבר, ראינו כמה פעמים ורק בזכותן שהנהיגו את בניהן לתורה וחבבו עליהם את הארץ הקדושה היינו לעם יושב בציון!

הנה החמריים לא יכלו להבין דעה נאצלת, ויקהלו על אהרן בקול גדול „קום עשה לנו אלהים", אלהים חמרי שנוכל לראותו וביחוד למששו ביד! אחד הצעירים, חור, הרים עליהם קולו: „קציעי צואריא אין אתם נזכרים מה נסים עשה לכם הקב"ה"? ו„מיד עמדו עליו והרגוהו" ויצעקו אל אהרן: „כשם שעשינו לזה כך אנו עושים לך", אז אמר להם אהרן: „פרקו נזמי הזהב אשר באזני נשיכם, בניכם ובנותיכם והביאו אלי", בחשבו בצדק, בדעתו את הנשים, הבנים והבנות-הצעירים, כי „הנשים מתעכבות בו", וכן היה באמת: „הלכו אצל הנשים, לבקש את הנזמים, עמדו ואמרו ח"ו שנכפור בהקב"ה שעשה לנו כל הנסים והגבורות האלה ונעשה עבודה זרה" [תנחומא תשא], ובלי ספק ענו ככה גם הבנים והבנות, אז חשב אהרן, כי כבר בא הקץ לתעלולי האנשים האלה, כי לא יתנו כסף וזהב משלהם לעשות להם אלהים, אבל טעה! החמריים האלה לא יתנו זהבם לדבר שבקדושה, לדבר שתועלתו איננה נכרת בחוש, אבל לעגל זהב, לדבר מבריק יתנו ויתנו,

„ויתפרקו כל העם את נזמי הזהב אשר באזניהם המה ויביאו אל אהרן", ולא עוד אלא שלא דרשו גם חשבון הזהב הרב הזה, מדוע יצא ממנו רק עגל זהב אחד ולא שני פרים גדולים, כשם שדרשו חשבון גם על שקלי כסף שנתנו למשה לבנין המשכן! כן תמיד טבע החמריים האלה: ידקדקו דקדוקי עניות על כל פרוטה ופרוטה שהם מוציאים למשכן, לדבר קדש, ויחשדו את כל העוסקים בו לו יהיה משה רבנו בעצמו, כי „גנב" או „קוביוסטוס" הוא, ואחר ילחש לחברו: „חמי קדל, ערפו, דבריה דעמרם", ו„חברו אומר לו, בקול, אדם ששלט על מלאכת המשכן אין אתה מבקש שיהא עשיר"! [שמ"ר פנ"א]. ול„עגל הזהב", לאיזה דבר טמא, יתנו ויפזרו בלי כל חשבון, וגם האנשים העוסקים בו כשרים הם בעיניהם בלי כל חשד!

אבל ב„בנין המשכן", מרכז היהדות, נטלו הנשים חלק בראש, הן הביאו, ראשונה את תכשיטיהן וגם את ה„מראות" שלהן נדבו. ובהשפעתן נדבו אחריהן גם האנשים איש איש כפי נדבת לבו. ורק ה„נשיאים" חכו ולא הביאו מאומה, המה לא האמינו כי יבנה „מרכז היהדות", „אפשר, טענו, שהשכינה שורה על ידי בן עמרם"? [שמו"ר פנ"ב]. ורק כאשר ראו הכל מוכן ומשוכלל הביאו הם אז את א„בני השהם". מהנשיאים ההם החסיר הכתוב „יוד" [„הנשאם" כתיב] „לפי שהתעצלו במלאכת המשכן", ולנשיאינו אנו חסרה מתחלה נקודת ה„יוד", לכן גם המה מתעצלים ומתלוצצים על מלאכת „מרכז היהדות"! מלאכת המשכן מלמדת אותנו עוד דבר רב ערך אחד בחיינו. חז"ל אמרו על מלאכת המשכן: „למה משכן דומה לאשה מהלכת בשוק ושפוליה מהלכין אחריה" [שבת צ"ח:]. ועפ"י הכלל הידוע „הבא ללמד ונמצא למד", תוכל האשה ללמד מהמשכן. המשכן נעשה: קרשים מצֻפים זהב ואדניהם כסף, טבעות זהב, בריחים מצֻפים זהב. על העשר הרב הזה נתנו „יריעות שש משזר ותכלת וארגמן ותולעת שני", והיריעות היפות האלה חוברו בקרסי זהב והיו ככוכבים מזהירים על תכלת הרקיע; ועל היופי הנהדר הזה נתנו „יריעות עזים" וחברון „בקרסי נחשת"!

המעשה הזה בא ללמדנו, כי העשר וההתהדרות טובים לנו פנימה, ובחוץ „יאה עניותא לישראל" ולא להתראות כעשירים בבגדי משי ובתכשיטי זהב, גם בעת שבאלה יש לנו, ועאכו"כ בעת שבבית אין לחם ושמלה ובחוץ מתהדרים במלבושים נאים! אבל מי ומי יהיו המתחילים בדבר זה? עובדא היסתורית אחת תראה לנו את

הדרך נלך בה, בלי כל הוספת דברים. רבי יהודה נשיאה חי עת שמלכות רומא היתה מלאה פרעות ומהומות ופקידי הממשלה עשקו וגזלו את האזרחים. מובן מאליו כי לעת כזאת ההתהדרות ישראל בחוצות הביאה עליהם צרות נוראות. ויחפש הנשיא עצות במה להסיר את הנגע הזה, הלוקסוס, מעל בית ישראל. אז זכר את מעשה אביו־זקנו, רבן גמליאל דיבנה, בהסירו את הנגע הזה מעל מתי ישראל, שהיו קוברים אותם בכלים יקרים „והיתה הוצאת המת קשה לקרוביו יותר ממיתתו עד שהיו מניחים אותו ובורחין". הוא לא הטיף מוסרו לקהל, בהבינו היטב, כי לא יועיל מאומה בדברים, כלם יסכימו אליו, כי כל אחד יודע מרת נפשו, ולא אחד יחל להוציא הדבר לאור, רק „נהג קלות בעצמו והוציאוהו בכלי פשתן", ואם הנשיא נקבר בכלים פשוטים וימצאו רבים שנהגו גם כן ככה, כי כבר לא היה המנהג ל„קלות", עד ש„האידנא נהוג עלמא אפילו בצרדא בר זוזא" (כתובות ח':). זכר רבי יהודא נשיאה המעשה הזה של אביו זקנו עם המתים, ויחפוץ לעשות כזאת עם החיים ול„נהוג קלות בעצמו", ובבקר אחד יצא לבוש כלי פשתן, בחשבו בצדק, כי ממנו יראו וכן יעשו כלם ובזה ירפא את עמו מהמחלה הממארת הזאת, אבל רבי יוחנן „דהוי קרי למאני מכבדותא" לא נתנו לנהוג קלות כזאת בעצמו. יען נשיא הוא ו„מלך ביפיו תחזינה עיניך" [ירושלמי סנהדרין פ"א].

רבי יהודא נשיאה מחויב היה לשים לב לדברי רבי יוחנן, שהם דעת הקהל וטעמו, אבל אז מצא עצה אחרת: הוא התלבש בבגדים פשוטים מאד באמת, אך למראית עין, מרחוק, נראו כנאים וטובים, ופעם אחת „מסתמיך ואזיל רבי ינאי אכתפיה דרבי שמלאי שמעיה ואתי רבי יהודה נשיאה לאפייהו אמר לו בר אינש דאתא לקיבלנא הוא יאי וגולתיה, טליתו, יאי, כי מטא לגביה גששיה רבי ינאי לגולתיה דרבי יהודא נשיאה (רש"י) אמר לו דין שיעוריה כשק, „בגד עב וגרוע" (בבא בתרא קי"א). מובן מאליו, כי הדבר הזה הועיל רק לו, לכיסו, אבל לא יכול להשפיע על העם שלא יכול לגשש את בגדי נשיאו ודן רק על פי ראות עיניו שראה לפניו „גולתיה היאה", אבל עצה זו טובה לכלם!

נחזור ל„דור המדבר"! באה העת ללכת לארץ ישראל, כבר נשמע צו: „ראה נתן ד' אלקיך לפניך את הארץ עלה רש — אל תירא ואל תחת"! והנה פתאום קרבו כל בני ישראל אל משה בטענה: „נשלחה אנשים לפנינו ויחפרו לנו את הארץ", ויהי מקרה

ה„מרגלים״! מעשה ה„מרגלים״ צריך למוד רב, הן באשמתם הננו אנחנו בגלות, כמו שכתוב: „וימאסו בארץ חמדה לא האמינו לדברו וירגנו באהליהם לא שמעו בקול ד׳ וישא ידו להם להפיל אותם במדבר ולהפיל זרעם בגוים ולזרותם בארצות״ (תהלים ק״ו). וכמו שדרשו: „אתם בכיתם בכיה של חנם אני אקבע לכם בכית לדורות״, וצריכים אנחנו לדעת במה „אוחזים אנחנו מעשי אבותינו אלה בידינו״, שהקב״ה פוקד עון אבות זה על בנים (סנהדרין כ״ז:)?

נעין היטב בדבר! הנה נבחרו שנים עשר איש וכלם נשארו בשמותם שנקראו ורק את שם אחד מהם, הושע בן נון, שנה משה בהתפללו „יה יושיעך מעצת מרגלים״, ומדוע זה התפלל רק עליו ולא על כלם? אבל הן שומעים אנחנו מתפלתו זו של משה שידע מראש, כי למרגלים יש עצה שצריכים להזהר ממנה, וכן אמרו חז״ל „וילכו ויבאו כשם שביאתם בעצה רעה כך הליכתם בעצה רעה״ (סוטה ל״ה.), ומה היה באמת למרגלים כי נועצו יחד ללכת לארץ כנען ולהוציא דבתה רעה? את השאלה האחרונה הזאת, נוכל לישב עפ״י דברי הזוהר האומר „דאמרו אי ייעלון ישראל לארעא נתעבר אנן מלהוי רישין וימני משה רישין אחרינין״ [פ׳ שלח]״ והמרגלים האלה, אף כי נשיאים היו בישראל, בכ״ז היו „אנשים ששמותיהם כעורים ומעשיהם כעורים״ [במד״ר פט״ז] וירעו היטב, כי הם יכולים להיות „נשיאים״, רק כל זמן שישראל היו במצרים או במדבר, אז כל היודעים לשחוק בקלפים את הפקיד המצרי הוא נעשה „נשיא״ בישראל, כל עשיר שיכול להעלות אבק בעיני אחרים, כל תקיף ועז פנים נמנה „לנשיא״, אף כי שמו ידוע לכל לכעור ומעשיו מפורסמים למגונים, אבל כשיחיה ישראל חיי לאום בארצו אז ימצאו ה„נשיאים״ האלה את מקומם הראוי להם עפ״י פעלם; ולכן השתדלו בכל כחם להניא את בני ישראל מרשת את ארצם! ובערב אחד, אחרי שמעם את הדבור: „עלה רש״! והבינו כי קרוב קץ נשיאותם, נועצו יחד ויחליטו לעורר את בני ישראל, כי ידרשו לשלוח אנשים לחפור את הארץ, לדרישה הזאת הן לא יוכל משה להתנגד, כי יאמר „אם מעכב אני עליהם הם אומרים על שאינה טובה לא הראה אותה לנו״ [שם], ואז יצוה לבחור אנשים, ו„לסדר את הבחירה״ הלא יודעים אנו היטב, ונבחר אנחנו כולנו עשרה, אבל נחוץ לצרף אלינו עוד שני אנשים הנכבדים בעיני העם למען יאצילו עלינו מהודם, ודעתם הלא הבטל ברוב, גם נמצא עצות אח״כ להשתיקם לגמרי, ונלך ונשוב ונוציא דבת

הארץ רעה, וישאר העם במדבר, ואולי גם ישוב מצרימה, ואנחנו נשאר „נשיאים על אף משה והצעירים שלו! כן היתה עצת המרגלים, והעם הלך למחרת אחריהם ונבחרו שנים עשר איש לתור את הארץ ואת אנשיה! משה רבנו ידע את כל עצת המרגלים, אבל הוא בטח בדעת העם ובבינתו, כי יבין את כונת המרגלים שרק לטובתם ולנשיאותם הם דורשים ולא ישמעו לקולם; ולכן לא התפלל עליהם. אבל החיים והמות היו ביד יהושע, הן שמעו כל בני ישראל את „אלדד ומידד מתנבאים במחנה „משה מת ויהושע מכנים" [סנהדרין י"ז.] וידעו כלם כי יהושע שהוא עתה רק „משרת משה" יהיה נשיא ישראל בבואם לארצם, ועתה אם יהושע יבוא ויספר בגנותה של הארץ, לו יאמין כל העם, כי הוא הלא מעיד לרעתו ולא לטובתו; ולא עוד אלא שהוא בדבריו יאמת את דברי שאר המרגלים, כי יאמר העם כשם שיהושע איננו נוגע בדבר, כן שאר התרים, ואז תפתח הרעה! ולכן על יהושע, ורק עליו, התפלל משה: „יה יושיעך מעצת מרגלים", בידך הטוב והרע החיים והמות של הדור הזה! ומטעם זה, כאשר שבו המרגלים והוציאו דבת הארץ רעה, הוכרח יהושע לדום, כי הוא רק פתח פיו לספר בשבח הארץ והם קוראים לו „דין ריש קטיעא ימלל", הוא נוגע בדבר, הוא חפץ להיות נשיא בישראל ראש לעם קטוע, שיהרג בהכנסו לארץ! [ואולי מטעם זה בחרו בו המרגלים בדעתם כי לשבח לא יוכל לדבר ובגנאי אם ידבר יוכל להועיל להם הרבה], ורק כלב לבד יכול לעמוד ולהסות את העם! אבל במה קנו המרגלים את לב העם כי האמין להם, אף כי ידע שהם נוגעים בדבר, ולא לכלב בן יפונה? ממענה כלב נדע את טענת המרגלים על בוריה! כלב ענה: „וכי זו לבד עשה לנו בן עמרם, הוציאנו ממצרים וקרע לנו את הים והאכילנו את המן אם יאמר עשו סולמות ועלו לרקיע לא נשמע לו"? (סוטה ל"ה.), ומה ענין סולמות לעלות לרקיע להעליה לארץ *)?

אבל בדברים האלה מונח הגרעין המפריד בין אלה היושבים בגלותם בחבוק ידים ומחכים אך ורק לנסים, ובין אלה, האומרים כי עלינו לעבוד בכל כחנו לצאת מן המצר ולד' הישועה! ובדבר זה אוחזים אנו מעשה אבותינו בידינו והננו נמשכים אחרי דעות „דור

---

*) הרעיון בדבר הסולמות של כלב שמעתי מפי הרב הגאון רבי ניסן ברווידא החובק"ק הוראדאק, ובאשר הוא נצרך למהלך רעיונותי הבאתיו פה. כיוצא מן הכלל שאחזתי בספרי לבלי הביא דברי אחרים.

המדבר" לכן הננו בכל רע! המרגלים טענו: „הנה משה אמר: „עלה רש" ושלחנו לראות את העם מה הוא „החזק הוא הרפה המעט הוא אם רב" ו„מה הערים הבמחנים אם במבצרים", אות הוא, כי חפץ משה שנחלץ חושים ונלחם בכח וגבורה ונכבוש את הארץ [כאשר היה באמת כן בימות יהושע] ונגד הדבר הזה הננו מוחים, כי „עז העם היושב בארץ והערים בצורות גדולות מאד וגם ילידי הענק ראינו שם" וא"כ לא תעשה ידינו חיל ונפול כלנו במלחמה, אך אם ד' אלקינו יחפוץ להביא אותנו אל הארץ שנשבע לאבותינו, אז הלא אין לנו לעשות מאומה, נשב פה במדבר, נאכל את המן ונשתה מי באר גם נלמד את התורה, ש„נתנה ביחוד, לאוכלי מן", אשר בארץ ישראל בעבדנו את האדמה לא נוכל ללמד כראוי, ונחכה עד שיעלה רצון מלפני אבינו שבשמים ויבוא וישאנו על כנפי נשרים בלי כל השתדלות ועבודה מצדנו"! כזאת היתה טענת המרגלים, וטענה זו מתקבלת תמיד על לב העם השואף תמיד לנסים ונפלאות, ובפרט בדור ההוא שהנסים היו להם כמו דברים טבעיים, מן מן השמים, מים מחלמיש צור ודבש מסלע! נגד הדעה הזאת האומרת: או אנחנו לבדנו או הקב"ה לבדו, יצא כלב להלחם בכל עוז. „יודע אנכי, אמר כלב בן יפונה, כי לוא אמר לכם משה: ישראל הכן עצמך ונעלה לרקיע, אז מהרו כלם להכין עצמם אל העליה הזאת, וכי בא איש ושאלכם לאמר: האם יכולים בני אדם לעלות לרקיע? אז אמרתם לו כלכם: אם משה יכול לקרוע לנו הים ולהוריד לנו מן הוא יוכל גם להעלותנו לרקיע; אבל אם יאמר לכם משה: בני ישראל! עשו סולמות ועלו לרקיע, אז הנכם ממהרים כלכם לשאול, האם בסולמותינו אנו נוכל אנחנו לעלות בעצמנו לרקיע? הוי עמי! אני אומר לכם אפילו יאמר לנו בן עמרם עשו סולמות ועלו לרקיע נשמע לו! ואם בסולמותינו אנו לא נוכל באמת לעלות לרקיע, אבל לעלות בסולמותינו לגג נוכל; כל כמה שנוכל לעלות בסולמותינו אנו נעלה, ובכלות כח סולמותינו, יעלנו אז הקב"ה מעלה מעלה! והנה זה הקול של כלב בן יפונה: עלה יעקב על הסולם עד כמה שכחך יגיע וד' יהי בעזרך וירימך וינשאך מעלה, הקול הזה נמשך ויוצא לפרקים בתולדות ישראל. את הסולם הזה, סולם החיים של האומות, הראה הקב"ה ליעקב אבינו בחלום הלילה, בצאתו בפעם הראשונה מארץ אבותיו. הוא הראה לו: „שרה של בבל עולה ויורד, של מדי עולה ויורד, של יון עולה ויורד ושל ארום עולה ויורד", האומות הגדולות האלה ששעבדו בישראל ועלו מדרגות רבות על סולם התולדה, ירדו סוף סוף

מעל במת החיים, ו„אמר לו הקב״ה אף אתה יעקב עלה״! אל תשכב תחת הסולם, אל תהי מרמס לרגלי כל העולים על הסולם, קומה יעקב משנתך ועלה על הסולם, קח גם אתה את מקומך על סולם החיים, עלה כמה מדרגות שתוכל לעלות בכחך, עלה! טוב לעמוד גם על המדרגה התחתונה משכוב תחת המדרגה! „יונתי בחגוי הסלע בסתר המדרגה הראיני את מראיך השמיעיני את קולך״, קול החיים, שירת האביב, עלה!

אבל „באותה שעה נתיירא יעקב אבינו ואמר שמא ח״ו כשם שלאלו ירידה אף לי כן״, הוא מתירא שלא יפול מן הסולם, שמא לא יצלח חפצו בידו, „אמר לו הקב״ה ואתה אל תירא אם אתה עולה אין לך ירידה עולמית״, רק עלה, החל לעלות על הסולם והקב״ה יעזרך, אתה תעלה ולא תרד, מירידה לא תדע ותעלה תמיד מעלה מעלה, אבל הלאה השֵנה, הלאה חבוק ידים, הלאה העצלות, קום, עבוד ועלה! כה בוקע קול אלקים מתוך תולדותינו, אבל הוי „לא האמין ולא עלה״, לא האמין יעקב בכחותיו ולא עלה, לא האמין בנפלאות ד׳ כי הן באות אחרי מעשי בני אדם ולא עלה! „אמר לו הקב״ה אלו האמנת ועלית עוד לא ירדת ועכשיו שלא האמנת ולא עלית עתידין בניך שיהו משתעבדין בארבע מלכיות״ (ויקרא רבה פכ״ט)!

זה היה עון המרגלים ודורם וזה הוא עון דורנו אנו כדורות שקדמו לנו! לא, עלינו לאסוף כל כחותינו לעלות על הסולם, לא נקפץ בבת אחת על המדרגה העליונה פן נפול ותשברנה כל עצמותינו, אבל אל נבוז גם למדרגות, מדרגה אחר מדרגה נעלה עד שנירש את מקומנו הראוי לנו! כל כפר עברי בארץ ישראל, כל מספר מניות של אוצרנו העברי, כל סכום הגון לקרננו הלאומית הוא מדרגה בסולמנו, נעלה וד׳ יתמכנו שלא נרד ועוד יעלנו!

הנה שומע אנכי קול מאחרי לאמר: אם אלה שמשתדלים להניא את לב העם מהציונות, — מהשגת מקלט בטוח במשפטי העמים בארץ ישראל, הם ב„בחינת מרגלים״ הנכם אתם הציונים ב„בחינת מעפילים״! אבל לוא יהי כי באמת מ„עפילים״ אנחנו, ומה בכך? המעפילים לא הזיקו לאיש, המה בעצמם נפלו חללים על קרבן תשוקתם לציון ולא יותר, אבל המרגלים הביאו מות על כל בני דורם וגלות לאלפי דור; ולכן המעפילים לא נזכרו בשום מקום לגנאי, כמו שלא נזכרו לגנאי גם המעפילים הראשונים „בני אפרים״, והמרגלים נזכרו לגנאי כמה פעמים בתורה ובכתובים וחכמי התלמוד גוזרים: „מרגלים אין להם חלק לעולם הבא״!

הנה „צלפחד" היה אחד מן המעפילים (שבת צ"ז.) וחנך את בנותיו „החכמניות והדרשניות" בחנוך לאומי; ובשעה שבני ישראל ישבו כנואשים ובכו על גורלם, קרבו הן אל משה ותבקשנה לתת להן אחוזה בארץ וגדרו הן מה שהמרגלים פרצו, ובזכותן נשארו כ ל ה נ ש י ם ולא מתה אחת מהן ו כ ל ן נכנסו לארץ [עי' במד"ר פכ"א וספרי פ' פנחס] לפי שהיו תמימות דעים את הבנות היקרות האלה ו„הנשים מחבבות את הארץ יותר מהאנשים" (שם). כאלה היו בנות ה מ ע פ י ל י ם והן נטלו חלק אביהן, והמרגלים? הלא „יהושע וכלב נטלו חלקם"! [ב"ב קי"ז:]. אבל באמת מעיקרא דדינא פירכא! „מעפילים" נקראו אלה שהעפילו לעלות בעת ש„ארון ברית ד' ומשה לא משו מקרב המחנה", אבל אלה שאינם משים בעצמם מקרב המחנה ורק משתדלים ועובדים, כי מ ח נ ה י ש ר א ל יחד את א ר ו ן ב ר י ת ד' יעלו מעלה, אלה האנשים המשתדלים להכין את ארץ ישראל, שתוכל לפרנס את בניה שיעלו בעצמם אליה, אלה הבנים העוזבים והמוכרחים לעזוב את המקום שבני ישראל חונים שם זה מאות בשנים ונעים לארצות ואיים רחוקים למצוא שם לחם לאכול, ובעזבם את מ ח נ ה י ש ר א ל הצר והדחוק ללכת לשאוף אויר צח, הנם עוזבים לאט לאט או בבת אחת את „ארון ברית ד'", בעד א ל ה ה ב נ י ם חפצים הציונים להכין בארץ אבותם מקלט בטוח גם „למחנה ישראל" גם ל„ארון ברית ד'", וכל מעשיהם המה מכונים לעשות עפ"י חקי ממשלות הארצות שבהן הם יושבים, האם אלה האנשים תוכלו לכנות בשם „מעפילים? הרבה הרבה נוכל ללמד וצריכים אנחנו ללמד מ„דור המדבר" בכלל, אבל התורה היוצאת ממעשה המרגלים ותוצאתם, תורה שלמה היא, ועלינו לזכור אותה היטב אם חפצים אנו להגאל!

הנה יודעים אנחנו, כי ע"י המרגלים נתגלה אז ה„צד החלש" של רוב בני העם המתגעגע עוד על ארץ מצרים ואיננו יודע את ערכו של חפש מדיני, ואז נגזר עליהם כי במדבר יתמו ולא יראו את הארץ, ורק בניהם, אלו הבנים שעוד בהיותם במצרים כבר נעשו לעדרים ויתאגדו לאגדות ציוניות, אלה הבנים שלא נפל לבם עליהם בעמדם על שפת הים הסוער וקפצו להלחם את גליו, אלה הבנים שלא אבו להשתתף במעשה העגל, רק אלה יבאו אל הארץ, המה יודעים את ערך הארץ לאומתם וידעו לשמור עליה. גם הנשים, אלה הנשים שידעו לחנך בנים כאלה עוד בהיותן במצרים, אלה הנשים שעמדו נגד ישראל בעשותם את העגל

והתנדבו מראש לבנין המשכן, אלה הנשים „המחבבות את הארץ" גם הן נכנסו יחד את בניהן ונכדיהן! ואם גם אנחנו חפצים לצאת מן המדבר ולבוא אל ארצנו עלינו להקים בקרבנו נשים כאלו ובנים כאלה. תדענה נשותינו להבדיל בין „עגל" ובין „משכן" ואם „אין דעה הבדלה מנין"? וצריכות הן ללמד תורתנו וללמד ממקורה הראשון בשפת קדשנו ותדענה גם את ארצנו, גלילותיה, ואת אשר עבר עליה ותחבבנה אותה ואת אשר בה; ובנינו ידעו את תורתנו ואת עמנו, ידעו מה הם „חיי לאום" ומה חיים כאלה דורשים מאתנו, ויתאחדו יחד לעבוד שכם אחד לתחית עמנו בארץ אבותינו. זה הוא הלמוד הראשון „שרור המדבר" מלמדנו.

אבל עוד למוד שני יש בו! חכמינו ז"ל החוקרים במחוות חיינו לכל הסבות המנענעות אותם, גלו לנו עוד סבה אחרת להתעכבות בני ישראל ארבעים שנה במרבר, לבד הסבה של „הכנת העם לתעודתו". הם אמרו: „כששמעו הכנענים שישראל נכנסין לארץ עמדו ושרפו הזרעים ועקרו האילנות וקצצו את הנטיעות וסתרו את הבנינים וסתמו את המעינות, אמר הקב"ה הרני מעכבם במדבר ארבעים שנה עד שיעמדו הכנענים ויתקנו מה שקלקלו" ובני ישראל ימצאו „בתים מלאים כל טוב", „כרמים", „בורות" [תנחומא בשלח]. „כיון ששמעו הכנענים שנתעכבו במדבר היו סבורים שבמדבר תהא דירתם עמדו ונטעו נטיעות וגדלו אותן ואח"כ הכניסם לארץ [שמו"ר פ"כ] הרי סבה שניה: הכנת הארץ שיוכלו בני ישראל לחיות בה. וגם את ההכנה הזאת עלינו, בני ישראל, הפעם לעשותה, כי הכנענים, לא יכינו בעדנו מאומה ולואי שלא יכינו שם גם בעדם המה! ו„הכנת הארץ" היא עבודה גדולה מאד. עלינו לסול בה מסלות, ליסד מושבות, לבנות בתי-חרשת ובתי-עבודה שונים, לעבד את מיני המתכיות הנמצאים בעמקי אדמתה, להרחיב את המסחר בארץ פנימה ואת המסחר היוצא והבא, ולהכין כל אלה צריכים לרשיונות וזכיות רבים וצריכים לדעת מראש כל תנאי הארץ וכל הטמון בקרבה. אמנם הישוב החדש בעשרים שנות עבודתו יכול ללמד אותנו הרבה מאד, בין בחיוב ובין בשלילה, הוא יכול להיות לנו לעינים בכמה דברים, מה עלינו לעשות וממה עלינו להזהר, ובדבר הזה לבד גדול שכרו מאד, אבל עוד דברים רבים רבים מאד נשארו סתומים וחתומים ואשר

על „מכיני הארץ" לעבוד עבודה גדולה לגלותם ולבארם! „הכנת הארץ" שהיא במלים יותר מבארות: ישוב גדול ומסודר ובטוח שימשוך בכחו המון רב מאחינו הנדכאים בארצות שונות ואת כל אחינו הנודדים אנה ואנה בלי מצוא מנוח לכף רגלם ויפרנסם בכבוד, ישוב כזה דורש סכומי-כסף רבים ועצומים שיבאו ב„צורות" שונות: שקלים, מניות, תרומות-חברים לתמיכה, קרן-קימת לאומית, נדבות, ועוד ב„צורת שונות" שתתחדשנה עוד, בל"ס, אבל כלם הולכים למטרה אחת: להכנת הארץ! ואת הכסף הזה, שממשלות אחרות בבואן ליסד ישוב חדש באיזו ארץ או אי הן מוציאות למיללרדים מאוצרן או מאוצר של חברות עשירות המתיסדות למטרה זו, צריכים אנחנו לתת מכיסינו הריקים! אבל אין עם ישראל בכלל עני כל כך; ואם באמת „עתידים כל הדורונות שנתן יעקב לעשו לחזור לו לימות המשיח" [בראשית רבה פע"א] אז לא יחסר לנו כל הכסף הדרוש. ו„הכנת הארץ" תלויה רק בכסף בכסף ובכסף!

אבל פה יתעוררו רבים וישאלו: הנביא עומד ומתנבא: „חנם נמכרתם ולא בכסף תגאלו" והם מבקשים כסף לגאולה? דברי הנביא בודאי כנים הם. וכבר היה מעשה ובא ר' יצחק אלטארם מצרפת לרוסיא אל המלך ניקוליי הראשון לבקש רשיון להוציא איזה עשרות אלפים איש ישראל מרוסיא לאלג'יר שנכנסה אז לרשותה של צרפת, ה' אלטארם השתדל בזה הרבה אבל כל עמלו לא נשא פרי. עלינו כעת בודאי להודות ל„השגחה העליונה" שההצעה זאת לא יצאה לאור, בראותנו עתה את מצב אחינו באלג'יר בעת שהם מעטים במספר וכלם ילידי הארץ שהצרפתים מצאו אותם שם ונוכל להבין מה היה המצב לוא באו אז עשרות אלפי איש מארץ נכריה, הלא אז שטפו שם נהרי נחלי דם! אבל ההיסתוריים מצאו, כי הצעה זו לא יצאה לאור, יען דרשו בעד כל נפש מישראל לתת לה לצאת מן הארץ ששים רו"כ! על כגון זה: לתת כפר נפש צעק הנביא: „חנם נמכרתם ולא בכסף תגאלו", גאולת ישראל לא תהיה בכסף, הדבר הזה נכון מאד, איש איננו מבקש כעת כסף כפר נפש ישראל, אבל הכסף שאנחנו דורשים, ברשיון הממשלות, הוא ל„גאולת הארץ", ועל זה כבר אמר ירמיה [ל"ב מ"ד] „שדות בכסף יקנו"! שלשה מזבחות בנה אברהם אבינו בבואו לארץ כנען: אחד לבשורת ארץ ישראל אחד לקנינה ואחד שלא

יפלו בניו" [בראשית רבה פל"ט], ושלשה מזבחות אלה להקריב עליו קרבנותינו דרושים גם לנו. דרושה לנו „במה עברית" לבשר ממנה להיהודים ולהעמים שתי מלים: ארץ ישראל, כי יש עם ישראל בעולם ולעם הזה ישנה ארץ, ועל מזבח כזה: הקונגרס, עלינו להקריב מעט כסף, רק שקל, והרבה מדעותינו הפרטיות לטובת כלל אומתנו, היא „האורגניזיציא" הדורשת אחדות ומשמעת! דרושים לנו מוסדים לקנינה של ארץ ישראל והם הקולוניאל־באנק העברי, הקרן הלאומית וחברת התמיכה, ועל מזבח זה עלינו להקריב קרבנות כסף רבים וכל המרבה הרי זה משבח! ודרושים לנו מוסדי־חנוך לבנינו שלא יפלו על מחנות אחרים ולא יעזבו את עמם!

עוד לא שככה רוח ישראל ממקרה המרגלים והנה מחלקת חדשה במחנה ישראל, מחלקת ישנה היא עתה בינינו והיא מתחדשת בכל עת. קרח בן יצהר, ה„חכם הגדול", מ„טועני הארון", ה„עשיר המופלג", „הלל הגדול" [כל „הטפוסים" האלה נכללו לפי דברי חז"ל בקרח] התקנא פשוט במשה ואהרן ובניו, אך כ„פקח גדול" הלביש את קנאתו בקנאה לכבוד ישראל „כל העדה כלם קדושים ומדוע תתנשאו"? גם יצא נגד משה בתור שליח ד'. „באו בני אהרן לטול מתנותיהם חזה ושוק עמדו, קרח וסיעתו, כנגדם ואמרו לא דבר המקום כך"! גם טענת ה„מתקנים" היתה בפיהם: „הרביתם עלינו משוי יותר משעבוד מצרים טוב לנו תחת מצרים מתחת ידכם"! [במדבר רבה פי"ח] לקרח זה נספחו ה„בריות הנודעות" דתן ואבירם ומשכו אחריהם „נשיאי עדה", „קריאי מועד", „אנשי שם", שכלם נכוו מחפתם של משה ואהרן וכל העם היה כמרקחה. נשמעה הטענה הידועה של כל אלה ה„נפשות היפות": „המעט כי העליתנו מארץ זבת חלב ודבש להמיתנו במדבר"! „משה הלך אליהם לפיסם" ולשואל על כל דבריו הנאמרים בנחת הם עונים — בחרפות וגדופים! משה טוען „אנו אין לנו אלא ד' אחד ותורה אחת ומשפט אחד ומזבח אחד וכהן גדול אחד ואתם מאתים וחמשים איש מבקשים כהונה גדולה אף אני רוצה בכך", אבל אין שומע לו! אז הבין משה, כי עתה העת להראות גלוי לעיני כל העם, כי תורתו היא תורת שדי ולא שלו, כי „אם כמות כל אדם ימותון אלה ופקודת כל האדם יפקד עליהם" יחשבו המה והדורות הבאים אחריהם

בצדק כי „לא ד' שלחני" ו„מלבי אמרתי" כל התורה! [במדבר רבה פי"ח] ויתפלל אל ד', כי בריאה יברא, חדשה תהיה ו י ד ע ו כ י בחלקם ע ל י ב ד ב ר ה ז ה „נאצו האנשים האלה את ד'..! קרח ועדתו נבלעו בארץ ו צ ו ע ק י ם, ה ע ו ב ד א צועקת, „משה אמת ותורתו אמת והם בדאים" [ב"ב ע"ד.] נשיאי העדה נשרפו ובעם המחזיק על ידו היתה מגפה גדולה, אבל גם פה הראו הבנים את עוז רוחם ו„בני קרח לא מתו", ובעת שהארץ רעדה תחת רגלי ק ר ח ו ב י ת ו וה„גיהנם" נפתחה לו מתחת „מקום נ ת ב צ ר ל ה ם ועמדו עליו" „ואמרו ש י ר ה" [הרשב"א בחדושיו למגילה י"ד.] „אמרו אנו חייבים בכבוד אבינו", אבל, „נחלוק כבוד למשה רבנו ועמדו והכריעו עצמם לכבודו של משה" ובעת ש„נקרע כל מקום סביבותיהם אותו מקום שעמד תחתיהן לא נקרע" ונשארו „עומדים כתורן הזה של ספינה" [מדרש תהלים א']. ו מ ב נ י ם אלה יצא ש מ ו א ל ו ה י מ ן ה מ ש ו ר ר ומזמורי „בני קרח" בתהלים ידועים לנו היטב בתשוקתם הלאומית, הכבירה והעצומה, בקריאתם המרעשת כל לב: „גם צפור מצאה ב י ת ודרור קן לה"! [עיין בידיעות הטבע את טבע ה ח ס י ד ה, שבה נאמר „חסידה ברושים ב י ת ה" והיא „ידעה מועדיה", וה ד ר ו ר, ש א י נ ן ע ו ז ב ו ת א ת ק נ ן ושבות אליו מ א ר ץ ר ח ו ק ה, ותבין את הכתוב הנפלא הזה!].

זאת היא ירושת אבותם ב מ ד ב ר, הבנים הנאמנים ל ת ו ר ת ם ו ל א ר צ ם! אם בנים כאלה יהיו ל נ ו, בנים שלא יביטו על הארץ המתנועעת תחת רגליהם, על ה„קריעות" הרבות אשר ס ב י ב ו ת י ה ם ו ב ק ר ב ם, רק יעמדו הכן על מקומם, ומקומם, מעמדם הנפשי, יהיה ב צ ו ר חזק, בהכרה ברורה ובדעת נפש, ויאמרו ש י ר ה שירת ישראל, שירת ציון, אם בנים כאלה היודעים את חובתם לעמם ומוכנים תמיד למלאות את החובה הזאת כמה שלא תגדל ולא תדרוש מהם, אם בנים כאלה יהיו לנו, אז אם גם ב„דור המדבר" שלנו ימצאו עוד מקומם אלה ה ח מ ר י י ם, עובדי עבודה זרה, המתגעגעים על השומים והבצלים של מצרים, אם גם ישרצו בנו אלה המרקדים ומחוללים סביב ל„עגלי הזהב" שרבים בקרבנו, אם גם יהיו עוד בינינו „המרגלים" ו„הקרחים", ה„דתנים" וה„אבירמים" ה„נשיאים" ו„אנשי השם", כל אלה ה„חכמים

הגדולים", „טועני הארון", ה„עשירים המופלגים", ה„לצים הנפלאים", ה„מלשינים הנוראים", כל סלתו ושמנו של „דור המדבר"; גם אם יהיו כל אלה, וכל אלה ישתדלו בכל אמצעיהם להרבות ריב ומדון ולעכב בני ישראל במדבר, לא נירא מהם ומהמונם ונגיע אל מטרתנו, רק הבו לנו „נשים גודרות פרצינו", „בנות צלפחד" ו„בני נון ויפונה"!

דרוש חמישי.

דרך סלולה (ג.) גלות בבל ושיבת ציון.

שמונה מאות וחמשים שנה, ישבו בני ישראל בארצם מיום הכניסם יהושע בן נון עדי הגלם נבוכדנצר מלך בבל, ארבע מאות ושמונים שנה בלי בית המקדש וארבע מאות ועשר שנים עם בית המקדש, ובכל העת הזאת היתה מלחמה פנימית בעם בין שתי מפלגות גדולות: מפלגת „עובדי אלקי ישראל" ונביאי־אל בראשה ומפלגת „עובדי עבודות זרות" ונביאי־הבעל והאשרה בראשה. המראה החיצוני של הארץ, פשט צורה ילבש צורה כפי אשר עלה רוח המושל עליה, אם מלך צדיק כאסא, יושפט, חזקיה ויאשיהו מלך על ישראל, אז הוסרו האשרות וה„כמושים" וכל האלילים למיניהם וארץ יהודה נראתה לכל „עובר ושב" כארץ יהודית, שלה אל אחר ותורה אחרת מכל השכנים סביבותיה; ובעלות על כסא המלכות מלך כאחז, מנשה ואמון, ולבשה יהודה צורה אלילית וכמספר עריה היו מספר אליליה ולא נבדלה משכנותיה, אבל בקרב העם פנימה הסתערה תמיד המלחמה ואחת המפלגות לא נצחה! נביאים ונביאות קמו לישראל להוכיח את מפלגת עובדי האלילים על פניה וינבאו לעםם צרות נוראות אם ילכו בדרך הזה, נבואות רבות גם נתקימו לעיני כל העם והכל ללא הועיל! נשרף הבית, חרבה הארץ, הגלה ישראל וגם המהפכה הנוראה הזאת לא הפכה את לבות „המתבוללים" ולא השיבתם לאלקי ישראל. הנה „שארית הפלטה" ביהודה עומדת לפני ירמיהו ומפלת תחנתה כי יתפלל לד' ויגד להם את הדרך ילכו, אם ישארו בארץ החרבה והשוממה, או ילכו למצרים המלאה תשואות, ומעמידה את ד' „לעד אמת ונאמן" כי ישמעו לכל דבריו אשר ידבר להם בשם ד' אם טוב או רע בעיניהם, אבל נכונים המה לשמוע בקול הנביא רק בעת שנבואתו מתאמת לחפצם הם ולא כשהיא מתנגדת לו. די היה לירמיה

לאמר להם להשאר בארצם, אף שהיא חרבה ושוממה, אבל הלא ארצם היא ויכולים להחיותה ולבנותה וסוף סוף תשאר ארצם לגמרי, מלכת לארץ נכריה, אשר אם גם טובה היא כעת להם, אינם יכולים לדעת מה יאמרו אדוניה לאחר איזה זמן, די היה להם לשמוע הדברים האלה בעת שהם חפצו רק לחיות ולא להחיות, להבנות ולא לבנות, לקרוא לירמיהו: „שקר אתה דובר", וילכו מצרימה ויקטרו גם שם לאלהים אחרים! וגם בבבל נמצאו רבים שאמרו: „היה נהיה ככל הגוים" ורק החליפו את הבעל בבל והיו ל„מתבבלים", ושם „על נהר כבר" נושא יחזקאל הנביא את נבואתו, משחר למוסר אזנם, מוכיחם על פשעם, מתאר להם את חרבן ארצם, את שרפת מקדשם, גם מדבר על לבם דברי נחומים וחוזה להם את הימים הטובים שישובו אליהם אם רק ישובו אל אלקיהם, אך השמן לב העם הזה ואזניו הכבד! נבוכדנצר מלך בבל מעמיד צלם זהב ב„בקעת דורא" ו„כרוזא קרא בחיל", כי כל העמים יסגדו לו, והנה גם כל בני ישראל בתוך הבאים ו„בקעת דורא" מלאה עצמות, עצמות יבשות, „המה כל בית ישראל האומרים יבשו עצמותינו ואבדה תקותנו נגזרנו לנו"! רק שלשה נמצאו שעמדו על דעתם היהודית ולא אבו לסגוד לצלם; המקרה הזה פקח את עיני הנביא לראות עד כמה רחקו בני עמו מדרך אלקיו ויאוש עז תקפהו אם „תחיינה העצמות האלה"!

אבל גדול כחם של אבירי־האמונה להשפיע על העם! די לעם לראות בעיניו את מסירות הנפש של אחדים מבניו על אמונתו ואומתו ללבות בקרבו את הזיקים העמומים ולרוממו מתוך הרפש והחלאה שהוא טבוע. חנניה מישאל ועזריה מסרו עצמם על קדושת השם ולב העם הסתער בקרבו, ואז מצא הנביא „שעת הכשר" להחיות את העצמות היבשות. ידע הנביא, כי העצמות יבשו באשר התקוה אבדה, אם אין תקוה לעם לשוב לחיות חיי לאום בארצו אז הוא מתבולל את אזרחי הארץ שהוא יושב בקרבם, וישם לבו להשיב להם תקותם הלאומית, לאמצם ולעודדם. הוא בא להחיות בקרבם את רוח „בני אפרים", את השאיפה לחרות, את התשוקה לחפש, שאיפה ותשוקה המתגשמת במעשים, ב„עליה לארץ ישראל" [סנהדרין צב:]. אז נשמע קול הנביא: „הנני פותח את קברותיכם... עמי והבאתי אתכם אל אדמת ישראל" [יחזקאל ל"ז]; ועתה לא שבו דברי הנביא ריקם כי אם פעלו את פעולתם ו„בקעת דורא" נתרוקנה מאדם וצלם הזהב נשאר גלמוד. „אותה הרוח שהפילה את הצלם

אותה הרוח החיה את המתים" [מדרש חזית ז.] ו„בשעה שהפיל נבוכדנצר את חנניה מישאל ועזריה לכבשן האש ... באו העצמות־ אלה העצמות היבשות—„וטפחו על פניו"—שעזבו את צלמו—„אמר להם מה טיבם של אלו" ?—למה עזבו היום את צלם הזהב ?— „אמרו לו חברם של אלו, יחזקאל, מחיה מתים בבקעת דורא" ! [סנהדרין שם]. יחזקאל אמנם החיה אז את העצמות היבשות, אבל כל תחיה הבאה לרגלי מקרה נפלא אחד, אם גם תהיה תחיה שלמה, לא תארך ימים רבים כל זמן שאין לה מקור פנימי! התחיה צריכה לבוא מבפנים ולא מן החוץ! עברו עשרות שנים והלאומיות הלכה ונשכחה בקרב בית ישראל, „יחידי סגולה", תלמידי הנביאים, עוד נמצאו בישראל שלבם נשאם תמיד אל ארץ אבותם ונפשם מסורה אל תורתם, אבל העם ברובו שכח את גדולתו בימי־קדם ויטו שכמם לסבול עול העריצים ויזקפו קומתם במלוך עליהם מלכי חסד !

ובעלות כרש מלך פרס על כסא המלוכה בבבל, ויקרא בקול אל ישראל: „מי בכם מכל עמו יהי אלקיו עמו ויעל לירושלים אשר ביהודה" נעורו אך מעטים לקול הנאדר הזה ורובם בחרו ברצונם הטוב להשאר בארץ גלותם. אלה אמרו: הן שמעו אזנינו, או אבותינו ספרו לנו דברי הנביא ירמיהו—ואם דברי ירמיהו מתאימים לחפצי לבבם הם מדוע לא יסמכו עליו? חפצם יעשה וגם צדיקים יקראו! — „כי לפי מלאת לבבל שבעים שנה אפקד אתכם" ועתה עברו רק כחמשים שנה ו„אסור לדחוק את הקץ" ! אלה אמרו: הן נבאו נביאינו הגדולים „ומלאה הארץ דעה כמים לים מכסים", „וגר זאב עם כבש", „לא ישא גוי אל גוי חרב", וזאת היא „תעודתנו" לשבת בבבל וללמד את יושביה את כל הרעיונות הגדולים והנעלים האלה, ולא לשוב ל„קרן חשכה", לאיזו „ירושלים החרבה", ויהיו ל„מתפרסים" או לפרסים. „בעלי בתים" פשוטים עשו „חשבון" ומצאו כי טוב להם לשבת בארץ בבל הפוריה המוציאה יבול למכביר ויכולים לעשות „עסקים" ו„מסחרים" טובים, מלכת לארץ שממה שאין בה גם נהרות גדולים כפרת והדקל לשלות עליהם רפסודות! וישנם שרוחם נשאתם על ואמרו: לוא הרשו לנו ליסד בארץ ישראל „מדינת—יהודים", מדינה בכל פרטיה וכלליה, כי אז בלב ונפש חפצה עלינו והקרבנו על מזבחה חלבנו ודמנו, אבל עתה שהרשיון הוא רק לכונן מושבות ולבנות את בית המקדש, „מרכז היהדות", האם כדאי הדבר הזה להוציא עליו כשרונותינו

וכחותינו בעת שמילליני אחינו ישארו בבבל ובהם הרבה עניים וחולים ונדכאים? ובכן נשאר העם על מקומו. ורק אנשים בעלי רוח כביר, „חכמים הרואים את הנולד”, כזרובבל, יהושע, מרדכי ועוד מן „בני אפרים” שהחיה יחזקאל, הבינו היטב את ערך הרשיון הזה של „קולוניזציא” ו„מרכז היהדות” לעמנו בכלל, וישימו נפשם בכפם ויעלו לארץ אבותיהם, ואליהם נספחו כארבעים ושנים אלף איש, ובהם „לאומיים אמתים”, היודעים היטב את המטרה אשר נגד עיניהם, מעטים מאד!

את רעיון העליה הזאת הביעו ה„משוררים” שבתוך העולים בדברים קצרים וברורים: „איך נשיר את שיר ד' על אדמת נכר”! גם המה ידעו, כי לפרנסה ומסחרים, לתענוגים והנאות, מסוגלת בבל הרבה יותר מיהודה, אבל ראו כי את שיר ד' אינם יכולים לשיר על אדמת נכר, ורוח ישראל זו רוח נבואתו איננה מתפתחת בארץ זר! אמנם כורש מלך פרס הוא מלך של חסד ואוהב ישראל, ועם יהודה יושב בבבל במנוחה ושלוה, כל השערים פתוחים לפני בניהם, אבל כורש מלך פרס חפץ, והצדק אתו, כי בבתי-החנוך אשר בהם מתחנכים ילדי הפרסיים תהי שוררת רוח הפרסיים, ולאומיות פרסית, וממילא אין מקום לרוח ישראל וללאומית הישראלית להתפתח בבתי החנוך הכלליים ואינן נקלטות בלב הבנים והבנות המתחנכים בבתים ההם! אמנם כורש מרשה לפתוח בתי-חנוך מיוחדים לבני ישראל, ושם הוא מרשה להם להשליט את השפה העברית, הרוח הלאומית, ולנהוג בהם כמשפטי תורתם, ותוכל להתפתח רוח ישראל כל צרכה ויתפתחו כשרונות בני ישראל לפי רוחם וטבעם הם, אך בכ"ז „לא יושר שיר ד' על אדמת נכר”, פשוט יען שאדמת נכר היא אף אם לא ידחקו וילחצו. כל אומה ואומה התפתחה עפ"י תנאים מיוחדים תחת „אקלים מיוחד” ב„ארץ מיוחדת”, וכאשר עוקרים אותה מארץ מטעה ונוטעים אותה בארץ אחרת ושם כבר תנאים אחרים ואקלים אחר, שם תמות התפתחותה המיוחדת לה, ואם תגדל אז תגדל בטפוס אחר ממה שהיתה מקודם, כאלו קבועה בדפוס ידוע, וממילא לא יתפתחו כל כשרונותיה והיא יורדת ממעלתה!

אומת ישראל התפתחה בארץ כנען „אדמת הנבואה” [כוזרי מאמר ראשון] ושם התפתחה רוחה המיוחדת לה; וע"כ אמרו „אין תורה כתורת ארץ ישראל ואין חכמה כחכמת ארץ ישראל „[בראשית רבה פט"ז] ו„אין הנבואה שורה בחו"ל”! ולכן אם גם יתנו לה

להתפתח כל צרכה על אדמת נכר אין בכחה להתפתח, כי חסרה לה „אדמת הנבואה" „ואויר המחכים" ואין בכחה להתחרות את רוח הפרסיים, המתפתחת על אדמתה באוירה התפתחות טבעית, בעת שהיא, „רוח ישראל", תתפתח על „אדמת נכר" רק התפתחות מלאכותית ולא טבעית! מטעם זה השתוקקו ראשי העולים לעלות ציונה, וזה היה הרעיון העקרי של העליה: לבנות בית המקדש, לכונן „מרכז היהדות" ולהקים נביאים בישראל!

בארץ יהודה וסביבותיה, ישבו עמים שונים שכבר חשבו כי הארץ הזאת אחוזתם היא, ובעינים מזרות אימה הביטו על ה„בעלים" הנודדים האלה השבים אליה להאחז בה. צרות רבות סבלו העולים, סכנה נשקפה תמיד לחייהם, אך כל זמן שעסקו בבנין בית המקדש, הרעיון הגדול של „מרכז היהדות" רוממם על וחזק את רוחם ואמץ את לבבם לעבוד עבודתם הקדושה בחרף נפש מבלי הבט אל המכשולים הגדולים שמונחים ומניחים על דרכיהם, ומרוחם הגדולה והעצומה השפיעו הראשים על כל העולים, וכלם עבדו עבודתם בשקידה רבה ועזה. אבל הנה השכנים הרעים הלשינו על היהודים, כי ב„קולוניזציא" ו„מרכז היהדות" יחלו וב„מדינת היהודים" יגמרו, כי היא רק היא כל מטרתם. המלשינות עשתה פרי ומטעם המלך נאסר בנין הבית; אז עזבו „ראשי" העולים, הלאומיים האמתים זרובבל ומרדכי וחבריהם, את הארץ, וילכו בבלה לבקש רחמים על עמם ולבאר מחשבתם ומטרתם בחצר המלך [קדמוניות היהודים].

„שה פזורה ישראל" נשארה ביהודה בלי רועה, השכנים מסביב לוחצים ודוחקים, וקם עוד הפעם לפנינו מחזה „דורות השופטים": בני ישראל התקרבו אל שכניהם ללמד ממעשיהם וללכת בדרכיהם להעיר בזה כעס המקום „ויתערבו זרע קדש בעמי הארצות ויד השרים והסגנים היתה במעל הזה בראשונה". אז הבינו היהודים הלאומיים שהיו ביהודה, את גדל אסונה של האומה ב„הריגת גדליה בן אחיקם" ויקבעו את היום הזה ל„יום צום"! לא בהריגת האיש גדליה היה האסון, כי אם בהריגת הפקיד, לא על מות אחד מגדולי ישראל צמו צום, כי אם על פזור „שארית הפליטה", על כבוי הגחלת הנשארה, על אשר איזה אלפים כורמים ויוגבים עזבו את ארצם! אז הבינו, וגם אנחנו צריכים להבין, כי לולא נהרג גדליה בן אחיקם, והכורמים והיוגבים היו בארץ; אז נשאר בארץ לפחות „ישוב קטן" של יהודים אדוני הארץ, הישוב הקטן הזה הלא היה מושך אחריו את לבות היהודים הפזורים, ולאט לאט היה הישוב

מתגדל ומתרחב, השכנים מסביב לא היו רואים ארץ=הפקר לפניהם, „ולא נגעו בנחלתם” של היהודים, ובעת שהוציא כורש את רשיונו והיהודים בבבל ידעו, כי יש בארצם „ישוב יהודים”, וארצם עודנה זבת חלב ודבש, היו עולים בהמון, ו„השכנים הרעים”, מפחדם מההמון הגדול, לא היו „רעים” כלל, ואז לא הלשינו ולא נשבת הבנין והכל היה טוב, ואנחנו נוסיף, כי לוא היה בארץ יהודה ישוב יהודים, אז „עלו בני ישראל כחומה ולא חרב הבית בשניה” [ע׳ ברכות ה]. ולא היינו גם אנו בגלותנו. אך נהרג גדליה והכורמים והיוגבים עזבו את מושבותיהם וה„ישוב הקטן” נחרב ונשארה הארץ שממה ובעלוה אדונים זולתנו, ובצאת רשיון כורש לא אבו אחינו לנסוע לארץ שממה הנמצאת עוד ביד זרים ועלו רק מתי=מספר, וגברה עליהם יד אויביהם=השכנים ואח״כ הרחוקים ותוצאות הדבר הזה הננו יודעים כעת כולנו, והננו צמים כלנו בג׳ בתשרי על הריגת גדליה בן אחיקם, על חרבן „הישוב הקטן”, על גלות של אלפי כורמים ויוגבים, ויחד עם זה איננו שמים לבנו אל „הישוב הקטן”, שנמצא עתה בארצנו, ואיננו מעריכים את ערכו הגדול!

יאוש חזק תקף אז את היהודים הנאמנים לתורתם, הם הצדיקו עליהם את הדין באמרם, כי יד ד׳ היתה בהם על אשר דחקו את הקץ לעלות ירושלימה ולבנות את בית המקדש, ובאמת „לא עת בוא עת בית ד׳ להבנות”! חגי הנביא ענה לאנשים החרדים האלה תשובה נצחת: „שימו לבבכם על דרכבם זרעתם הרבה והבא מעט.. והמשתכר משתכר אל צרור נקוב” ובמצב רע ונורא כזה אינם מעוננים, אינם שופטים אם באה העת אם לא באה, „קושי השעבוד” מביא את הגאולה גם קודם זמנה, „עלו ההר והבאתם עץ ובנו הבית”! התאחדו יחד לעבודה לאומית אחת והכל יהיה לכם, גם זרע, גם לבוש, גם משכרת! כל צרותיכם, כל תלאותיכם הוא „יען ביתי אשר הוא חרב ואתם רצים איש לביתו”, יען כל אחד מכם פונה לבצעו ואין דואג לבנין האומה! דברי הנביא פעלו את פעולתם והעם נגש עוד הפעם לבנין „מרכז היהדות”, אבל הנביא לא שמח על פרי=נבואתו, לא שבע רצון מעבודת העם; ראה כי הבונים עתה כבר שכחו את הרעיון הגדול שחיה את הבונים הראשונים לפני עשרים שנה; ראה, כי בונים את „בית יעקב” רק יען יראים המה „לבל יכלאו שמים מטל והארץ תכלא יבולה ויקרא חרב על הארץ... ועל אשר תוציא האדמה ועל האדם ועל כל יגיע כפים”, וב„עבודה מחמת יראה” כזאת לא

יוכל הנביא לבטוח, ויקרא אליו את הכהנים, מורי העם, וישאלם „תורה": „הן ישא איש בשר קדש בכנף בגדו ונגע בכנפו אל הלחם... היקדש? ויענו הכהנים ויאמרו: לא! ויאמר חגי אם יגע טמא נפש בכל אלה היטמא? ויאמרו: יטמא! ויען חגי ויאמר: כן העם הזה וכן הגוי הזה לפני נאום ד' וכן כל מעשי ידיהם"! איש קדוש, מעשה קדוש, איננו מקדש את הנוגעים בו, אבל איש טמא, מעשה טמא, מטמאים את כל הקרובים אליהם ומשפיעים על כל סביבותם מרוח הטומאה [אבן עזרא], ועתה כאשר רבים הם הטמאים, ה„מתערבים" בין העם „ואשר יקריבו שם טמא הוא", לכן „שימו נא לבבכם מן היום הזה ומעלה" אל טהרת העם, אל „השראת השכינה" בקרבו „בטרם שום אבן על אבן בהיכל ד'"! קדשו את העם ובנו ההיכל! ובית המקדש ועם טמא, „מרכז היהדות" עם יהודים מתבוללים, מה הוא? אך דברי הנביא אלה, הדברים הרוחניים, לא מצאו מסלות בלבב הכהנים ובלבב העם. הבית נבנה, המקדש הוקם „והעם ישראל והכהנים והלוים לא נבדלו מעמי הארצות", ונביאי ישראל האחרונים, זכריה ומלאכי, הוכרחו לצאת בדרך הראשונים להוסיף תוכחה על תוכחה!

וזו המחשבה שהתעוררה בלב חגי הנביא ביהודה התעוררה גם כן בלב „מרדכי היהודי" בשושן אשר בפרס! מרדכי שב מיהודה ארצה פרס להשתדל בדבר בנין „בית המקדש" בירושלים, אך מחשבה אחת לא נתנה לו מנוח, למה לנו בית המקדש בירושלים, האם לאותם ארבעים האלף הנמצאים שם? בעד ארבעים אלף איש אינו בדאי הדבר להשתדל בכל אלה, אך נחוץ לנו בית המקדש, „מרכז היהדות" לכל ישראל היושבים בכל מקום שהם, כי המרכז הזה יִכָּנֵז אליו הכחות היותר גדולים שבעם, וממילא תגדל השפעתו על כלם; ועל ידו יתרבה גם הישוב הישראלי ביהודה, כי העם שיוקיר את מרכזו יתקבץ סביבו להגדיל כחו ולהגן עליו מכל הקמים! זאת היא הכונה של בנין המרכז, ואם כן צריכים לשים לב אל היהודים בארץ גלותם, לדעת אם מרגישים המה את נחיצות המרכז, אם היהדות יקרה בעיניהם, ואם יש להם תשוקה לארץ יהודה, כי רק אז תוכל, ולו גם ברבות הימים, המחשבה הגדולה הזאת לצאת לאור, אבל אם רק חסר אחד משלשת הדברים האלה, כבר אין לבנין הזה כל יסוד; אם היהדות איננה יקרה בעיניהם אז כל העבודה למותר; אם גם היא חביבה להם, אבל אינם מכירים כל נחיצות במרכז, לא תביא העבודה התועלת המקוה, ואם גם מכירים בנחיצות

מרכז, אבל אין להם תשוקה לארץ אבותיהם, אז יטענו כי „יבנו המרכז בארץ מגוריהם" ולמה להם ציון? כאשר טענו אח"כ היהודים במצרים ובנו להם מרכז מיוחד! ואיפה יושבים כל היהודים, הלא בפרס; וישם מרדכי לבבו לחקור על מצב עמו הרוחני והלאומי, לדעת אם ישנם בו שלשת הדברים האלה וכדאי הדבר להקדיש כל הכחות להשגת הרשיון לבנות את „בית המקדש", את „מרכז היהדות", שאחשורש המלך חשבו „לדבר החוצץ במלכות" [מגילה טו:], או כל העבודה הזאת היא קודם זמנה, ולפניו עתה עבודות אחרות: להכין את העם היושב בפרס ומדי.

„ומרדכי ישב בשער המלך" ולמד לדעת את אחיו „הגדולים", פרנסי האומה „הקרובים למלכות", וידע, כי להם בודאי איננו מרגש חסרון „מרכז היהדות", אבל הוא גם ידע כי לא בכל זמן מאומת הפתגם: „פרנס לפי דורו", ויוכל היות כי העם חושב אחרת, אך מקרה אחד בא ויצג לפניו „תמונה חיה" מהלך רוחם של אחיו ומשאת נפשם! ברחוב היהודים שמחה וששון. היהודים זכו לכבוד גדול כזה שלא חזו גם בחלום, כל היהודים, הם ונשיהם ובניהם ובנותיהם, הוזמנו לסעודה הגדולה, לנשף חשק שהמלך הגדול המולך מהדו ועד כוש ערך בהיכלו! את העתידות שחשו בני ישראל למראה הכבוד הזה אין לתאר! בכל בתי ישראל נעשו הכנות גדולות לנשף הזה, התכשיטים הנשארים מהימים הטובים נתנו בעבוט אצל המלוה ברבית למען תפור שמלת משי לבת, והשמלה הזאת נתנה דוקא להתופרת זרש, ולא למרים, למען תוכל הבת להתפאר, כי מחט פרסי דקר בבשרה בעת תפרה התופרת את השמלה. מרדכי יצא ונכנס בבתי ישראל ו„ספרא" בידו ודרש: וכי תמכרו ממכר, אם יש לך מה למכור מכור, לעמיתך, או קנה אם יש לך מה לקנות קנה מיד עמיתך [בהר] וכן תנו עבודה לעמיתכם, אבל לשוא! הגיע הנשף המקוה, היהודים והיהודיות באו כלם לבושים בגדי פאר וכבוד אל חצר המלך ועל כל פנים נהרה; אמנם הקציעו להם מקום סביב לאורות המלך ולא נכר קול שרים ושרות מנעירות החמורים וצהלות הסוסים, אבל הלא בחצר המלך המה ולא בבית הכנסת שיחפצו דוקא מזרח... אך אם המה במערב עיניהם למזרח ושם—הידד! על יד, ממש על יד, המן בן המדתא האגגי יושב קרח בן יצהר המיליונר היהודי, והשר הגדול מסביר לו פנים, גם חרבונא השר מדבר שם את עכן בן כרמי, שני יהודים זוכים לכבוד גדול כזה: לשבת ממש בראש הקרואים

ועוד לרבר עמהם, ולב כל בני עמם נמוג משמחה! ומה זה? האם באמת כבר עלו בני ישראל למעלה גדולה כזו להקרא להיכל המלך? זאת לא זאת! אחשורש ידע את נבואת ירמיהו, כן מבאר התלמוד, כי ישראל ישבו בגולה רק שבעים שנה ואח"כ ישובו לארצם [ואגב אעיר כי בכלל ישנם נכרים רבים היודעים את נבואות נביאינו הרבה יותר מבנינו אנו!], והוא חשב ומצא, כי השנים האלה כבר כלו ובני ישראל עודם בארצו, ויחשוב כי זה אות שישארו בגלותם, והוא ידע היטב את כשרונות ישראל ועבודתם החרוצה, ובשמחתו, כי עם חרוץ ומהיר כזה ישאר בארצו לפתח את מסחרה ולהעשירה, עשה סעודה גדולה והזמין אליה את כל היהודים לראות ולדעת עד כמה שמור בקרבם הרגש הלאומי! ובני ישראל הלכו כלם אל הסעודה הזאת „סעודת הבראה" על קבר ישראל! וגם החרדים שבהם רק חקרו ודרשו אם סעודה כשרה היא, ובשמעם כי מנו את „מרדכי היהודי" למשגיח על המאכלים הכשרים הרגיעו את רוחם, כי מסתמא כבר הכל כשר, אפילו „מכס הבשר" שולם להחוכר בשושן, בלי הרגיש מאומה, כי קבר הם כורים לעמם ו„זבחי־מתים", מתי ישראל, הם אוכלים! באותה שעה נגזר על ישראל שבאותו הדור כליה [מגילה יד.] *) ימותו כיהודים ולא יחיו כפרסים! ראה מרדכי את כל הסעודה ואוכליה ויבן כי לא „מרכז היהדות" צריכים בעת לבנות, כי אם יהודים צריכים לברא, אז עזב את מחשבתו הראשונה על אדות המרכז ויצא משער המלך אל העם!

הוא שם לבו אל דור הצעיר ללמד לילדים כתבי־הקדש ולטעת על לבבם מטעי אהבה לעמם ולכל קדשיו, ואת הנערים בעלי־כשרונות אסף אליו וילמד אתם „הלכות עמר" „הלכות קמיצה", „ההלכות התלויות בארץ", לזרוע על תלמי לבבם זרעי תורה ולאומות כאחת! הוא נטע בלבות תלמידיו את הדעת, כי בנים הם לאומה גדולה וכבירת־רוח ועליהם להקדיש כחותיהם לטובת עמם. אם התלמיד יצא מבית־אולפנא של מרדכי ללמד תורה ויהיה אחד המאורות הגדולים בשמי היהדות, אם יצא להשתלם בחכמה ויהיה

*) דברים כאלה נמצאים גם בספר „שביל טוב", אך כל שומעי דרשותי בביאליסטאק יעידו כי דרשתי זאת הרבה שנים טרם נדפס הספר הנ"ל, וגם אין שני דרשנים דורשים בסגנון אחד!

לאחד החכמים המפורסמים בעולם המדע, אם יעלה מעלה על סולם המדינה ויזכה למשרה גדולה בממשלה או יצא לעולם המסחר ויתעשר; בכל המצב שימצא, אל ישכח את עמו וצרותיו, את עמו ותקוותיו, וכל אחד במה שיש לאל ידו, בתורתו, בחכמתו, בגדולתו ובעשרו יעבוד להקל צרות אומתו, לגשם את תקוותיה!

בימים הראשונים, בעת שכל בני ישראל היו שכורי הכבוד שנחלו ב„סעודה", שכורי הטמיעה וההתבוללות, לא יכול מרדכי להולל גדולות. אך הנה נשמע הקול הנורא: „להשמיד ולהרג ולאבד את כל היהודים" ובני ישראל רצו כמשתוללים בלי דעת מאין נפתחה להם הרעה הגדולה הזאת, אז מצא מרדכי היהודי שעת הכשר לפניו להגדיל את פעולתו! בני ישראל הבינו אז את דברי מלכם החכם: „כי תשב ללחום את מושל בין תבין את אשר לפניך ושמת שכין בלעך אם בעל נפש אתה, אל תתאו למטעמותיו והוא לחם כזבים"! [משלי כ"ג], ויבינו את אשר לפניהם ויהיו „לבעלי נפש" ו„קימו וקבלו", „קימו מה שקבלו כבר" (שבת פ"ח.) וישובו לתורתם. עתה עשתה עבודת מרדכי פרי וספסלים רבים נוספו בבית מדרשו!

אמנם „גדולה הסרת טבעת יותר ממ"ח נביאים ושבע נביאות, שמ"ח נביאים ושבע נביאות לא החזירו בני ישראל למוטב והסרת טבעת החזירתם למוטב" [מגילה י"ד.], אבל אלמלא הנביאים והנביאות שקמו מתחלה לישראל לא היתה מועילה גם הסרת הטבעת, הסרת הטבעת תוכל רק לעורר את הרגשות הנרדמים, ללבות את הזיקים העמומים, ואלמלא נתנו הנביאים והנביאות מראש את הרגשות ואת הזיקים בלב, כי אז לא היה מה לעורר ומה ללבות! ועוד יותר: אלמלא באו החכמים אחרי „הסרת הטבעת" להחזיק את הרגשות שנתעוררו ואת הזיקים שנתבערו לא היתה השפעת הטבעת גדולה כל כך! עבודת הנביאים מראש, הסרת הטבעת באמצע ועבודת החכמים בסוף — בשלשת הדברים האלה תתעורר תנועה כבירה בעם, תנועה הנמשכת זמן ארוך ומביאה לתחיה לאומית בזו המדה המתאמת לכחות עובדיה האחרונים!

ובבית מדרשו של מרדכי שמעו לקח שני נערים בעלי-

כשרונות גאוניים, והזרע אשר זרע על תלמי לבבם נקלט בהם היטב ויעש פרי הלולים! אחד היה לרבן של ישראל והשני לשר המשקים בחצר המלך, ושניהם לבם לעמם ועינם לארצם! „עזרא ונחמיה" אלה שמות התלמידים האלה! עזרא לא סגר עצמו ב„אהלה של תורה", כי אם יצא ללמד תורתו לעמו, ובהבינו מה נכבד לעמו, לתורתו ולכל קדשינו הלאומיים „מרכז היהדות" בארץ יהודה, קם וילך ויולך אתו אלפים מאחיו לחזק שם את המרכז ולהגדיל כחו והשפעתו! ונחמיה בחיותו חיי שר וגדול, נהפכו פניו לירקון והוא הולך ודל יום יום, הוא איננו מוצא כל תענוג בחיי עֹשר, במשרה גדולה, בכבוד רב, יען מה? יען העיר בית קברות אבותיו חרבה ולבו נושאו ציונה לבנות החרבה, רק שם ישוב לאיתנו, רק בבנין העיר ימצא תרופה למחלתו! ועל מרומי הר ציון נפגשים שני הרעים הישנים ו„הרב" ו„השר" נותנים יד איש לרעהו לעבוד עבודת עמם, לעשות כתורת רבם הגדול! ואז נוסדה „הכנסת הגדולה" לפקח על „תחית ישראל" בארץ אבותיו.

מ„סרות" רבות לא נשארו לנו מ„כנסת הגדולה"; היא, כנראה, לא דברה כי אם עבדה, לא פתגמים השאירה לנו כי אם מעשים, מעשים החיים בנו עד היום הזה! ורק „מסרת" אחת נשארה לנו ממנה וצריכים לעמוד על כונתה ולרדת לסוף דעתה, כי המסרת כמו שהיא, איננה מובנת בכלל, ואיננה מובנת ביותר התיחסותה ל„כנסת הגדולה", לאלה ה„סופרים" שספרו אותיות של תורה ולא עסקו באגדה. אמרו „מסורת בידינו מאנשי כנסת הגדולה כל מקום שנאמר ויהי אינו אלא לשון צער" [מגילה י':]. וממסורת זו יצאה עוד אחת: „כל מקום שנאמר והיה אינו אלא שמחה" [מדרש בראשית אסתר ובכ"מ]. ולדעתי במסרת זו כלולה תורה שלמה על עתידות עמנו. „הסגנון הוא האדם" הוא פתגם ידוע, ויש להוסיף ג"כ, כי „הסגנון הוא העם". בסגנון שפתנו משמשת מלת העבר לעתיד ומלת העתיד לעבר ע"י וָ המהפך ובנין אב לכלם הפעל היה. הָיָה—עבר „והיה"—עתיד „יהי"—עתיד „ויהי"—עבר. כל העמים אינם מתארים את „העתיד" שלהם, כי ישובו לחיות כמקדם, בתמונת ה„עבר" שלהם, ובני ישראל מתפללים: „חדש ימינו כקדם"! בעמנו נמצאות היום וכן נמצאו בימי כנסת הגדולה שתי מפלגות בישראל, אחת חפצה לכונן את עתידותנו על זו הצורה שהיתה לנו בעבר: עם יושב לבטח בארצו והשנית חוזה לה

חזון אחר לעמנו: הוא לא ישוב לארצו, לא ידבר בשפתו, ולא יהיה ל„לאום מיוחד", כי אם ישב בין הגוים וילמדם אמונה צרופה ויתקן עולמם במלכות שדי. הראשונים אמרו: „יבוא משיח לישראל" והאחרונים אמרו: „אין משיח לישראל" לבד, כי אם לכל העולם!

הראשונים שואפים תמיד לארצם: לקומם הריסותיה ולהושיב עמנו בתוכה לחיות בה ולהתפתח בה עד שיהיה „לאור גוים", לאידיאל של נביאינו! והאחרונים אינם מזכירים אותה גם בפיהם! „כנסת הגדולה" הביעה דעתה בלי ספק על אדות ההשקפות האלה בדברים קצרים וברורים, וה„מסורת" מסרה את השקפתה בדברי רמז, אולי מסבה חיצונית המובנת, „כל מקום שנאמר ויהי", שאומרים על העתיד הנשקף לעמנו בארץ מיוחדת, כמו שנבאו הנביאים, לדבר שכבר עבר, ועתיד חדש שלא שערו נביאינו הם חוזים לנו, „שם אינו אלא צער", „וכל מקום שנאמר והיה", שחפצים להפוך את העבר שלנו לעתיד, „שם אינו אלא שמחה"! שם עבודה לאומית, חיים של הכרה עצמית וחיים של תקוה טובה ופוריה! זאת היא המסורת הנכבדה והנשגבה! אבל „כנסת הגדולה" גדולה היא לא בפתגמים מצלצלים, לא במלים מפוצצות, גדולה היא במעשיה האדירים והכבירים! „מארבע הרוחות באי הרוח ופחי בהרוגים האלה", אמר נביא התחיה וארבעה מעשים עשתה „כנסת הגדולה"!

התורה, השפה, התולדה וישוב היהודים בארץ ישראל.

התורה! כנסת הגדולה ידעה היטב, כי כח ישראל בתורתו, היא רוח אפו ונשמת חייו, ותשם לבה להרבות דעת התורה בישראל. עבודתה במקצוע זה ידועה למדי, היא פעלה והשפיעה מרוחה זאת על בני עמנו, עד כי מאז ועד עתה, התורה אינו פוסקת מאתנו, וכל אב מוסר את בנו ללמדו תורה, וגם ה„דרדקי" ידעו, כי ה„אלף־בית" של עמנו הוא „אַלֵף בינה" [שבת קד.], ובכל פעם שעברנו בירדן ומי־הזידונים עברו על ראשינו לשטפנו ולמחות את שמנו מעל פני האדמה, היה „הארון נושא את נושאיו" [סוטה ל"ז.] ויצאנו חיים! „כנסת הגדולה" דאגה לא רק לתחית ישראל, כי אם, גם להאריך חייו ולעשותם נצחיים".

השפה! נחמיה לא רב עם ישראל, לא קללם, לא הכם לא מרטם בכל העת שעסק בתחית ישראל, אף כי ראה בהם פשעים נוראים, אך בראותו כי „בניהם אינם מכירים לדבר יהודית" לא יכול עוד התאפק וינעץ חרב בבית המדרש ויקרא לעזרה את כח האגרוף! אנשי כנסת הגדולה לא יכלו להבין איך אפשר לעם לחיות חיי לאום בלי שפתו הלאומית! וגם בתקנם, למען הפיץ את דעת התורה בין המון העם, לקרוא לפניהם את התורה בתרגום המובן להמון, תקנו כי יקראו שנים מקרא ואחד תרגום, ויחד את תרגום התורה למדו גם השפה המקורית של התורה!

התולדה! הם לא יכלו גם להבין איך יחיה עם חיים לאומיים בלי דעת את כל מה שעבר עליהם מראשית היותם לגוי עד ימיהם המה, הלא אז אינם יודעים את כל גדלם ותפארתם, את כל כחם ותקפם הרוחני, ואינם יודעים את עצמם ואינם מכירים את ערכם, ומתבטלים מפני אחרים בטול גמור ואינם מוקירים את קניניהם הלאומיים ואינם שומרים עליהם ואינם רואים לעמם כל תכלית בחיים ומתים מיתה לאומית; ולכן בדאגם לחיים הנצחיים של העם, עמדו וסדרו את כל הרשימות העתיקות וקבצו את הרשמים ההיסתוריים, את הפנקסים הישנים, ומסרו לנו „דברי הימים" בשני חלקים. ובזה הניחו היסוד להכרה עצמית של העם!

ישוב היהודים בא"י. למטרה זו תקנו תקנות מדיניות רבות, חבבו את הארץ על העם, עד כי מעשרות אלפים היה העם למיללונים! ובעבוד „כנסת הגדולה להחיות את העם „תחיה לאומית", גם לעשות את התחיה הזאת לנצחית, הלא צריכים היו לשית לב אל חיי-המשפחה, חיי הבית, אשר שם מתחנך הדור הבא, תקות העם ומעוזו, והם ידעו היטב כי הבית מסור כלו בידי הנשים ובידן החיים והמות של האומה! ומה נבהלה נפשם של „הלאומיים הגדולים" האלה בראותם בבתי ישראל עמוניות, מואביות, צדוניות, חתיות ולא—עבריות! מנהיגים בבית כל המנהגים, מאֵלה עד אֲשֵׁרָה, ולא מנהגי ישראל, מדברים שם בכל השפות רק לא בשפת עבר, יודעים דברי ימי כל עם ועם ולא דברי ימי-עמם! ראו זאת, והאנשים הרחמנים האלה הוכרחו להתהפך לאכזרים, להפריד אשה מבעלה ואֵם מבניה, הוכרחו לגרש הנשים הנכריות, אם נכריות בגזע, אם נכריות ברוח, מבתי ישראל! „תחית האומה" היתה יקרה להם מכל ולא שמעו גם לקול

הרחמים והחמלה שקרא בתוך לבותם הטובים! כזאת עשו אנשי „כנסת הגדולה”, ועל ידי מעשיהם ומעשי ההולכים בדרכיהם חיים הננו ומקוים הננו! ובדרך כ„נסת הגדולה” הלכו תלמידיהם התנאים והאמוראים והבאים אחריהם לחבב על בני ישראל את ארבעת הדברים האלה; התורה, השפה, התולדה וישוב ארץ ישראל, ארבעת העמודים שעליהם נשען בית ישראל, וכתלמידי „כנסת הגדולה” לא חבבו את הדברים היקרים להם רק באמר ובדברים, לדרוש כל היום בשבחם ולכעוס על מתנגדיהם, כי אם הראו את חבתם במעשים, ובזה, במעשיהם, השפיעו על בני דורם לאהוב כמותם, להוקיר במותם וגם לעשות כמותם! זאת היא לאומיות ישראל בעצם, כי הדעות תתלבשנה במעשים, הרעיונות—במפעלים והמחשבות—בפעולות!

הנה התורה! המאמרים המדברים בשבח התורה רבו מספור, אבל יחד את המאמרים היו ישיבות רבות ש„בעלי המאמרים החזיקון על חשבונם [עיין כתבות ק״ו], ולא רק כספם ופרנסתם הקדישו לתורה, את נפשם הלא מסרו עליה!

הנה הזקן, שורו! עורו נקרע מעל בשרו, נחל דם נגר ארצה, בשרו תלוי מטליות, מטליות, עצמותיו נפצו, נרסקו, עיניו מבריקות, על פניו הדרת קדש ופיו אומר שירה. התכירו את הגבור הענק הזה? הביטו! איש עולה כל גופו נקבים נקבים ככברה ומכל נקב ונקב נוזל ושותת דם אדום ושחור, וכתב סמיכה בידו הכרותה. הכירו נא! הוי שמעו! קול רעם ורעש, קול עצמות מתגלגלות, עצמות שרופות, נחרות, האם אינכם מכירים אותן? הנה גויל ספר־תורה נדבק אל אחת העצמות הכירו על פי הסימן הזה! הנה אוקיונס־דם, הררי עצמות, גבעות־דשן של כל אלה הנהרגים, הנשרפים על קדושת השם! אלה הם תלמידי „כנסת הגדולה” שחבבו את התורה על העם! בהראות־חבה כזאת נטעו את התורה בלבות ישראל לבל תשכח ממנו! רק מורי־העם כאלה, שהם למופת בחייהם, כי הדעות שהם מפיצים הן שרש נשמתם ומוסרים עצמם עליהן, יהיו למורי העם באמת שילך בדרכיהם וישמע לכל דבריהם! התורה עלתה לנו בדמים מרבים מאד וכל זמן שנטף דם אחד מדמי אבותינו, שנגרו ארצה בקדשם שם שמים, ימצא בעורקי בן־ישראל, לא יעזוב את תורתו ולא יעמוד על דם אביו!

הנה השפה. הם ראו בעיניהם מה שהבינו אנשי כנסת הגדולה ברוח קדשם; את ערך ידיעת השפה הלאומית להחזקת הלאום כלו. הנה מדרום יהודה ומצפונה יושבות קהלות ישראל רבות אוכלוסין. ממצרים ומבבל עולים „עולי רגלים" לירושלים, ממצרים ומבבל מביאים קרבנות ושולחים שקליהם לבית המקדש, כמדומה שהקשר בין יהודה המטרופולין, המרכז, ובין בנותיה שוה בשתיהן, ובכ"ז היהודים בבבל נשארו יהודים ואח"כ היתה בבל גם למרכז היהדות והיהודים במצרים עזבו חלק גדול מהם את מחנה ישראל! הקשרים החמריים היו אולי שוים בשתיהן, אבל הקשר הרוחני כמעט שנתק לגמרי בין יהודה למצרים לרגלי תרגום התורה יונית! בשעה שהתורה תורגמה עפ"י פקודת מלך מצרים שמחו חכמי ישראל על זה, כי זאת הלא היתה משאת־נפש ישראל מאז קבלו את התורה כי ילמדוה כל העמים בכל הלשונות [עיין מגילה ט. וסוטה לה: ובתוס'], אבל בראותם אח"כ כי בני ישראל במצרים עזבו לגמרי את שפתם, ואת „ידיעת התורה" ספקו לבניהם בתרגום היוני, ובשכחם את השפה הלא לא יכלו עוד להבין את כל הדרשות שדרשו ביהודה על התורה, לא יכלו לדעת מה זה „גזרה שוה", ומני אז נתק הקשר הרוחני ביניהם ובין אחיהם בארץ ישראל, לא התפתחו עוד ברוח אחת ויצא מה שיצא, בראות חכמי־ישראל המראה הזה ויבינו את סבתו, —ויאמרו על היום שבו תרגמו התורה יונית, כי „קשה הוא כיום שנעשה בו העגל" „והיה חשך בכל ארץ ישראל" [מסכת סופרים פ"א], ויצאו ודרשו „חיב אדם ללמד את בנו לשון הקדש" [תוספתא חגיגה פ"ב], „כשהתינוק מתחיל לדבר אביו מלמדו תורה ומדבר עמו לשון הקדש ואם אינו מלמדו תורה ואינו מדבר עמו לשון הקדש ראוי לו כאלו קוברו" [ספרי עקב], והשתדלו להוציא את דרשתם אל הפעל, וב„חררי־ישראל" למדו חמש שנים רצופות מקרא [אבות פ"ה] וכל תלמיד חכם מחויב היה לדעת היטב עשרים וארבעה כתבי־הקדש [שמו"ר פ"ח פמ"א], וגדולי ה„תלמודיים" כמו רבי סעדיה גאון ועוד עסקו להקים את „היכל השפה", ותלמידי „כנסת הגדולה" שמרו לנו את שפתינו שנשארה אתנו, אם במדה מרובה אם במדה מעטה, אבל חיה היא אתנו ועוד תשוב תהיה לשפה המדברת!

הנה דעת דברי ימינו! רבים מחכמינו חבבו את הדעת הזאת על העם וחבבוה במעשים. דרשו „ישראל לא ידע עמי לא

התבונן" ישראל לא ידע לשעבר עמי לא התבונן לעתיד" [ספרי האזינו], הבינו כי עלינו לכונן את עתידות עמנו על יסוד העבר; ואם כן עלינו לדעת את העבר שלנו, וחברו לנו „סדר עולם", רבי יוסי; רב שרירא גאון השאיר לנו „אגרתו", הראב"ד את „ספר הקבלה" שלו, רבי אברהם זכותא את ה„יוחסין", ודון-יחייא את „שלשלת הקבלה" ומהרש"ל את תשובתו ועוד.

וע"ד ישוב ארץ ישראל—הלא המאמרים המלהיבים את הלב לחובב את ארצנו רבו מספור, וגם „בהלכה" נתנו מקום נכבד לישוב הארץ, כמו כותבים אונו אפילו בשבת [גטין ח':], המוכר ביתו לנכרי דמיו אסורין [שם מ"ד.] ועוד. ולבד המאמרים הלא רבים מהם עזבו את ביתם ואת משפחתם בארצות שונות ונסעו לארץ ישראל, ורבים הלא מסרו את נפשם על חפש הארץ, בימי בר כוכבא ובימי רב הונא השני, מרידת צפורי, ועוד. ומני אז ועד הימים האחרונים לא נמנעו תלמידי „עזרא ונחמיה", תלמידי אנשי כנסת הגדולה, מלעזוב את ביתם ולנסוע לארץ ישראל, ורק לרגלי אהבתם העזה עד כלות הנפש לציון יושבים שם אחינו במספר רבבות איש, ואיך שיהיה מצבם, אבל בלעדי ישובם היה דבר התחיה קשה לנו מאד יותר מאשר עתה, ביחוד בנוגע להתעוררות הרבה לארץ אבותינו והתשוקה לבנותה ולהקים חרבותיה!

הנה בשימנו לבנו אל עבודת „כנסת הגדולה" ואל „דור המדבר" ובאי הארץ ואל נצני התחיה במצרים נוכל למצוא עתה לפנינו „דרך סלולה" ללכת בה. עלינו לעבוד בבת אחת פה ובארץ ישראל: פה בארצות הגולה—להכין את העם לחיים לאומיים, לחיי ישראל האידאלי של הנביאים; ובארץ ישראל—להכין את ארצנו כי תוכל לפרנס את אחינו. להכין את העם צריכים ללמדו תורתנו, שפתנו ודברי-ימינו, אבל בכל מה שאנחנו מלמדים אותו, בכל מקום ובכל זמן, עלינו לטעת בלבו אהבה לכל קנינינו, ובתתנו בלבו „בינה להבין ולהשכיל לשמוע ללמוד וללמד לשמור לעשות ולקים את כל דברי תלמוד תורתנו" נתן לו כל אלה כי יעשם „באהבה", כי יאהב את עמנו, כי יוקיר את קדשינו, כי ישתוקק לארצנו, ודבר זה אפשר רק אם האבות והאמות בעצמם יראו חבה ואהבה לכל אלה, ויראו במעשים, בחיי-ביתם ומנהגיהם! ולהכין את הארץ צריכים להחזיק ביד אחינו

העובדים אדמת קדשנו, בתתנו ידנו לחברת התמיכה המאושרת מטעה"מ, צריכים לנדב לקרן הלאומית, צריכים לקנות מניות הבאנק העברי וצריכים לשקול שקלים, כל העבודות האלה יחד נקראות בשם „ציונות" והעובדים את העבודות האלה נקראים בשם „ציונים"! אמנם כל בני ישראל מרגישים אהבה לציון, לבד המתבוללים, וכלם משתוקקים לחיות בה, אבל „ציונים" או „חובבי ציון" נקראים, מי שהאהבה הזאת מביאה אותם לעבוד לתחית ציון!

הנה למשל „אהבת הרע" מה היא? הלא לא לקבל מהרע, ליהנות ממנו, כי אם לתת לו להנות אותו! „אהבת השם" מה היא? הלא לא רק לקבל מד', כי אם אפילו בשעה שנוטלין את נפשך" עליו! כן „אהבת העם" איננה ליהנות מן העם, מבתי החסד אשר לו ועוד, כי אם לתת להעם, כשם שהקב"ה „אוהב עמו ישראל" והוא נותן להם! וכן הוא „אהבת ציון", לא לקבל מציון, לחיות שם ברוָחה, כי אם לתת לציון, להחיות אותה, זאת היא האהבה האמתית; ולכן האנשים העובדים לטובת העם הם הם „אוהבי עמם", ולא רק האומרים כי אוהבים אותו, ורק העובדים לטובת ציון הם הם חובבי ציון, ורק אלה שטובת אומתם התלויה בארצם היא נגד עיניהם ולכל בה חיי רוחם ומקדישים לה כחותיהם הם הם הציונים! אבל לא להתפרד הננו חפצים, להיות ל„אגדה" בפני עצמה, חלילה! הננו חפצים ועובדים כי כל עם ישראל יהיו ציונים ומקוים אנחנו, כי חפצנו זה ימלא, גם את ארצנו נשיג ושם יחיה ישראל חיים כאלה, שבהם, בחייו, ימלא את תעודתו הגדולה שהציבו לו נביאיו!

שלש תקוותינו אלה נובעות משלש אמונות חזקות הקבועות בלבנו לבלי הזיזן ממקומן. מאמינים אנחנו, כי בכל לב ולב של בני עמנו ישנו זיק אהבה אמתית, אהבה פוריה, לציון, ורק כשם שגחלת אחת, אף אם תהיה לוחשת, אך „כמה דשביק לה מעמיא עמיא ואזלא" [בבא קמא ט':], ותנור מלא פחמים, אז די לזיק אחד ללבות את כלם [שבת כ.], כן הזיק הציוני, אם נעזוב את כל אחד לנפשו יעומם, אבל אם נצרף רבים יחד ילבו איש את רעהו והזיקים העמומים יהיו לשלהבת גדולה, שלהבת-קדש המחממת ולא שורפת, המאירה ולא מעשנת; ולכן הננו אוגדים את בני ישראל יחד, וע"י אגדותינו, סדרינו, נעשה את כל בני ישראל לציונים! מאמינים אנחנו בקול ההשגחה העליונה,

הנשמע לנו ממקרי הימים האחרונים, הקורא אל יעקב „עלה על הסולם ואל תרד", והננו מיסדים קונגרסים, בנק, פונד, אלה הן מדרגות הסולם, והבוחר בציון יופיע על כל עצותינו ויתן חן הצעותינו בעיני הממשלות, כאשר כבר ראינו יד אלקינו בזה עד כה ונשיג את מטרתנו. וקרבנותינו על מזבח זה הלא לא גדולים, רק מספר רובלים בשנה, שהוא מאפס מול הוצאותינו הגדולות על צרכי החיים הפרטיים!

ומאמינים אנחנו בכח המוסרי שבעמנו, בכחו הרוחני ובכשרונותיו המצוינים, שאם רק תהיה בידו „הבחירה החפשית" לבחור דרכו בחיים, והבחירה הזאת הלא תהיה לו בשבתו בארצו, אז תהיה דרכו דרך הצדק והמשפט, דרך התורה והמדע, כחו המוסרי יגדל מעלה מעלה, כחו הרוחני יתפתח מאד מאד וכשרונותיו יתפתחו וישתגשגו בלי גבול, ואז יהיה הוא למופת לחיים לאומיים טהורים וארצו תהיה מרכז התורה, המדע, החרשת והמסחר, ומציון תצא תורה ואורה לכל העולם!

את האמונה האחרונה הזאת בכחות אומתנו המוסריים והרוחניים, הביעו חכמינו ז"ל במאמרים נמרצים, ואחדים מהם אביא בזה למען הראות את אמונת חכמינו בעמם האומלל, אמונה החלשה כעת בלבות רבים מבני עמנו, ולרגלי הדבר הזה הם מתיאשים מתחית עמם, או מתיאשים לגמרי ועוזבים אותו, או מתיאשים—ויושבים בחבוק ידים בלי עשות מאומה! גם המה ראו את בני עמם בגלותם ומראיהם איננו יפה, ידעו גם הם כי שחורה אומתם, אבל בראותם את בני עמם אלה השחורים בשבתות ומועדים קראו: „שחורה אני בששת ימי המעשה", כי הפרנסה משחרת אותי כשולי קדרה, „ונאוה אני בשבת", בעת שנשמתי היהודית באה בקרבי ועול הפרנסה איננו מעיק עליה, ובראותם זאת האמינו עוד, כי „שחורה אני בעולם הזה", בעולם השעבוד והצרות, „ונאוה אני בעולם הבא", כשאשוב לארצי [כי „עולם הבא" הוא החזרה לארץ אבות ג"כ עיין בסנהדרין ק"י: ובכתובות קי"א:], „כעורים ושחורים וסמרטוטים אנחנו כאהלי קדר", רק בעת שהננו „כאהלי קדר" „מטולטלים ממקום למקום" נעים ונדים בגוים בין אגמי רפש ובצות חלאה, אבל בעת שנהיה „כיריעות שלמה" „שמשעה שמתחן אינן זזין ממקומן", אז נהיה כיריעות שלמה, מגוהצים ולבנים! „אני חבצלת השרון, חבצלת קטנה", שעוד לא נפתחו עליה ואיננה נותנת ריחה, באשר אני „חבצלת חבויה ורמוסה בצלן של מלכיות", אבל „למחר כשיגאלני

הקב"ה מצלן של מלכיות אני מרטבה כ ש ו ש נ ה" ולא כשושנה פשוטה כי אם כ„משובח שבמינים", כ„שושנת העמקים" „שמרטבת והולכת ולא כשושנת ההר שהיא כמושה" (מדרש חזית א. ב.), שם אתפתח יותר ויותר ואתן את ריחי הנעים לכל!

אבל הלא רואים אנחנו, טוענים רבים, כי בעת שישמן ישרון יבעט, כי בעת טובה הוא שוכח עמו ותורתו? אך, רבותי, ומה א ת ם חפצים, כי ילמד עמנו תורתו מ י ד י המכים בעקרבים? כי ישמור מצוותיו בחוריו הצרים? אבל שקר הדבר מעיקרו! לא הטובות מעבירות את עמנו על דעתו ועל דעת קונו, כי אם העניות והדלות, לא מהשבטים שעבדו בחמר ולבנים יצאו משה ואהרן, כי אם משבט לוי, „שפנוי היה מעבודת פרך" [שמות רבה פ"ה], והם גם הם בני לוי לא עבדו לעגל הזהב, ולקול הקורא: מי לד' אלי, נענו המה ולא אחרים! ומה שאתם רואים כי בימי טובה עוזבים רבים מאתנו את תורתם, זונחים את שפתם ומתרחקים מעל עמם „אל תראוני שאני שחרחרת ששזפתני השמש", לא ה ש מ ש, הטובה, האורה, מ ש ח ר ת אותי, לא השמש אשמה בזה, כי אם „בני אמי נחרו בי שמוני נוטרה את הכרמים כרמי שלי לא נטרתי", באשר „בני אומתי" אינם שמים לבם לנטור את כ ר מ ם, אינם רועים את הגדיים על משכנות הרועים—בארצם, אבל אם נשים לב לזה אז תביא השמש מרפא בכנפיה וננשא גם אנו על כנפי רוחנו הגדולה! מאמינים אנחנו בעמנו, כי הנהו עם גדול ורם במוסר וברוח גם עתה, מאמינים אנחנו כי עם חכם ונבון הוא גם כעת, צריכים רק ל ע ו ר ר את הענק הישן, הנרדם!

יודעים אנחנו גם כן, כי בהעירנו איש משנתו אז טרם תשוב אליו הבנתו הוא מנהם מתוך שנתו, בועט ברגליו ויכול לעשות עוד מעשים מכוערים; ולכן לא יפול לבנו כלל בראותנו אנשים נוהמים מפרפרים ובועטים ונושכים ועוד, ט ב ע הדבר מחיב כך, אבל גם הם יפקחו עיניהם ותשוב להם בינתם וידעו את אשר עוללו ל מ ו, למו בעצמם; ואנחנו הציונים צריכים לעורר ולעורר לעבוד ולעבוד. הן מטרה רוממה ונשאה נגד עינינו, מטרה המקפת את חיי כל בני עמנו והמביאה רוחה לאנושית בכלל, כדאית המטרה הזאת להקדיש לה מיטב הכחות, מ ב ח ר החיים! „והוצאתי מיעקב זרע ומיהודה יורש הרי וירשוה בחירי ועבדי ישכנו שמה, והיה השרון לנוה צאן ועמק עכור לרבץ בקר לעמי אשר דרשוני... וגלתי בירושלים וששתי בעמי ובנו בתים וישבו ונטעו כרמים ואכלו פרים...

המתברך בארץ יתברך באלהי אמן ... זאב וטלה ירעו כאחד ואריה כבקר יאכל תבן ונחש עפר לחמו לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קדשי"... וכבוד ישראל הוא כבוד הקב"ה, כי „זהו כבודי נאום ד', שהגבהתי אתכם למעלה מאומות העולם" [ויקרא רבה פ"ב], ובשבת ישראל בכבוד בארצו „ובאו, הגוים, וראו את כבודי ושמתי בהם, בגוים הבאים, אות, ושלחתי מהם, מהגוים, פליטים אל הגוים תרשיש פול ולוד משכי קשת תובל ויון האיים הרחוקים אשר לא שמעו את שמעי ולא ראו את כבודי, והגידו, אלה הגוים, את כבודי בגוים והביאו את כל אחיכם מנחה לד' (ישעיה ס"ה, ס"ו). זאת היא המטרה אשר לעינינו וזה הדרך נלך בה, מבנין בתים ומטע כרמים נחל ו„בזאב וטלה ירעו כאחד" נגמר. הדרך אמנם איננה קרובה ואיננה סוגה בשושנים, אבל קרובה יותר מדרך גלותנו, ופנינו הלא קדימה ולא ימה, עינינו לזריחת השמש ולא לשקיעתה, הננו שבים ולא יוצאים, שבים לביתנו!

חֹמר לדרש.

א] התנ"ך היא דת לאומית, נוסדה על יסוד היסטורי, על „יציאת מצ־ים", ורוח רוב מצוותיה היא: לטעת על לב כל אחד מישראל הדעת, כי הוא אבר אחד מגו שלם, פרט מכלל, וכלם אחוזים וקשורים יחד. עפ"י הרוח הזאת נקבה התורה „שכר וענש" למעשה האדם גם בעולם הזה ב„שכר וענש" של כל האומה. שכרה של האומה הוא: ישיבתה בטח בארצה וענשה הוא: גלות מארצה [בחקותי]. והאומה הלא נדונה לזכות או לחובה עפ"י מעשי רוב בניה, אם הרוב הם שומרים תורה אז האומה זכאית ושכרה מוכן לפניה, ואם הרוב אינם שומרים התורה אז היא חיבת וענשה נשקף לה! ואת האדם הלא דנים עפ"י רוב מעשיו הוא, אם הם טובים—הוא זכאי ואם הם רעים—הוא חיב; ואם נאמר לכל איש ישראל: „לעולם יראה עצמו כאילו חציו חיב וחציו זכאי" וגם אומתו חציה חיבת וחציה זכאית, ואם כן אשר אומתו ואסונה תלוי במעשהו, במעשה אחד שלו, „עשה מצוה אחת אשריו שהכריע את עצמו ואת כל העולם כלו לכף זכות, עבר עברה אחת אוי לו שהכריע את עצמו ואת כל העולם לכף חובה" [קדושין מ:], אם ככה נאמר לו אז ירגיש תמיד את הקשר המקשר אותו אל אומתו, כי אָשרו ואֹשר עמו אחוזים זה בזה, והרגשה זו והכרה זו תחולל תמיד גדולות בקרבו ותעשה את בני ישראל לאומה מוצקה! וחכמינו ז"ל שחדרו היטב לרוח תורתנו הרימו על נס מצוות אחדות, שבהן התגשמה יותר הרוח הלאומית הזאת, ואמרו עליהן: שקולה מצוה זו כנגד כל המצוות שבתורה", אף כי ידעו היטב ל„הזהר במצוה קלה כבחמורה שאין אתה יודע מתן שכרן של מצוות", באשר במצוות אלה מובעת ומובלטת הרוח המקפת את כל המצוות שבתורה!

הם אמרו: „גדולה מילה ששקולה כנגד כל המצוות שבתורה" [נדרים לב.], באשר הוא החותם הלאומי ואמרו: „אם מקימים

בניך המילה הם נכנסים לארץ ואם לאו אינם נכנסים לארץ [בר"ר פמ"ו], כי ארץ בלי רוח לאומית תפול בידי זרים. „שקולה שבת כנגד כל המצוות שבתורה" [ירושלמי נדרים פ"ד ושמו"ר פכ"ה] באשר הוא יום לאומי וע"י השבת, שבו עסקו בני ישראל בתורתם, חזקו את רוחם, „אעפ"י שישראל עוסקים במלאכתם כל ששת הימים ביום השבת משכימים ובאים לביהכ"נ וקורים ק"ש. וקוראים בתורה ומפטירין בנביא והקב"ה אומר להם . . . תנו דעתכם שלא תשנאו זה את זה ולא תקנאו זה את זה ולא תחרחרו זה עם זה ולא תביישו זה לזה ... ואתם מקיימים אותה בשלום"! [חזית ח.]. על ערכה של שבת בחיי האומה כבר עמדו הנביאים והמה כבר הוציאו את השבת מכלל שאר המצוות והרבו לדבר עליה, בעת שעל כל המצוות, לבד השלש ש„יהרג עליהן ולא יעבור" שהן עברות", לא דברו [ישעי' בפרשה נ"ו ונ"ח ירמיה בפרשה י"ז, ומסים את דבריו: „ואם לא תשמעו אלי לקדש את יום השבת ולבלתי שאת משא ובא בשערי ירושלים ביום השבת והצתי אש בשעריה ואכלה ארמנות ירושלים ולא תכבה"! יחזקאל כ', נחמיה ט' וי"ג, אשר דבר דברים נמרצים: „מה הדבר הרע הזה אשר אתם עושים ומחללים את יום השבת הלא כה עשו אבותיכם ויבא אלקים עלינו את כל הרעה הזאת ועל העיר הזאת ואתם מוסיפים חרון על ישראל לחלל את השבת"!]. בני ישראל שמרו את השבת והשבת שמרה אותם, שמרה את רוחם ונשמתם! ו„אם מקבלים בניך את השבת הם נכנסים לארץ [בר"ר פמ"ו], כי נתן להם ארצות גוים בעבור ישמרו חקיו ולזה צריכים השבת: ללמד. הם, חכמינו ז"ל, אמרו על מצות ציצית „שקולה מצוה זו כנגד כל המצוות כלן" [מנחות מג:], באשר ה„טלית המצויצת" הוא בגדו הלאומי של עמנו ודגלו והוא „בנין אב" לכל הסימנים הלאומיים החיצוניים! ובעת שהעם מתעטף בטליתו, מתגאה בלאומיותו לעיני כל, אז הוא זוכר את כל מצות ד' ועושה אותם ואינו תר אחרי לבבו ואחרי עיניו—אחרי אלהים אחרים! אל תהי הלאומית החיצונית קלה בעינינו!

הם אמרו: „שקולה צדקה כנגד כל המצוות" [בבא בתרא ט.], אבל באיזו צדקה אמרו? בצדקה כללית, לטובת דבר הנוגע לכלל ישראל, כמו „לעבודת בית אלקינו", באשר צדקה כזאת, שהפרט לוקח חלק בעבודת הכלל, היא עבודה לאומית ומעוררת את הרגשות הלאומיים! ועל „צדקות" כאלה, הנושאות עליהן רק

שם „צדקה" באשר ה„תועלת הפרטית" נעלמה מעיני הנותן והיא צפונה בחיק העתיד ובאמת הן ישועות, ואשר לפעמים הן מוכרחות, מסבות בלתי תלויות בהן, לדגול בשם ה„צדקה", אמר הנביא: „שוש אשיש בה'... כי הלבישני, מתחת, בגדי ישע מעיל צדקה יעטני" ממעל [ישעי' ס"א]. וחכמינו ז"ל שידעו ערך „צדקה" זו אמרו עוד: „שקולה ישיבת ארץ ישראל כנגד כל המצוות" [ספרי ראה] ו„אם נכנסים בניך לארץ הם מקבלים אלהותי" [בר"ר שם], באשר הישוב בארץ ישראל הוא בסיס הלאומיות, וממילא כל הנותן מכספו להחזקתו, אף אם יקרא בשם „צדקה" הוא מכין לעמו בגדי-ישע! חמש מצוות אלה, המביעות את כל עיקרי הלאומיות: החותם הלאומי בגוף, שמוצאו מהאב הראשון, הגוע, נשמת ישראל- בתורתו, השבת, הלאומיות החיצונית, הציצית, העבודה לטובת הכלל, צדקה, והישוב בארץ ישראל כלן יחד היא הציוניות!

ב) והארץ היתה תהו ובהו וחשך על פני תהום ורוח אלקים מרחפת על פני המים, תהו זה מלכות בבל.. בהו זה מלכות מדי... חשך זה מלכות יון... על פני תהום זה מלכות רומי... ורוח אלקים מרחפת זה רוחו של מלך המשיח" [בראשית רבה פ"ב], כן! רק רוחו של מלך המשיח, רוח התקוה לשוב לארץ אבות נתנה הכח לבני ישראל לשבת עתה על חרבות רומא ולבכות על חרבנו הוא שרומא החריבה, גם לשמוח על בנין חרבותיו! ולכן בבקש רבי יוחנן בן זכאי מאספסינוס את „יבנה וחכמיה", התורה, לא שכח לבקש ממנו גם את „שושילתא דרבן גמליאל", שלשלת זרע דוד, שממנה, קוו ישראל, יצא המשיח, והמלים האחרונות של רבנו זה ל„חכמי ישראל" היו: ו„הכינו כסא לחזקיהו מלך יהודה שבא", לחזק את התקוה בעם ישראל, כי ישובו להיות גוי בארצם ומלכם בראשם! ולא רק „משחרב בית המקדש נולד משיח", כי אם בכל פעם שהתגברו הצרות נולדה רוחו של משיח בלב העם הנדכה והנענה וברחפה על פני המים הזידונים הבאים לשטפם היה אור בלבם ויתחזקו על כל צרותיהם הגדולות! אמנם „הראשונים שנתגלה עונם נתגלה קצם והאחרונים שלא נתגלה עונם לא נתגלה קצם" [יומא ט:] אבל לא לרעתנו היתה הסתימה הזאת כי אם לטובתנו! טוב לגלות קץ שיבוא אחרי שבעים שנה, ידיעה כזאת תוכל לחזק את לבי המחכים ולאמץ את רוחם, אבל לגלות קץ שיבוא אחרי אלפים שנה, הוי אלי! האם יכלו אבותינו לקוות ולסבול זמן ארוך כזה את כל אשר סבלו? באשרנו שלא גלו את

הקץ וחכינו בכל יום שיבוא, והתקוה הזאת לגאולה בכל יום שמרתנו לבל נכחד בין הגוים ועודנו חיים כיום הזה, חיים ומקוים גם עתה לגאולה זו, חיים ועובדים להתקרב אליה גם מצדנו, שעכ"פ, אם גם תבוא מחר, לא נפסיד מאומה, כי המשיח בלי ספק לא יחרימנו בעד זה ולא יהרוס את אשר בנינו, ואם חלילה תתמהמה עוד, אז הלא בכל אופן טוב יותר לשבת בארצנו בשלוה ולחכות מלנוד בגוים ולקוות! אבל אַיֵּךְ אַיֵּךְ הרוח הגדולה רוחו של המשיח? הן המים גאה גאו ועד הנפש באו ואיך, איך רוח גדולה? הן גם כבר „כלו כל הנשמות שבגוף", כל הרוחניות שבקרבנו, כל ה„אידיאליזם" של נביאנו, ומדוע, הוי מדוע, „עדיין בן דוד לא בא"? הן כל הצרות החיצוניות והפנימיות הבאות ב„עקבתא דמשיחא" כבר באו ומדוע עוד יד יעקב איחזת בעקב עשו ושונאיו מגדילים עליו עקב? מדוע? שאל את עמך ויגדך!

ג) מה בין חם לשם ויפת? הנה נח הזקן שתה מן היין וישכר, אבל הוא לא התגולל בביבין, לא נגע באיש לרעה, גם איש לא ידע את חרפתו, הוא התגלה בתוך אהלו, והנה חם בראותו ערות אביו הגיד לאחיו בחוץ ושמעו כלם את חרפת אביו ושם ויפת לא דברו דבר, כי אם לקחו את השמלה וישימו „על שכם שניהם" „וילכו אחרנית ויכסו את ערות אביהם"! אין כל פלא אם ישראל סבא, אחרי שבתו אלפים שנה בתבה צרה בחברת חיתו־טרף ומבול מים שת שת עליו לבלעהו חיים, אין כל פלא אם הוא התגלה לפעמים בתוך אהלו, הן ידוע הוא כי אין עונשים את הבן על שבעט את או בהיותו עֻבָּר, באשר לא כון לבעטה, צר היה לו המקום ויחפוץ להפוך על צדו השני ויבעט ברגליו, מעט היה לו האויר לנשימה וירומם את ראשו ויכה את אמו, ומה יעשה ישראל אם „בבטן עקב את אחיו"? [עיין ויקרא רבה פכ"ז] אבל ישנם גם בקרבנו בני חם, בראותם איזה מעשה לא טוב בתוך עמם הם מגידים הדבר בחוץ להעטות קלון על אומתם, אבל בני שם, מאהלי שם, ובני יפת, מהיכלי יפת, שבקרבנו צריכים להתאחד שכם אחד להסיר חרפה מעל עמם ע"י זה שייטיבו את מצבו החמרי והמוסרי כאחד! לא לכסות על פשעי בני עמנו צריכים אנחנו כי אם לשרש אותם, ולשרש אותם אי אפשר אלא בהסרת הסבה שהביאתם, היא הגלות! ב„דור המבול" שלנו, ברזרות הגלות, נתרבה בנו עון שנאה, קנאה, תחרות נפרזה ואיש יורד לחיי רעהו, וגם עתה „החמס קם למטה רשע" וחומסים

אותנו וקוראים עלינו כי הננו משחיתים את הארץ, כי מלאה הארץ חמס מפנינו ונתרבו בנו גם האבות ה„נוטלין את בניהם ונותנים אותם על התהום וכובשים עליהם" [תנחומא נח] בחשבם כי ע"י זה יצילו לפחות נפש בניהם מהמים השוטפים, ונתרבו בימינו כאלה, שאינם חפצים לצאת מתוך התבה עד שישמעו מפורש מפי הקב"ה: צא מן התבה" [שם] ובין כך וכך מתרבות הצרות ו„מתקלקלים המעשים"! ועל בנינו מבתי מדרשָׁ של שם ועבר ומבתי-חנוך של יפת לעבוד שכם אחד, ב„שפה אחת ודברים אחדים", להביא חומר ולבנים לבנין בית ישראל בארצו. העבודה הזאת בעצמה תרומם את רוח ישראל, תאחדנו יחד ותציל בנים רבים הכבושים על התהום ותסיר חרפות רבות מעל עמנו, ובהבנות „בית ישראל" יהיה ראשו בשמים, בני אדם יתרוממו למעלה והשכינה תשוב תרד מטה, רוח אלקים תרחף על פני המים וישכו המים הזידונים ובני ישראל לא יחללו עוד את שם קדשו „באמור להם: עם ד' אלה ומארצו יצאו" „ולא יקחו עוד חרפת רעב בגוים" והטהרו מכל עוונותיהם ו„הארץ הנשמה תעבד"! [עיין יחזקאל ל"ו].

ד) „בעשרה נסיונות נתנסה אברהם" ובניו נתנסו פי שבע. וכשם שבאברהם החלו נסיונותיו ב„לך לך מארצך" וגמרו ב„לך לך אל ארץ המוריה" [תנחומא לך] כך החלו נסיונותיהם של בניו ביציאתם מארצם ולא יגמרו רק בשובם אליה! אברהם נתנסה בגלות מארצו, אבל מה רב ההבדל בין גלות מרצון ובין גלות מאונס! בשעה שאדם „מטלטל עצמו ממקום למקום" יכול שמו גם להתגדל בעולם, אבל בעת שהוא מטולטל ומטורף ע"י אחרים אז שמו הטוב יחולל ויכוסה ברפש! ומה גדול לנו נסיון הרעב ה„מתגלגל ויורד בעולמנו" זה אלפים שנה! וכמה בעלים בכו בעת גלותנו הארוכה וכמה אבות בוכים גם עתה על „ואותך יחיו" של נשיהם ובנותיהם! כמה אחים ואחיות, בנים ובנות נשבו ונשבים והולכים בעצמם בשבי רוחני ואין בידינו, גם איננו מנסים, להצילם! אברהם ירד לכבשן האש ולכמה כבשונות של אש ו„כבשונות של עולם" סתם ירדנו אנחנו ולא נצלנו! וכמה מלחמות היו לנו להגן על נפשנו, על כבודנו, על כל היקר לנו והוכינו בהן מכה רבה המרגשת גם היום! לאברהם היה „נסיון בתוך נסיון אדם שהולך ואינו יודע לאיזה מקום הוא הולך" [שם] וכמה „נסיונות בתוך נסיונות" כאלה לנו שזה אלפים בשנה הננו הולכים והולכים, נעים גם נדים, ואיננו יודעים לאיזה מקום אנו הולכים! „כשהיה אברהם בארם נהרים ובארם נחור ראה אותם

אוכלים ושותים ופוחזים אמר הלואי לא יהיה חלקי בארץ הזאת" [בר"ר פל"ט]. ואנחנו אמרנו ואמרנו הלואי יהיה לנו חלק בארץ הזאת, ואם לא בארץ לפחות באוירה, למען נוכל גם אני לאכול לפחות לחם יבש ולשתות מים פשוטים ו„צאו טמאים" קראו לנו! ומי ידבר עוד על אדות „נכוש בשעת נכוש ועדור בשעת עדור" משאת נפש אברהם? [שם] לאברהם נתנו „שכר על כל פסיעה ופסיעה" [שם] ולנו? על כל פסיעה אבן נגף, על כל צעד צור מכישול! ונסיונותינו הלא עוד לא כלו, גם לא יכלו עדי נעשה בעצמנו הנסיון האחרון: לשוב אל ארץ המוריה! אמנם „ענן קשור על ההר" עוד ערפל מכסה את הר-תקותנו, אבל הלא נדע „לאיזה מקום אנחנו הולכים"! והידיעה הזאת וההליכה הזאת מרצוננו תגדל את שמנו ונתברך בבנים ובבנות, שישובו משבי ונתעשר ברכוש רוחני רב וסוף סוף נמצא חלקנו בארץ „שנוכשין בשעת ניכוש ועודרין בשעת עידור" ושם בדרכי חיינו נגמור את אשר החל אברהם בארץ ההיא, „שהקריא שמו של הקב"ה בפי כל בריה"! [שם].

ה) „הכנסת אורחים" הוא מהדברים ש„אדם אוכל פרותיהם בעולם הזה והקרן קימת לעולם הבא". „עולם הבא" בספרותנו מסמן שלשה עולמות, „עולם הגמול" לאחר מותו של אדם, „עולם התחיה" של „תחית המתים" ועולם של ימות המשיח, שיבת ישראל לארצו [„רבי | אומר באים הם, עשרת השבטים, לעולם הבא שנאמר ביום ההוא יתקע בשופר גדול ובאו האובדים בארץ אשור וגו'" סנהדרין ק"י:]. קרנה של „הכנסת אורחים" קימת לכל שלשה „עולמות" הבאים: גמול טוב בעד הטוב שעשה בעולם הגמול; וכאשר יקרה כי בהכניסו את האורח לביתו הציל אותו ממות, ואם כן לא אותו לבד הציל, כי אם את כל הדורות שהעמיד האורח עד „תחית המתים", ול„עולם התחיה" קימת לו קרן רבה של דורות רבים שהציל אותם מכליון ב„הכנסת אורחים" שלו. אבל קרנו תקום לו גם ל„עולם הבא" של ימות המשיח אם ידון מן הפרט על הכלל! הנה עם בני ישראל אורח הוא בכל מקום בואו, אורח לא קרוא, וכל זמן שלא צר המקום ל„בעל הבית" ובניו נותנים גם לו „זוית חשכה" לשכב למעצבה, כל זמן ש„בעל הבית" ובניו אוכלים לשובע מניחים גם לו ללקוט פרורים מתחת שלחנם, אם גם קצוצי ידים ורגלים, אבל בעת ש„הבעלים" מרגישים, כי צר להם המקום, בעת שגם בניהם רעבים ללחם, אז אינם חפצים כי ישב זר אתם, כי יסמך

אתם על שלחנם או תחת שלחנם, ואם כן צריכים להכניס אורחים אלה לבית, לבית שלהם! אם כה ידון ויקים „הכנסת אורחים" זו, אז קרנו, כל פרוטה ופרוטה שנתן ל„הכנסה" זו, קימת לו לעולם הבא—לימות המשיח! ואם זוכר הנהו את סימנו של אברהם אבינו: „אם אני רואה אותם חולקים כבוד אלו לאלו אני יודע שהם בני אדם מהוגנים" [בר"ר פמ"ח] והוא רואה באחיו שאינם חולקים כל כך כבוד זה לזה אל ימשך בכ"ז ידו מהכניסם לביתם, כי באמת אין להם מה לחלוק, כי הם ממשפט ומכבוד לוקחו וכבודם לעפר השכינו, ונגד זה יש להם הסימן השני, או הראשון, של אבינו: „אם רואה אני שהשכינה ממתנת עליהם אני יודע שהם בני אדם גדולים" [שם] והשכינה באמת ממתנת עלינו שם בביתנו, היא אומרת תמיד „אשרי המלך שמקלסין אותו בביתו כך מה לו לאב שהגלה את בניו"! [ברכות ג.] ו„אם גדולה הכנסת אורחים יותר מקבלת פני השכינה" [שבת קכז.] על אחת כמה וכמה שגדולה, גדולה מאד, הכנסת אורחים כזו שהיא גם קבלת פני השכינה, כזו של הכנסת ישראל לארצו! ואפילו אברהם היה יודע שם חדש שהקב"ה עתיד לקרוא לירושלים—שם „כסא ד'" [בר"ר פמ"ט]. וכל המכנים אורחים אלה, ישראל, לארצם ולביתם, את הפירות יאכל בעולם הזה, בראותו עבודתו צלחה בידו והקרן קימת לו לעולם הבא, לשלשה עולמות כאחד, גמול טוב בעד הטוב שעשה בעולם הגמול, קרן גדולה של אלפי דורות ישראל שהציל ממות— בעולם התחיה ולימות המשיח הלא תרום קרנו מאד כאחד הבונים בית ישראל!

ו) כבר אמרו חז"ל: „מעשה אבות סימן לבנים" והכתוב מספר ספור אחד שהוא סימן מובהק לנו! רבים שאלו: על מה שונאים אותנו מה חטאנו נגדם? והכתוב מספר: „וישב יצחק בגרר". ושם לא פתח חנות, לא החזיק בית מרזח, לא סחר ומכר ולא הלוה כסף ברבית, כי אם ו„יזרע יצחק בארץ ההיא", עבד את האדמה ולא נגע באיש להרעה. „ויברכהו ד' ויגדל האיש וילך הלך וגדל עד כי גדל מאד". אז בלי כל סבה מצדו „ויקנאו אותו פלשתים"! הקנאה אכלתם ויטכסו עצות להפטר מיצחק. וימצאו עצה הגונה „וכל הבארות אשר חפרו עבדי אביו סתמום פלשתים וימלאום עפר". סתמו את כל מקורות הפרנסה שבאו ליצחק מאביו ומביתו אבל מפנו. הפלשתים חשבו, כי יצחק יבין אנה הדברים נוטים ויקח את כל אשר לו וילך לו, אבל יצחק יושב ומחכה

לימים טובים, לימים שהפלשתים ישכילו וידעו כי גם הוא אדם! ויחכה ויחכה ורכושו הלך הלוך ודל, הלוך והתמעט עד כי אבימלך אמר לו: „לך מעמנו כי עצמת ממנו מאד" ועוד מעט וכל הארץ בידך. "כי עצמת ממנו כל אותן עצמות שעצמת לא ממנו היו לך? לשעבר היה לך חדא קווקיא, עדר, וכדון אית לך קווקין סגין"! [בר"ר פס"ד] ומה היה לו לעשות? „וילך יצחק"! ויצא מצרפת „ויחן בנחל גרר" בביהם. ו„ישב ויחפור את בארות המים". והנה כל זמן שיצחק חופר, עובד, משקיע כחו והונו להמציא עבודה חדשה, מסחר חדש לא תגע בו יד, יחפור, יחפור! אך הנה מצא מים להשקות את צאנו, לפרנס את ביתו, מיד הדביקוהו הרועים בקול גדול: „לנו המים" ובידי הרועים רצועות עבות ואבנים גדולות ועשקו ממנו הבאר! „ויעתק משם" וילך לגליציא. „ויחפור באר ולא רבו עליה" וישא כפיו השמימה ויודה לאלקים „כי עתה הרחיב ד' לנו", איננו יושבים עוד ברחבות צרים כרחוב היהודים בפרנקפורט או רומא, כי אם ארץ רחבת ידים לפנינו „ופרינו בארץ" הננו יושבים רבוא רבבות במדינה אחת וצריכים להתחשב אתנו! מה שנעשה ביצחק „בארץ הטובה הזאת" איננו מספר הכתוב, אך די גם לנו לדעת את „סוף המעשה": „ויעל משם"! הוכרח לעלות גם משם, ואז הבין כי בכל מקום שבתו ישמע מאחריו: „לנו המים" „ויעל משם באר שבע" לארץ אביו! ושם נראה אליו ד' ואמר לו: „אל תירא כי אתך אני וברכתיך והרביתי את זרעך", ושמה בא אליו גם אבימלך ויבקשהו לכרות אתו ברית ויכירהו ל„ברוך ד'"!

יצחק בעצמו לא השתנה מאז היותו, אבל בעת שיצחק נמצא תחת כפות רגלי אבימלך רמסהו זה כתולע ויקרא לו, „כל עצמות שיש לך ממנו", חמסת, גזלת, גנבת וכו' וכו' וכו', אך עתה נמצא יצחק בביתו, בארצו, הוא איננו אורח עוד, כי אם בעל הבית, עתה הוא „ברוך ד'" ו„בעל ברית"! רק ארץ דרושה, רק בית שלנו נחוץ—ונגדל מאד!

ז) „ויצא יעקב מבאר שבע. רבי יהושע בן לוי פתר קרא בגלות, ויצא יעקב מבאר שבע המד"א שלח מעל פני ויצאו, וילך חרנה כמד"א אשר הוגה ד' ביום חרון אפו, ויפגע במקום עד אפס מקום, וילן שם כי בא השמש אומללה יולדת השבעה נפחה נפשה באה שמשה, ויקח מאבני המקום תשתפכנה אבני קדש בראש כל חוצות, וישם מראשותיו כי ירד מראשותיכם עטרת תפארתכם

וישכב במקום ההוא נשכבה בבשתנו ותכסנו כלימתנו, ויחלום והנה סולם זה צלמו של נבוכדנצר" [בראשית רבה פס"ח]. רבי יהושע בן לוי בדבריו אלה הקשים להולמם והמסובכים בסבכי הדרוש הדורש „גזרות שוות" למד לנו פרק גדול מדברי ימינו, פרק ישן שהוא לעולם חדש! יעקב יצא מארצו וילך לחרן, ולכל מקום שהוא הולך הוא פוגש על דרכו „חרון אף", כעס, משטמה ושנאה נצחת. הוא הולך ממקום למקום עד כי פגע במקום ואין לו ללכת הלאה, כי „אפס מקום" בעדו, סגורים ומסוגרים לפניו שערי כל הארצות, והוכרח ללון שם! כי בא השמש וחשך היה לו על כל סביבותיו, משפחתו רבה ונפחה נפשה, אין לו במה לפרנסה וישם עצות בנפשו „ויקח מאבני המקום", עזב את תורתו, שפתו וקניניו ומנהגיו הלאומיים, „אבני קדש, אלה, תשתפכנה בראש כל חוצות", והוא לקח אבני המקום, יסודות חייהם, מנהגיהם, וישם מראשותיו ו„עטרת תפארתו ירדה" וישכב במקום ההוא ובאבני המקום מראשותיו נשאר כה שוכב, „שוכב בבשתו ותכסהו כלימתו", ויחלום חלומות נעימים: צלמו של נבוכדנצר שכל העמים סוגדים לו, אין קנאה, אין שנאה, כלם אחים כלם בנים לאל אחד והאל—צלם זהב!

כה חלם יעקב את חלומו הנעים, „והנה מלאכי אלקים עולים ומסתכלים בדיוקנו של מעלה", יעקב חקוק תחת „כסא הכבוד", הוא צריך לשמור תורתו ולפרסם בזה את אלקיו, ויורדין ומסתכלין „בדיוקנו של מטה" „ומוצאים אותו ישן" „ואבני המקום" מראשותיו וראשו מלא חלומות והבלים כאלה, מיד „מעלים ומורידים בו, אפזים בו, קפזים בו, סונטים, את הוא שאיקונין שלך חקוקה למעלה", את הוא „ישראל אשר בך אתפאר" „בעו לסכוניה"! [שם וחולין צ"א:] אז התעוררה בו התקוה הישנה, שמע בלבו את ההבטחה: „והשיבותיך אל האדמה הזאת", ויקץ משנתו וידר נדר לאמר: „אם יהיה אלקים עמדי ושמרני בדרך הזה, בגלות, אשר אנכי הולך ונתן לי לחם לאכל ובגד ללבש", רק לחם לאכל ובגד ללבש אז „ושבתי בשלום אל בית אבי", ושבתי בעצמי, בכל כחותי עד היכן שיגיעו, בשלום אל בית אבי והיה ד' לי לאלקים, ו„הקב"ה נטל שיחתן של אבות ועשאן מפתח לגאולתן של בנים... והיה ביום ההוא יטפו ההרים עסים וכו'" [בר"ר פ"ע]!

ח) „חמש פעמים דוד מקים להקב"ה בספר תהלים: קומה ד'

הושיעני [ג] קומה ד' באפך [ז] קומה ד' אל יעוז אנוש [ט] קומה ד' אל נשא ידך [י] קומה ד' קדמה פניו [י"ז] אמר לו הקב"ה דוד בני אפילו אתה מקימני כמה פעמים איננו קם ואימתי אני קם לכשתראה עניים נשדדים ואביונים נאנקים... עתה אקום כ"ז שהיא מוכפשת באפר כביכול איני קם אלא כשיגיע אותו היום שכתוב בו התנערי מעפר קומי שבי ירושלים באותה שעה הס כל בשר מפני ד' כי נעור ממעון קדשו" [בראשית רבה פ' ע"ה] הדברים האלה נתקימו במלואם בימי החשמונאים, בנס חנכה!

הצרה הראשונה, של מלכות יון הרשעה, באה על ישראל מבפנים, הבנים הכחשים קראו לעזרתם את חיל יון לדכא את רוח ישראל, אז קרא ישראל את קריאת דוד מלכו בעת שקם עליו אבשלום בנו, „תרבות רעה בתוך ביתו של אדם", להרגהו: „קומה ד' הושיעני"! אבל לא הועילה הקריאה: „קומה" — לד' והישועה לא באה! הצרות התגברו. אנטיוכוס השתער על ירושלים ויהרוג בה הרג רב, פרץ אל קדש הקדשים ויוצא דבה כי מצא שם פסל איש רוכב על חמור ומצא שם יוני שהיהודים פטמוהו להקריבו על מזבחם, אז צעק ישראל יחד את משוררו: „ירדף אויב נפשי וישג וירמוס לארץ חיי וכבודי לעפר ישכן סלה קומה ד' באפך"! אבל ללא הועיל, ד' לא קם! והצרות מתגברות! „אז ישלח המלך אנטיוכוס ספרים ביד הרצים לכל ערי יהודה ויצום ללכת בדרכי הגוים... להפר השבתות והמועדים, לבלי המול כל זכר, להקריב בשר חזיר וכל בהמה טמאה על גבי המזבח"... [חשמונאים א] ומלב בני ישראל פרצה הקריאה האיומה: „קומה ד' אל יעוז אנוש"! אל יעוז האנוש עליך! וגם זה ללא הועיל! האנוש יעוז! על המזבח במקדש הקריבו חזיר, את בשרו בשלו ושפכו המרק על פני יריעות ספר התורה, בהיכל העמידו צלם וספר התורה שרפו — „קומה ד' אל נשא ידך"! צעקו האומללים, הראה כחך! ללא הועיל, סך בענן לו מעבור תפלה! החסידים מתחבאים במערות ובנקיקי הסלעים ו„גדודי-יון" התפשטו בארץ לרדוף אחרי הבורחים לחפש הנחבאים ויהרסו, וישרפו, ויהרגו, ויעקרו, וימגרו ומהחורים והסדקים נשמע קול בוקע שמים: „אשורנו עתה סבבונו עיניהם ישיתו לנטות בארץ... קומה ד' קדמה פניו הכריעהו"! „דוד בני אפילו אתה מקימני כמה פעמים אינני קם"! למה אתה קורא אלי קומה ואתה מתחבא בסתר ההר, קומה אתה ואז גם אני

קם, אימתי אני קם לכ שתראה עניים נשדדים ואביונים נאנקים! ומתתיהו הזקן וחמשת בניו ראו את העניים נשדדים והאביונים נאנקים, ראו ויקומו, אז קם גם ד׳ להושיע לחם. הגיע זה היום והתנערה מעפר ישבה ירושלים ובאותה שעה הס כל בשר לפני ד׳! אז נמסרו רבים ביד מעטים, ומלומדי־מלחמה ביד כהנים ועובדי אדמה!

וכדברים האלה שם הילקוט בפי ירמיהו הנביא שאמר אל האשה שפגש בראש ההר בוכה ומיללת על בניה, כי אינם אתה — לציון אמנו חמדתנו; „דומה מכתך כמכת איוב שנאמר התנערי מעפר קומי שבי ירושלים״! מכתך, ישראל, דומה למכת איוב ועוד עולה עליו בשתים; השטן חפץ להשמיד גם נפשך והעני מנת חלקך, אבל כל זמן שתשב על הארץ, תתפלש בעפר לא ירפאו נגעיך ולא תעזבך דלותך, אתה תהמה ותתגרד בחרש ורעיך יחפאו עליך דברים אשר לא כן ויתנוך לבן בליעל, „לזעום אלה״ ועוד! חכה על איוב! בשעה שצעק: „על כן אמאס ונחמתי, אתחרט, על עפר ואפר״ אז שב ד׳ את שבות איוב! וכן אתה ישראל, בשעה ש„תתנערי מעפר״ ותקומי תשבי ירושלים, אז הס כל בשר מפני ד׳, והוא ישוב את שבותך!

אם על הצמא לאל חי, על הגעגועים „כי אעבור בסך אדדם עד בית אלקים בקל רנה ותודה המון חוגג״ יש לנחם בדברים: „מה תשתוחחי נפשי ותהמי עלי הוחילי לאלקים כי עוד אודנו ישועות פניו״, ודיה הנחמה הזאת של הישועה הנסית לגמרי להרגיע את הנפש ההומה, הוחילי! היא תשובה מספקת, רק הוחילי באמת, בהתלהבות, ואז תמצאי מרגוע בתקותך! הנה על הצעקה המרעשת: „כל משבריך וגליך עלי עברו״! „למה קודר אלך בלחץ אויב״! „ברצח בעצמותי״, בהריגות, בטביחות, בשרפות וחניקות, „חרפוני צוררי באמרם אלי כל היום איה אלקיך״, לא בדברים המה שואלים השאלה הזאת כי אם באבנים, על צעקות אלה יש לענות רק תשובה אחת: „מה תשתוחחי נפשי ותהמי עלי הוחילי לאלקים כי עוד אודנו ישועות פני ואלקי״! [תהלים מ״ב] פה צריכים לעבוד בעצמם להושע ואלקים יעזור! בעת ש„הוכה כעשב ויבש לבי... דבקה עצמי לבשרי... ואהיה כצפור בודד על גג, כל היום חרפוני אויבי...״ בעת כזאת אם באים אנו לצעוק אל ד׳: „אתה תקום תרחם ציון, כי עת לחננה, כי בא מועד״ עלינ

להראות לו „כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחוננו"! [כוזרי בסוף].

ובשבתנו בציון אז „וייראו גוים את שם ד' וכל מלכי הארץ את כבודך, כי בנה ד' ציון נראה בכבודו"... ו„תכתב זאת לדור אחרון", „אלו דורות הללו הנטוין למיתה" [ויקרא רבה פ"ל] ידעו הדורות הללו, כי עליהם לרצת אבני ציון ולחונן עפרה, כי עליהם לקום בעצמם לעבוד, כי לא רק להשמין הבשר הננו שואפים לציון כי אם גם למען יראה ד' בכבודו, ידעו זאת הדורות הללו וישובו לתחיה, ישובו לעבודה לאומית, יתנערו מעפרם ויתפתחו מוסרי צוארם, יעבדו ויעבדו בכל כחותיהם וכשרונותיהם ואז „ועם נברא יהלל יה" [תהלים ק"ב]!

ט) „וידבר אלקים אל משה", „דבר אתו משפט על שאמר ומאז באתי אל פרעה הרע לעם הזה, למה הרעתה לעם הזה", „ויאמר אליו אני ד'"! „נאמן לשלם שכר טוב" וקים במאמרי! הנה אם בני ישראל מקושי שעבודם ומרוב צרותיהם דרשו, כי הגאולה תבוא תיכף, כאשר אך החלו לדבר עליה, נוכל עוד לסלוח להם, אבל אם גם אתה משה, אתה הבא לגאול אותם לרומם את רוחם ולעשותם לעם, אם אתה דורש „תיכף למעשה—פרי", אם אתה מתמרמר על אשר ההשתדלות לגאולה הביאה רעה זמנית, אם אתה אינך רואה למרחוק, כאשר כל עבודה לאומית דורשת, אז הנני אומר לך מראש: „עתה תראה אשר אעשה לפרעה, במלחמות פרעה אתה רואה ואין אתה רואה במלחמות של שלשים ואחד מלכים" ולא תכניס ישראל לארצם (שמות רבה פ"ה).

כניסת ישראל לארצם תדרוש מלחמות קשות ואתה חפץ להשיג הכל על נקלה! הנה „וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב באל שדי, בהבטחות, ושמי ד' לא נודעתי להם", לא קימתי הבטחותי להם, הבטחתי לאברהם: „קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה כי לך אתננה" בקש לקבור את שרה ולא מצא עד שקנה בדמים והוא לא הרהר אחרי מדותי, אמרתי ליצחק: גור בארץ הזאת כי לך ולזרעך אתן, בקש לשתות מים ולא מצא ולא הרהר אחרי מדותי, אמרתי ליעקב הארץ אשר אתה שוכב עליה לך אתננה בקש מקום לנטות אהלו ולא מצא עד שקנה ולא הרהר אחר מדותי [שם פ"ו], באשר האבות ידעו, כי אף שהמה צריכים לקנות גם מקום לקבר, צריכים לחפור ולחפור ולהתגבר על מפריעים עד שומצאו להם מים, צריכים לשלם בכסף מלא בעד

מקום לנטות אהל בכ"ז, או על ידי זה, תהיה הארץ לזרעם, ומה של זרעם הוא גם להם, אחרי שזרעם ידע, כי ירש את ארצו מאבותיו, על ידם באה להם הארץ. „וגם הקימותי את בריתי אתם לתת להם את ארץ כנען" — באשר מה ש„גם אני שמעתי את נאקת בני ישראל אשר מצרים מעבידים אותם, הוא יען, ואזכור את בריתי את אבותיהם! ולכן אמור לבני ישראל... והבאתי אתכם אל הארץ אשר נשאתי ידי לתת אותה לאברהם ליצחק וליעקב ונתתי אותה לכם מורשה [עי' רש"י]!, ואם זאת ידעו בני ישראל, אז הלא יכבדו ויעריצו את אבותיהם, אבות הארץ — ארצם!

את המשפט הזה שהוציא הקב"ה על משה עלינו לזכור היטב ובעבדנו עבודה לאומית לא נדרוש לראות תיכף את הפרי, רק נדע להכין גם לזרענו אחרינו, ודי לנו אם ידעו בנינו כי שלותם בארץ הורתם באה להם ע"י עבודתנו ובזה ישאר שמנו חקוק על לבותם לעולמי עד! עלינו לעזוב את התכונה הזאת היא הדרישה שדרשנו תמיד פירות תכופים, היא נשתרשה בקרבנו ע"י הגלות באשר לא היינו בטוחים בחיינו. אם חוני המעגל היה מצטער „מי איכא דניים שבעין שנין בחלמא", כמה יש לנו להצטער אם נמים אנחנו כלנו זה מאות בשנים! אבל מה שקרה לו קרה לנו „הוה אזיל באורחא", הלכנו בדרך גלותנו והגלות השפיעה עלינו עד כי „חזייה לההוא גברא דהוה נטע חרובא אמר ליה האי עד כמה שנין טען"? שאלנו על כל עבודה מתי תביא הפירות? וכאשר אמר ליה עד שבעין שנין", כי הפירות יהיו אחרי שבעים שנה, שאל בתמיה „פשיטא לך דחיית שבעין שנין"? אם ברור בעיניו כי הוא לבדו יאכל הפירות; ולעבוד על הספק, שמא עוד נאכל בעצמנו הפירות ואם לא בעצמנו אז יהיו לבנינו אחרינו, ולהם יהיו בודאי, זאת לא ידענו, וכאשר שמענו את התשובה „כי היכי דשתלי לי אבהתי שתלי נמי לבראי" למדנו „מכלל הן לאו" וכשם שאבותינו בגלות לא הכינו לנו מקלט בטוח לא נכין גם אנו לבנינו, וכל עבודתנו היתה למען „יתיב קא כריך רפתא", להשתכר לפת לחם! באופן זה „אתא ליה שינתא נים אהדרא ליה משוניתא איכסי מעינא ונים שבעין שנין"! וכן ישנים אנחנו בחומה סגורה זה מאות בשנים! וגם עתה כי „קם", עמדנו ופקחנו עינינו, והחומה סביבותינו כבר נהרסה ו„חזייה לההוא גברא דהוה קא מלקט מינייהו" והננו רואים נכדים אוכלים פרות מאילנות שנטעו להם אבות-אבותיהם, הננו

רואים עמים רבים שקמו על רגליהם ונהנים מאדמתם וגם אנחנו חפצים לשוב לביתנו; ומה אנחנו רואים? הנכדים הצעירים אינם מאמינים כי חיים אנחנו, וב„בית המדרש" המזכירים כמה פעמים ביום את חיינו ושמנו, שם עמנו, אינם חפצים להאמין כי אנחנו הננו ולא לבד „שלא עבדי ליה יקרא", אינם מחזקים רוחנו ומחזיקים בידינו, עוד מחרפים אותנו ומפריעים את עבודתנו; ולכן הננו צועדים צעדי-ננס בדרכנו, אבל הוי „או חברותא או מיתותא! [ע' תענית כ"ג.], אם אין אנו חפצים במות עלינו להתחבר יחד, להאמין איש לרעהו ולהאמין בכחות עמנו, אז נחיה!

היו ימים ואנחנו בני ישראל עמדנו בדבר הזה על גרם המעלות לעמת עמים אחרים, כל בני האדם בדרך התפתחותם מתחלה הם עובדים עבודות כאלה שתועלתן ממש בצדן, כמו עקירת עשבים למאכל, ציד חיה ועוד, אח"כ הם מתחילים לעבוד אדמה וזורעים מינים כאלה שצמיחתם ממהרת לבוא ואח"כ הם מתחילים לנטוע אילנות, אנחנו בני ישראל בצאתנו ממצרים צותה לנו תורתנו „וכי תבאו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל"! ולא עוד אלא שאסרו עלינו לאכול את הפרות בשלש שנים הראשונות לנטיעת האילן, ערלה, להרגילנו לעבוד להכין לשנים הבאות! חג האסיף היה לכל העמים, כל העמים יכולים לשמוח בעת שהגרנות מלאים בר והיקבים תירוש, הם יכולים לשמוח הרבה יותר ממנו שגם השמחה היא מצוה, קדשנו בשמחתנו, „והיינו אך שמחים" ולא הוללים, אבל לנו יש עוד יום! אחד יום „ראש השנה לאילנות", שג"כ יו"ט קטן הוא לנו, אף כי בעצם הוא רק מועד דתי, לזמן המעשרות, באשר אנחנו יכלנו לשמוח גם בעת שזה רק „יצאו רוב גשמים", כי בטוחים היינו שהגשמים יביאו פירות! ומדוע זה עתה, אחרי שלסבול צרות נוראות במשך אלפי שנה יכלנו, איננו יכולים לעבוד במנוחה ובמתינות לאט לאט בבטחון כי בנינו אחרינו יאכלו את פרי מעשינו? אין אנו יכולים לבוא בטרוניא זו על אבותינו מדוע לא השתדלו המה להכין לנו מקלט בטוח? הזמן לא היה מסוגל, האנשים לא היו מסוגלים, אבל עתה, עתה בעת שהתעורר הרעיון הזה בלבות רבים וגדולים מבני עמנו, עתה שכבר ערכו תכנית שלמה לעבודה שעלינו לעבוד, עתה שכבר גם נעשו צעדים אחדים ואת הצעדים הננו יכולים לחשוב למצליחים, אם גם עתה נשב בחבוק ידים ולא יתעורר בנו הרצון להכין מקלט בטוח לבנינו ולא

תחזקנה ידינו לעבוד עבודה רבה למטרה זו, אם גם עתה יהיה נגד עינינו רק הלחם שעלינו לאכול היום או מחר אז כפראים נדמינו ל„בני אדם קדמונים" נמשלנו! לא לחנם צרפו חז"ל אל זה הכתוב ונטעתם כל עץ מאכל את הכתוב „עץ חיים היא למחזיקים בה" [ויקר"ר פכ"ה], כי גם תורתנו בכל מצוותיה נטעה בלבנו הדעת הלאומית, הלאומית-הנצחית, אשר כל זמן שיבוא הפרי הוא בא לאומה, ואומה הוא סך הכל „מכל הדורות שחיו עד הנה עם הדור החי עתה", „אם עשית מצוה אל תבקש מתן שכר מיד ליד ורשע אתה נקרא שלא בקשת להנחיל לבניך כלום" [שמו"ר פמ"ד]. עלינו לדעת כי לבנינו הוא לנו, הוא לאבותינו הכל אחד! את האמת האמתית הזאת, שגלה הקב"ה למשה והוא לא ידע מתחלה בעצמו ואשם ונדון להקבר במדבר עלינו לחרות עמוק, עמוק על לוח לבנו ולב בנינו!

י) „אלו נאמרין בכל לשון: פרשת סוטה ודוי מעשר, ק"ש ותפלה ובהמ"ז ושבועת העדות ושבועת הפקדון, ואלו נאמרין בלשון הקדש: מקרא בכורים, וחליצה, ברכות וקללות, ברכת כהנים וברכת כהן גדול ופרשת המלך ופרשת עגלה ערופה ומשוח מלחמה בשעה שהוא מדבר אל העם" [סוטה ל"ב.]. אם נשים לב לדברים הנאמרים בכל לשון ולדברים הנאמרים בלשון הקדש אז נראה, כי הדברים שהם בין אדם לשמים ובין אדם לחברו בלי רעיון לאומי נאמרים בכל לשון למען תשמע הסוטה את אָלתה, המתודה את ודויו, הקורא שמע מה שהוא קורא והמתפלל על מה הוא מתפלל, המברך על מה הוא מברך והנשבע על מה הוא נשבע! אבל הדברים הלאומיים נאמרים דוקא בלשון הקדש, בשפה הלאומית, מקרא בכורים, ברכות וקללות על הר גריזים ועיבל, ברכת כהנים להעם, ברכת כהן גדול ביום הכפורים לפני העם, פרשת המלך ופרשת משוח מלחמה היו בודאי דברים לאומיים, אבל גם החליצה, שבאה לרגלי מאון „להקים לאחיו שם בישראל, והחלוץ נקרא בישראל בית חלוץ הנעל, גם פרשת עגלה ערופה, שבה נאמר „כפר לעמך ישראל", יש בהן גרעין לאומי ונאמרות רק בשפת הלאום!

ומשגלה ישראל מאדמתו ודברים רבים לאומיים בטלו, שמר העם את שפתו הלאומית מכל משמר והוא קבע את ק"ש ותפלה וברכת המזון דוקא בלשון הקדש; והוא רואה ברוח לאומיותו את הנסיון לגרש מבית הכנסת את שפתו הקדושה לכפירה בלאומיות

ישראל כלה! ובכלל היה „בית־המקדש המעט, בית הכנסת, למקום מקלט לרוח לאומיותנו. בו נשמרה השפה, וגם התפלה בעצמה קבלה אחר החרבן צורה לאומית קבועה, בו נשמר הבגד הלאומי", הטלית המצויצת, ובו נשמרו חגים לאומיים, שבחיים אין להם מקום, כמו חמשה עשר בשבט, חמשה עשר באב וחנכה! ולוא ידענו להרים את בית הכנסת לזה המצב שהוא צריך לעמוד, שישפיע מרוחו, בהדרת קדשו, בסדריו, בעבודה שבלב, מרוחו רוח דת פיוטית, רוח לאומית מאמצת, כי אז עזר הוא הרבה מאד על ידינו לחנך את בנינו, שיבאו בו לפעמים קרובות, לעשותם ליהודים נאמנים לכל קדשיהם, נאמנים להם ואוהבים אותם בכל נפשם! אבל כבר אמרו: „כל עיר שגגותיה גבוהין מבית הכנסת", בתיהם מפארים בכל פאר ועל בית הכנסת לא יביטו, כמו בכל דבר צרכי הפרט גבוהים ונכבדים בעיניהם מצרכי האומה, „לסוף חרבה"! [שבת י"א.] ואנו הלא גם רצפותינו גבוהות ויפות מבית הכנסת ומה פלא אם חרבה לאומיותינו ועיר הקדש משפלת!

יא) אחד החגים הלאומיים ביותר שנשארו לנו לפלטה מזמן שבתנו בארצנו—בבית הכנסת הוא „שמחת בית השואבה". למה היא נקראת „שמחת בית השואבה" על שם ששואבין מים לנסוך ועל אשר משם „שואבין רוח הקדש", [בראשית רבה פ"ג], היא שמחת תורה שבעל פה ושמחת הרוח הלאומית, שמחו על „נסוך המים", על „הלכה למשה מסיני" להוציא מדעת הצדוקים שקבעו מסמרים באותיות הכתובות בלי שים לב לרוח המחיה אותן, וכשם שתורה שבעל פה קדמה לתורה שבכתב, כי כל מה שבכתב היתה מתחלה במחשבת הכותב ובאשר לא כל הדברים שבלב יכולים להכתב, לכן תשאר גם תורה מסורה, כן קדמה שמחתה לשמחת זו שבכתב, שהיא בשמיני עצרת, ושמחו שמחה לאומית, כנראה מכל מהלך השמחה ומנהגיה. בשמחה זו הלאומית לקחו חלק גם נשים ובשבילן הוסיפו לעת השמחה בנין בבית המקדש דבר שהיו זהירים בו מאד. בשמחה זו, הלאומית, לקחו חלק גדול „ילדים מפרחי כהונה", בני הנעורים, המה הדליקו את המנורות הגבוהות להאיר את האור הגדול, אבל המה היו רק המדליקים, המה עלו בסולם והראו גבורתם, אבל השמן היה „שמן קדש", גם הפתילות היו „מבלאי מכנסי הכהנים", פתילות ישנות, מבגדי כהונה ישנים, אם האור הוא ישן אז טוב מאד כי הצעירים הם המדליקים, כי המה מסוגלים להגביה האור ולהגדילו עד כי יאור לא רק בבית המקדש, לא רק

על הר הבית, כי אם עד „שלא היתה חצר בירושלים שאינה מאירה מאור בית השואבה", ולא רק החצרות לבד, כי אם עד „שהאשה בוררת חטים לאורה", האור הזה יחדור אל כל בתי ישראל ויתנהגו בכל מעשיהם, גם בפרנסותיהם יבררו ויבחרו נגד האור, אור תורה ואור לאומיות, הזה. בשמחה זו, שמחה לאומית, „חסידים ואנשי מעשה מרקדים בפני „פרחי כהונה" יש מהם אומרים אשרי ילדותנו שלא בישה את זקנותנו ויש מהם אומרים אשרי זקנותנו שכפרה על ילדותנו", בלאומיות אינם דוחים את בעלי תשובה ואדרבא „אלו ואלו אומרים אשרי מי שלא חטא ומי שחטא ישוב וימחול לו".. משתדלים להשיב שיות נדחות לתורתם ועמם!

ולאומיות החג הזה הביע הלל בדבריו הנמרצים: „אם אני, האומה הישראלית, כאן, במרכזה, הכל כאן, גם תורה גם כל קניניה, ואם איני כאן מי כאן"? צריכים לעבוד בכל הכחות, כי האומה תשוב לארצה! אמנם כבד הדבר, גדולה העבודה, אבל „הוא היה אומר למקום שאני אוהב שם רגלי מוליכות אותי", שמה אבוא, צריכים רק לאהוב בחזקה, לחפוץ היטב, לטעת את האהבה הזאת, החפץ הזה, בלב כלם: הנשים, הילדים החסידים ואנשי מעשה ואז נגיע למטרתנו [ע' סוכה נ"א—נ"ג ובתוס']!

יב) רבי אלעזר חלש על לגביה ר' יוחנן חזא דהוה קא גני בבית אפל.. חזייה דהוה קא בכי, א"ל אמאי קא בכית אי משום תורה דלא אפשית שנינו אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכון לבו לשמים, אי משום מזוני... אי משום בני.. א"ל להאי שופרא דבלי בעפרא קא בכינא א"ל על דא ודאי קא בכית ובכו תרווייהו. א"ל חביבין עליך יסורין? א"ל לא הן ולא שכרן! א"ל הב לי ידך יהב ליה ידיה ואוקמיה" [ברכות ה:]. משל נפלא למצב עמנו בהוה ובדברים קצרים הוא מבאר לנו ג"כ מה עלינו לעשות! הננו ישנים כלנו בבית אפל, במחשכים הושיבונו כמתי עולם; ולוא היו אזנינו פתוחות כי אז שמענו בכי נורא, כנסת ישראל בוכה הרבה בכה, על דברים רבים. בוכה על תורה דלא אפשת ועוד משתכחת ועל הכונה לשמים החסרה כמעט לגמרי, בוכה על מזונות החסרים לרבבות משפחות מבניה, בוכה על בנים רבים, רבים מאד, העוזבים אותו; אם מרצון אם מאונס, ורועין ומסתאבין בשדות אחרים בעת שעל שדות עמם היו נשארים תמימים, אנשים שלמים, בוכה עוד יותר על האי שופרא דבלי בעפרא, על כבודה

המחולל

המחולל יום יום, על כבוד תורתה שירד גם בעיני בניה היא, על הכשרונות המצוינים המתפלשים בעפר, על ארצה השוממה, על שפתה העזובה. בוכה כנסת ישראל ודמעותיה—ים אוקינוס! לוא יכלנו לאסוף את בני ישראל ולשאל את פיהם: „חביבים עליכם יסורים" המקבלים אתם אותם באהבה? כי אז שמענו כולנו רק קול אחד: „לא הן ולא שכרן"! כבר כשל כח הסבל, כבר כשלו הברכים מנוד, כבר נפל הלב, כבר רפו הידים!

אם כן ישנה רק עצה אחת: הב לנו ידא: לתת יד איש לרעהו לעמוד על רגלינו! חולים אנחנו מחלת „רסוק איברים" הבאה לרגלי נפילה, נפלנו משמים ארץ, „מאיגרא רמא לבירא עמיקתא", מהרי יהודה לבור הגלות ונתרסקו איברינו, נפרדנו איש מאת רעהו, וזה הוא אסוננו היותר גדול, נתאחד יחד לקום ולצעד וזה יהיה האות לרפואת מחלתנו „עמדה והלכה איננה צריכה בדיקה" אם נתרסקו איבריה [חולין נ"א:] לאחרים די גם החפץ והרצון „פשטה ידה לעמוד, עקרה רגלה להלוך", לאחרים די ההתעוררות לבד „ניערה לעמוד" [שם]; גם הסימנים האלה אות הוא לרפואת מחלת רסוק איברים; ואם נתרפא ממחלתנו זאת שנתישנה בקרבנו אז נצא לאור עולם וימלא שחוק פינו! „נעשו בני ישראל אגדה אחת התקינו עצמם לגאולה" [בר"ר פצ"ח] והאגודה היא ההכנה הראשונה!

יג) „ולא נחם אלקים דרך ארץ פלשתים כי קרוב.. פן ינחם העם בראותם מלחמה ושבו מצרימה". לא בכל זמן טובה דרך קרובה, פעמים יקרה כי יותר טוב ללכת דרך ארוכה למען יכון ההולך להגיע למטרתו, העם בצאתו ממצרים לא היה מוכן כי יוכל לכבוש ארצו ולשאת דגלו ברמה, הוא היה עוד פחדן יותר מדי ועל דרכו הלא יפגש מלחמות רבות כאשר היה אח"כ באמת והוא רק בראותו מלחמה ושב מצרימה, לא יגש גם לנסות את כחו! ואף אם יכבוש את ארצו ויאחז בה עוד לא יגיע לתעודתו עוד „אינם יודעים עסקי תרומות ומעשרות" [שמו"ר פ"כ] אינם יודעים לשחר מאונם והונם לדבר כללי ולא יחיו חיי לאום! ולאומיות־ישראל ותורתו דורשות ממנו לא רק כי נזהר מעשות דברים רעים, כי אם לעשות מעשים טובים, לתת תרומות ומעשרות ולא רק שמירה עצמית מנגוע בחיל זרים! אמנם בעשרת הדברות וכן בכל התורה רבו ה„לאוים" על ה„עשים", אבל

יסוד התורה ושרשיה ורוחה הם העשים, תורת חיים ואהבת חסד: בא מיכה והעמידן על שלש.. „עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת" [מכות כ"ד.].

לגר, לנכרי הבא אלינו נוכל לבאר את „ואהבת לרעך כמוך" במלים: כל „דעלך סאני לחברך לא תעביד" [שבת לא.], אבל לנו בני ישראל לא די הבאור הזה, לנו אהבת הרע איננה רק בשלילה, מבלי עשות לו רעה, רק אהבת-הטוב באמת! וכשם שתורתנו היא תורה חיובית, כן לאומיותנו היא לאומיות חיובית. על ההודעה „והייתם לי סגולה מכל העמים" ענה ישראל „כל אשר דבר ד' נעשה". סגולתנו היא מעשים חיובים; וכל התנועות הלאומיות צריכות להיות בעקרן תנועות חיוביות. לוא היתה תנועת ההשכלה, תנועה לאומית כי אז היתה באה להוסיף ולא לגרוע, היתה מוסיפה על דעת היהדות גם דעת האנושיות; ואם הציונות היא תנועה לאומית, הבאה מבית ולא מחוץ, יהי האות הזה בידינו: בכל מקום שהיא באה להוסיף רכוש על רכושנו שיש לנו שם היא לאומיות מולדת רוחנו, ובכל מקום שהיא באה לגרוע, לשלול, שם היא מולדת חוץ! „הכנת העם" הוא הדעת של „עסקי תרומות ומעשרות", של קחת חלק בעסקי האומה, זה באמת חסר לנו ואת זה באה הציוניות הרוחנית לתת לנו! ובכלל צריכה הציוניות להיות תנועה חיובית ולא שלילית!

י"ד) „סמכוני באשישות באשות הרבה, באש אברהם באש של מוריה באש של סנה" [מדרש חזית]. כן ב„אשות הרבה" עלינו לחמם את הלב הקר של עמנו ולסמכהו ולהעמידו על רגליו. ב„אש של אברהם", אש אחדות הגזע, ב„אש של מוריה" אש אחדות הארץ והמרכז הרוחני ו„באש של סנה" אש התורה [אולי צ"ל באש של סיני]. בשלש אשות אלה יחד נעשה את עמנו לעם חי נושא את עצמו! „שלשה בנים הם, אחד תבע כבוד האב ולא תבע כבוד הבן, אחד תבע כבוד הבן ולא תבע כבוד האב ואחד תבע כבוד האב וכבוד הבן. אליהו הנביא תבע כבוד האב כבוד התורה, „קנא קנאתי" קרא וחפץ כי ינקום ד' נקמת תורתנו, ולא תבע כבוד הבן, כבוד האומה הישראלית—ופסקה נבואתו ושמע הקריאה: לך שוב לדרכך מדברה דמשק! יונה הנביא תבע כבוד הבן, כבוד ישראל ולא אבה כי האשורים ייטיבו דרכם מעמו, ולא תבע כבוד האב, התורה, ופסקה נבואתו ויהי דבר ד' אליו

שנית, שנית ולא שלישית. ירמיהו הנביא תבע כבוד האב ותבע כבוד הבן, „נחנו פשענו ומרינו", זה הוא כבוד האב, „אתה לא סלחת", זה הוא כבוד הבן, לפיכך הוכפלה נבואתו" [מכילתא וילקוט ירמיהו]. נביאי ישראל ותלמידיהם צריכים לתבוע תמיד כבוד התורה וכבוד האומה, אלה הדואגים רק לכבוד התורה ואינם חפצים לדעת מכבוד האומה וכן אלה הדואגים לכבוד האומה ואינם חפצים לדעת מכבוד התורה תפסק נבואתם, הראשונים שבים מדברה, כי התרחקו מעמם החי וצריך לחיות חיי לאום, ובמחשבתם כבר שבו מדברה ומדמים כי כל העם אוכלי מן הוא. והאחרונים מסתתרים בצל קיקיון בן יומו, קיקיון המתיבש מלהט השמש, כי עזבו את התורה הנצחית. אבל הדואג לכבוד התורה ולכבוד האומה יחד תכפל נבואתו והוא יצרף לשתיהן עוד את הארץ כי כבר „אמר הקב"ה לישראל הואיל אורי הוא אורכם ואורכם הוא אורי אני ואתם נלך ונאיר לציון"! [ילקוט ישעי' ס'] כבוד התורה וכבוד האומה, אור השכינה ואור ישראל, יעלה בציון, ולכן, קוראת כנסת ישראל, סמכוני באש של אברהם אש הלאומיות, אש האומה, באש של סנה אש השכינה, אש התורה, ו„באש של מוריה" אש של הארץ אש ציון, כי שלשתן אלה אחוזות זו בזו. „ק מי אורי כי בא אורך .. ישאי סביב עיניך וראי—ציון—כלם, — אני ואתם — נקבצו באו לך!"

ט"ו) „משכני אחריך נרוצה, משכני ממה שגרית בי שכני הרעים, משכני ממסכני" „אחריך נרוצה לארעא טבתא", „צריך יהודאי לחרובא עביד תתובא" (מדרש חזית). בדברים אלה מובעות שתי סבות הגורמות לרוץ, לרצות, ארעא טבתא. „ממה שגרית בי שכני הרעים" והיינו גם עתה ל„עם ממושך וממורט" בעת שחשבנו כי הננו כבר בני אדם ככל העמים, ו„ממסכני" מהעניות הנוראה ההולכת ומתגדלת באהלי יעקב. על תורתנו אמרו, כי „לפעמים בטולה הוא יסודה" (מנחות צ"ט:) וכן אומתנו פעמים „שגסיסתה היא תחיתה". ב„יום שמת משה — נולד משה" ו„ביום שחרב בית המקדש — נולד משיח"! צוררינו רואים אותנו, כי „גוססים" הננו וחושבים כי בכל הגוים בית ישראל — „רוב גוססים למיתה" ומשתדלים להיות שלוחי מלאך המות לקרב קצנו והנם דוחקים ולוחצים את אפנו לבל נוכל לנשום, מעצמים עינינו להוציא נשמתנו בעת שבאמת רק מתעלפים אנחנו. ונשמתנו מסתתרת עמוק בחביון עוזנו.

בעת שההתעלפות איננה חזקה אז די למים קרים, לדברי תורתנו משיבה=נפש, להשיב נפשנו, אך בעת שההתעלפות חזקה יותר מדי אז דרושה באמת דחיקה מבחוץ, לחיצת האף ומעצור הנשימה למען ישוב המתעלף לחיים, ואז מתהפכים מלאכי מותנו למלאכי תחיתנו, דחיקתם ולחיצתם משיבה לנו נשמתנו ואבני=הבליסטראות שלהם הם אגלי הטל, טל תחיה, שלנו! אמנם כן „צריך יהודאי לחרובא עביד תתובא" „ואם רואה הקב"ה שאין ישראל חוזרים בתשובה הוא מעמיד עליהם מלך קשה כהמן והם חוזרים בתשובה" [סנהדרין צ"ז.].

אבל עלינו לדעת גם כן, כי אם ידחקו את האף בלי הרף ולא יתנו באמת לשאוף רוח אז נשאר מתים תחת ידם, ואל יפתונו „מחבבי=היסורים" אשר בנו, כי טובים יסורים לנו לבל נשכח תורתנו! טובים יסורים בעת שהם באים לרגע, לעורר, להקיץ, לחמם ולהלהיב, אבל יסורים מתמידים מדכאים את הרוח וממיתים את הנפש. טובים יסורים שעל ידם נקנה התורה, ארץ ישראל או עולם הבא (ברכות ה.) יסורים כאלה המביאים „מתנות טובות" כאלה צריכים אנחנו לסבול גם מחויבים לרדוף אחריהם למען נשיג גם את המתנות הגדולות האלה שאי=אפשר להשיגן בלעדי יסורים. אבל יסורים שעל ידם הננו באים ליסורים אחרים; יסורי הגלות בלי כל עבודה לתחיה למה הם? משבני מרטני, משבני=מסכני, רדיפות, דלות, הכל נקבל באהבה ובלבד לארעא טבתא!"

ט"ז) „יברכך ד' וישמרך", „יברכך בעשר וישמרך שתעשה ממנו מצוות" „יברכך בבנים וישמרך בבנות" [במ"ר פי"א]. שמירת העשר היא הצדקה, „כדין מתלין מתלא בירושלים מלח ממון חסר" [כתובות ס"ו:] ושמירת הבנים שישארו יהודים היא הבנות. אם הבנות תהיינה עבריות אמתות שתדענה את היהדות אז יהיו הבנים, בניהן, עברים אמתים, ולא לחנם אמרו חז"ל: „כל המשיא בתו לתלמיד חכם מעלה עליו הכתוב כאילו מדבק בשכינה" [שם קי"א:]. כי איך משיאים בת לתלמיד חכם עפ"י דברי רז"ל והם אמרו: „אסור לאדם לקדש את בתו כשהיא קטנה עד שתגדל ותאמר בפ'וני אני רוצה" [קדושין מ], ומה יעשה האב אם הבת תאמר אין אני רוצה בתלמיד חכם? אין זאת כי על האב לטעת על לב בתו מקטנותה אהבה לתורה וכבוד ללומדיה וכשתגדל תרצה בתלמיד חכם ואם ככה יעשה האב להשיא בתו לתלמיד חכם אז הוא באמת „כאילו מדבק בשכינה" כי יהיה בטוח

שגם נכדיו יקראו את הכתוב „ואתם הדבקים בד' אלקיכם חיים כלכם היום" !

ולטעת אהבה בלב הבנות לתורה ונושאי דגלה צריך האב להראות אהבתו הוא לזה בפועל ע"י ש„יעשה פרקמטיא לת"ח ויהנה ת"ח מנכסיו" [שם] בדרך כבוד! ורז"ל שידעו היטב ערך האשה בבית צוו גם את הגברים בבואם לבחור להם אשת נעורים כי יבדקו היטב לדעת מה היא ומה דעותיה והנהגותיה העבריות. הדבר הזה לא ידעו עפ"י הנהגת אבותיהם, כי רחוק דור הצעיר מדור הישן מהלך רב. ישנם בתים רבים שהאב מברך על נרות חנכה והבת מדלקת נרות=האשרה, יאלקע בלע"ז, האם מפרשת חלה והבת פורשת כפיה לזרים, רק הנושא אשה צריך לבדוק באחיה", בדור הצעיר בבית אביה, למען ידע איזה רוח שורר שם.

אם הבנים=האחים הם עברים אות הוא כי ההורים ידעו לחנך את בניהם חנוך עברי ואז יודעת מסתמא גם הבת מה היהדות דורשת ממנה „ויהיו הבנים דומים לאחי האם" [ב"ב קי.]. אם יברכך בבנים, אם הם נחלת ד', אז וישמרך בבנות, ישמרו המה גם את הבנות, האחים ישפיעו מרוחם על האחיות, ואם הבנות=האחיות תהיינה יהודיות תשמרנה על הבנים=הנכדים!

יז) המשכן שמש לשלשה דברים: „אתם צאני ואני רועה עשו דיר לרועה שיבוא וירעה אתכם", „אתם כרם ואני שומר עשו סוכה לשומר שישמור אתכם", „אתם בנים ואני אביכם כבוד לבנים כשהם אצל אביהם וכבוד לאב כשהוא אצל בניו עשו בית לאב שיבא וישרה אצל בניו" [שמו"ר פל"ד]. ולדברים אלה ישמש גם המשכן הבטוח שהציונים משתדלים להשיג בארץ ישראל. „ישגו צאני בכל ההרים", „על כל פני הארץ נפצו צאני", „היות צאני לבז, לאכלה לכל חיות השדה מאין רועה".. „והוצאתים מן העמים וקבצתים מן הארצות והביאותים אל אדמתם ורעיתים אל הרי ישראל... במרעה טוב ארעה אותם... ונתן עץ השדה את פריו והארץ תתן יבולה והיו על אדמתם לבטח... ולא יהיו עוד אספי רעב בארץ ... ואתן צאני צאן מרעיתי אדם אתם" תחשבו לבני אדם! [יחזקאל ל"ד] כרם ישראל הוסרה משכתו והיה לבער פרץ גדרו והיה למרמס ובשובנו לארצנו נשמר מכל הרוחות הרעות הבאות להרסנו ונגדור פרצותינו ונבנה גדרינו, „ביום ההוא אקים את סכת דויד הנופלת

וגדרתי את פרציהן והריסותיו אקים ובניתיה כימי עולם... ושבתי את שבות עמי ישראל ובנו ערים נשמות וישבו ונטעו כרמים ושתו את יינם ועשו גנות ואכלו את פריהם". [עמוס ט'] כבוד ישראל וכבוד התורה בימינו אלה עד כמה ירדו ידוע לכל וכל האמצעים שיאחזו להרימם—מאפע, כבוד האב הוא רק כשהוא אצל הבנים וכבוד הבנים הוא רק כשהם אצל אביהם. ואם עלינו לתבוע כבוד האב וכבוד הבן אז עלינו לקרבם זה אצל זה! עלינו לבנות מקלט בטוח לעמנו ומשכן לרוחו, „כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרא כלם בשם ד' לעבדו שכם אחד", „והושעתי את הצלעה והנדחה אקבץ... כי אתן אתכם לשם ולתהלה בכל עמי הארץ [צפניה ג]. וגם את המשכן הזה, „אפילו אחד מישראל יכול לעשות", „כל איש אשר ידבנו לבו" [שמו"ר פל"ג], אינם דרושים דוקא אדירים ואבירים, כל אחד מישראל שלב עברי לו צריך לעבוד ו„ישנם דברים נראים לאדם שאינם כלום וכחן גדול לשמים" [שם פי"ז] ובני אדם קטנים רבים כחם גדול מאד; וגם בראש בנין המשכן עתה יעמדו יחד בצלאל בן אורי בן חור למטה יהודה, מיוחס, ואהליאב בן אחיסמך למטה דן, איננו מיוחס, אין לך גדול משבט יהודה ואין לך ירוד משבט דן" [שם פ"מ] כלם שו"ם במעשה המשכן, כלם צריכים להביא חמר ולבנים וכלם צריכים לעבוד, אך ידעו כלם, כי גם אם יאמרו: „הרי קרשים הרי בריחים"! לא יקימו את המשכן, כי אם כשתשרה רוח הקדש! [ע' שמו"ר פנ"ב]! — „וזאת התרומה" אשר תקחו זו כנסת ישראל, זהב וכסף זה ישראל ונחשת זו ארץ ישראל" [שם פמ"ט] בכל נדבה כללית העיקר הוא הכונה!

יח) ישנה „ברית אבות" וישנה „זכות אבות". [ע' שבת נה. ובתוספות שם]. ברית היא השבועה שנשבע הקב"ה לאבותינו וכרת עמהם ברית כי לא יכלה את זרעם ו„זכות אבות" הן המעלות והמדות, הסגולה המיוחדת שירשנו מאבותינו והנן אתנו בנטפי דמנו בתאי מוחנו כל זמן שהננו „בני אברהם יצחק ויעקב! „שלשה סימנים יש באומה זו רחמנים בישנים וגומלי חסדים" [יבמות עט.], „כל המרחם על הבריות בידוע שהוא מזרעו של אברהם אבינו וכל שאינו מרחם על הבריות בידוע שאינו מזרעו של אברהם אבינו", [ביצה לב:] וזכות אבות זו גרמה לנו לקבל את התורה, כי בעד רוחנו המיוחדת „בחר בנו מכל העמים ונתן לנו תורתו"; ולכן „ישראל אעפ"י שחטא ישראל הוא" כל זמן שדמי אבותינו נוזלים בעורקיו ובשעה „שאמר הקב"ה להושע בן בארי בניך חטאו" והנביא הזה ענה לו: „רבונו

של עולם כל העולם שלך הוא העבירם באומה אחרת", כי אחר שחטאו אין כל הבדל בינם לעמים אחרים, כעם עליו הקב"ה וצוה עליו לעזוב את בניו הוא, כי היה לו לאמר „בניך הם בני חנוניך בני אברהם, יצחק ויעקב"! [פסחים פ"ז] גם בשעה ששמע הקב"ה מפי אברהם ויעקב על דבריו „בניך חטאו" התשובה „ימחו על קדושת שמך" אמר „לא בסבא טעמא ולא בדרדקי עצה", [שבת פט:] המלה „ימחו" איננה צריכה להשמע! הסוד הזה הבין יצחק באמרו: „בשעה שהקדימו נעשה לנשמע", הם קבלו התורה ולא אחרים, „קראת להם בני בכורי ישראל עכשיו בני ולא בניך"? אמנם ישראל נקרא תמיד בנים למקום [קדושין לו.] כי זוהמתם כבר פסקה מיעקב ומעלה! [שבת קמו.] „וזכות אבות לעולם קימת", כל זמן שידעו בני ישראל כי אברהם יצחק ויעקב אבותיהם הם, „ואם ראית זכות אבות שמטה" וזכות אמהות, כי גם דמי אמהות נוזלים בעורקינו, שנתמעטה לך הטפל בחסדים" [ויקרא רבה פל"ו] ותטפל ותגדל את הסגולה הלאומית של העם „וזכות אבות וזכות אמהות" תתבצר, אבל לא די בטפול חסדים, נקיון הדם, כי אם צריכים גם טפול תורה, טפול הנשמה והרמת הרוח, ואם זכות אבות אתנו גם הארץ אתנו! [שם].

יט) בחנכה אנחנו אומרים הלל ובפורים איננו אומרים, העם יכול „לאמר שירה" רק בעת שהצלתו באה לו או רק על ידי אלקיו, בדרך נס, או גם על ידו בעצמו, בגבורתו ובחילו, אבל על ההצלה הבאה ע"י „רחמנות" של אחרים שגורלנו בידם, או ע"י השתדלות של אחדים מבני עמנו, שסוף סוף אין השתדלות כזאת מצלחת אלא כשמתעוררים איזה נימים בלבם של האדונים, אדוני האומה, על הצלה כזו אין אומרים שירה. מטעם זה „אין אומרים הלל על נס שבחוצה לארץ" [מגילה יד.]. כי הלא יודעים אנחנו כלנו את טיבם של הנסים בחוצה לארץ, ומטעם זה אין אומרים הלל בפורים, כי „אכתי עבדי אחשורש אנן" [שם]. ההצלה בעצמה הלא העידה על העבדות, כי מה היינו עושים לולא חפץ אחשורש לבטל גזרתו? ועל מה נאמר שירה על רחמיו של מלך פרס ומדי? לא כן פסח שביד חזקה הוציאנו ד' ממצרים, על אפו ועל חמתו של פרעה ועמו, וחנכה שבגבורת ימינם נחלו אבותינו הנצחון ובהם הננו אומרים הלל, מהללים את הקב"ה ואומרים שירה להאומה, לאומתנו שיש לה אל נורא עלילה ואמץ לב לעמוד

על נפשה. ולוא ידעו זאת אבותינו לפני מאה שנה ולא אמרו שירה על המהפכה בצרפת, על השכלת עמי אירופא, על טוב לבם של אחרים, כי אז לא הקימו לנו בנים עבדים כאלה שנאורינו הנם כיום, האומרים תמיד שירה על מעשה אחרים, על השכלת אחרים, על מנהגי אחרים ושכחו את עמם, תורתם, מנהגיהם, ותקותם! עלינו לזכור מה שאבותינו שכחו, כי „אין אומרים הלל על נס שבחוצה לארץ"! עלינו לזכור תמיד מה שאנו אומרים לבנינו ב„סדר של פסח: „עבדים היינו" ולהבין הדברים האלה כמו שהבינם רבי אליעזר אשכנזי [מעשי ד' פ' בשלח], עבדים היינו לפרעה במצרים ויוציאם ד' אלקינו משם ביד חזקה ובזרוע נטויה, ואילו לא הוציא הקב"ה אותנו משם, כי אם פרעה ברוב רחמיו ובגדל השכלתו נתן לנו חפשה, הרי אנו ובנינו ובני בנינו משועבדים היינו לפרעה במצרים, כי אז לוא חפצנו לספר לבנינו „יציאת מצרים" הרי הוכרחנו לאמר שירה על השכלת המצרים, על האנושיות שבהם וממילא עשינו בעצמנו את בנינו ובני בנינו עד סוף כל הדורות למשועבדים להשכלת מצרים, כאשר הננו רואים חכי"ת מפיצה במזרח השכלת צרפת והחברה הישראלית באשכנז באה להפיץ השכלת אשכנז, אבל עתה כשהקב"ה הוציאנו משם ביד חזקה, אפילו כלנו חכמים, כלנו נבונים מצוה עלינו לספר ביציאת מצרים וכל המרבה משובח, כי בזה הוא עושה את בניו בני חורין ברוח, מחזק בקרבם תקותם בד', תקות האומה. זכרו זאת והתאוששו!

כ) „אמר דוד לפני הקב"ה כשישראל קוראין אצלך מיד שמע תפלתנו שנאמר בקראי ענני אלקי צדקי אמר לו הקב"ה מה אמרת בקראי ענני חייך עד שלא תקראני אני אענה אתכם שנאמר טרם יקראו ואני אענה"! „אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע כשתהא רואה בניך בצער ואין מי שיבקש רחמים עליהם מיד ענה אותם אמר לו הקב"ה משה חייך בכל שעה שיקראו אותי אני אענה אותם דכתיב כד' אלקינו בכל קראנו אליו" [דב"ר פ"ב]. אמנם תשובה נצחת השיב הקב"ה לדוד ולמשה והיא תשובה נצחית לזכרון לנו ולבנינו. בשעה שיש אנשים בישראל, היודעים לקרוא לאלקי יעקב לבוא לעזרתם, כי המה רואים בצער האומה, אז עוד טרם יקראו וד' יענה, אז די גם החפץ והרצון להנצל מהצער הלאומי לקרב ישועה ורחמים, אבל בעת שבני ישראל בצער ו„אין מי שיבקש רחמים עליהם", כי אינם רואים כלל בצער האומה, אז לא יתעורר הקב"ה בעצמו להצילם מרעתם עד שיקראו, עד שירגישו, עד שיחפצו להנצל!

והקריאה, ההפלה, הזאת איננה פועלת את פעולתה תיכף „יש תפלה שנענית ליום אחד ויש תפלה שנענית לשלשה ימים, יש תפלה שנענית לעשרים יום ויש תפלה שנענית לארבעים יום"! [שם]. וכל מה שאמרו חז"ל לענין הקריאה, שהיא נענית רק „לכל אשר יקראוהו באמת" [שוחר טוב ד'] נאמר עתה לענין המעשים, מעשים המעידים על הקריאה לגאולה שהיא קריאה באמת בלב שלם ולא מן השפה ולחוץ. אם נבוא לעשות מעשים להסיר צער אומתנו ולהצילה מצרותיה אז יעננו הקב"ה, אבל אם לא נעשה מאומה, אז מי יודע אחריתנו. ועלינו גם לדעת כי יש עבודה המביאה פרי בזמן קרוב ויש עבודה שפריה נראה רק לאחר ימים רבים! „רבי יודן אומר לפי שאין הגאולה באה על אומה זו בבת אחת עכשיו הן שרוין בצרות גדולות וכשתבוא הגאולה בבת אחת אינן יכולין לסבול ישועה גדולה לפיכך היא באה קמעא קימעא". משולה הגאולה כשחר שאין לך אפלה גדולה יותר מאותה שעה שהבריות ישנין". [שוחר טוב מ"ח]. ומי יכול לשער את „הקימעא" הזאת? להעיר את הישנים, להכינם „לסבול ישועה גדולה", גם כן „קימעא" היא, וקימעא אחר קימעא „היא מתגדלת והולכת לפני ישראל" עד שתצא שמשנו בגבורתה ונוכל להנות מאורה ומזיוה!

כא) „ראש השנה" הוא ראש חדש ובכל ר"ח תוקעים לזכרון; הוא „יום הדין", יום מלחמה ובו מריעים והוא גם יום חג ראש השנה ובכל המועדים תוקעים! ועל זה נאמר: תקעו בחדש שופר, בכסה, הוא יום קבוע, ליום חגנו"! עפ"י שלשה דברים אלה תוקעים בשופר „כי חק לישראל הוא", לתקוע בראשי חדשים ובמועדים, „משפט לאלקי יעקב" וביום המשפט מתריעין „עדות ביהוסף, בישראל, שמו, שם את השופר לעדות, בצאתו, בצאת אלקי יעקב על ארץ מצרים"! והמשורר אשר בהביטו על השמים והרקיע הוא שומע „השמים מספרים כבוד אל ומעשה ידיו מגיד הרקיע", הוא שומע את הספורים וההגדות „בלי אמר ודברים", בשמעו את הקולות היוצאים מפי השופר הוא אומר, כי „שפת לא ידעתי אשמע" בקולות האלה. הנני שומע את קול התקיעה, העדות המזכרת אותנו את „יציאת מצרים": „הסירותי מסבל שכמו"... המעידה: „שמע עמי ואעידה בך ישראל"... הנני שומע את קול התרועה והיא „גנוחי גנח וילולי יליל": „ולא שמע עמי לקולי וישראל לא אבה לי ואשלחהו"... והנני שומע עוד הפעם את קול התקיעה

השמחה: „לו עמי שומע לי . . . כמעט אויביהם אכניע . . ויאכילהו מחלב חטה ומצור דבש אשביעך" [תהלים פ"א] . כזאת שומע המשורר האלקי ו„אשרי העם יודעי תרועה", אשרי אם כל העם יודע את התרועה וישמע את שפתה ו„יחדש מעשיו וישפר מעשיו" וידע ל„רצות את בוראו בתרועה ובקול שופר" ? [שוחר טוב פ"א] אשרי העם אם כלם הם יודעי תרועה, כזקניו כעולליו, כחתניו ככלותיו וגם „הכהנים הבוכים בין האולם והמזבח" בתקעם בשופר הם אומרים חוסה ד' על עמך ואל תתן נחלתך לחרפה למשל בם גוים, אם כלם יתאחדו יחד בחפץ אחד, במטרה אחת, כי אז „ויקנא ד' לארצו ויחמול על עמו". „לאנשי ארץ ישראל הוא עושה בעבור עמו ונחלתו" [שוחר טוב צ"ד] הארץ והעם! לארץ דרושה קנאה לקנא לכבודה, לתחיתה; ולעם דרושה חמלה, לחמול על האובד הזה שאיננו מרגיש בשפלותו ואיננו שומר על כבודו! בשוב העם לארצו : „אשפוך את רוחי על כל בשר ונבאו בניכם ובנותיכם, זקניכם חלומות יחלומון בחוריכם הזיונות יראו" ! [יואל ב. ג.] „אשרי העם יודעי תרועה", יודעים להקהל יחד, גם „הנשיאים ראשי אלפי ישראל", גם „המחנות החונים קדמה", גם „המחנות החנים תימנה" וכל העדה נועדים אל פתח אהל מועד" . . . [במדבר י.] אם בידיעה זו יתקעו בשופר אז „יתקע בשופר גדול ובאו, גם האובדים והנדחים, והשתחוו לד' בהר הקדש בירושלים"! אשרי העם יודעי תרועה ואוי לו לעם המתריע בלי דעת ואוי לו למתריע בלי עם !

כ"ב) „שיר המעלות אשרי כל ירא ד', הוא המקים את המצוות שבין אדם למקום, „ההולך בדרכיו", בדרכי ד' מה הוא רחום וחנון אף האיש רחום וחנון, כלומר מקים גם המצוות שבין אדם לחברו, „יגיע כפיך כי תאכל" ונוסף לזה עוד תעבוד עבודה המפרנסת את בעליה ולא תצטרך למתנת בשר ודם ולא תצפה לשלחן אחרים, אז „אשריך וטוב לך"! אשריך בעולם הזה", שעולמך לא חשך בעדך והנך חי חיי שלום ושלוה „וטוב לך לעולם הבא" הנך מתפתח לפי רוחך, אין דבר מעבירך על דעתך, ובדרכיך הישרים הנך שואב אמץ רוח ועוז נפש! גם לאיש שלם כזה, בעל נפש בריאה בגוף בריא, נאמר „אשתך כגפן פוריה בירכתי ביתך", אשה צופיה הליכות ביתה ומשגחת על בניה שילכו בדרכי אביהם, ביתה הוא בית מקדש ושלחנה—מזבח, ו„בניך, בניה, כשתלי זיתים סביב לשלחנך". הבנים הם כזיתים, „מה זית איננו מקבל הרכבה" של

ענף זר והוא גדל עפ"י טבעו, כן הבנים אינם מקבלים עליהם זמורת זר ו„אין בהם פסלת" והנם עברים לאומיים [עיין ירושלמי כלאים פ"א] בנים כאלה הם תמיד סביב לשלחנך ולא לשלחן אחרים, כזית הזה, ש„אין עליו נושרין לא בימות החמה ולא בימות הגשמים" כן המה לא יעזבו בית אבותיהם לא בעתים הטובות ולא בעתים הרעות [עיין מנחות נג:] ואם „ילכו יונקותיו ויהי כזית הודו", הוד עצמי ולא מורכב, אז גם „ריח לו כלבנון" [הושע י"ד], כי מהיונקים האלה יצאו „בחורי ישראל" ש„עתידים להן ריח טוב כלבנון" [ברכות מג:] ישפיעו מרוחם, רוח לאומית טהורה, על חבריהם גם על הזקנים בעם ואז יעמידו לנו גם צדיקים שיתנו ריחם כשושנה „מה שושנה לא נבראה אלא לריחה כך צדיקים לא נבראו אלא לגאולתם של ישראל" [חזית ב.] ואז אולי ימצא גם איש כ„מרדכי" שריחו נדף למרחוק: להפיץ התורה בין בני הנעורים להעמיד מהם אנשי כנסת הגדולה [עיין בדרושי החמשי] לבנות מרכז לישראל גם בעת שהוא עוסק להציל את עמנו מצרותיו בהוה ו„הוא ראש לכל הבשמים" [מגילה י:]. „הנה כי כן, בדברים נשגבים אלה, יברך גבר ירא ד'! אבל הברכה הגדולה הזאת תוכל להיות רק אם „יברכך ד' מציון"! כי „כל הברכות, כל הפעולות כל הנחמות הוא רק מציון" [ע' שוחר טוב י"ד קכ"ח] ורק בציון, וגם כשרעיון הציוני ממלא את כל הלב, תהיה בטוח, כי תראה בטוב כל ימי חייך, גם תראה בנים לבניך ולא לעם אחר „ושלום על ישראל", [תהלים קכ"ח].

כ"ג) „בשעה שאמר הקב"ה למשה לך רד כי שחת עמך היה תופס בלוחות ולא היה מאמין שחטאו ישראל אמר אם איני רואה איני מאמין ולא שברן עד שראה בעיניו, אוי להם לבני אדם שהם מעידים מה שאינם רואים, אפשר שלא היה משה מאמין בהקב"ה שאמר לו כי שחת עמך? אלא הודיע משה בדרך ארץ לישראל אפילו שיהא אדם שומע דבר מן יחידי נאמן אסור לקבל עדותו לעשות דבר על פיו אם אינו רואה"! [שמות רבה פמ"ו] ואנחנו בשעה שרק נשמע קול הברה בעלמא: שחת עמך, אחד ממפלגה שלמה, כבר מאמינים ושוברים ומהרסים! „אוי להם לבני אדם שהם מעידים מה שאינם רואים" ואוי להם למאמינים הסומכים על „עדות" זו ושוברים את אבני ישראל לרסיסים ומהרסים את בית יעקב! „אין דור ודור שאינו נוטל אוקיא ממעשה העגל" [שם פמ"ג]

ואם נבוא לקרא על כל דור ודור: שחת עמך ולשבר לוחותינו, במה נשאר? הנני חושב, כי בשעה שירד משה מן ההר ויהושע קדם פניו בבשורה „קול מלחמה במחנה" בקש יהושע לנחמו בזה ולהניאו משבור את הלוחות, אם משש מאות אלף איש נמצאו איזה אלפים הכורעים לעגל הזהב אין הסכנה גדולה כל כך ואין מן הנחוץ כלל לשבור את הלוחות אם רק ישנם גם אנשים היוצאים ביד רמה נגד „בעלי העגל; ואם רק „קול מלחמה במחנה" הוא כבר סימן טוב כי העם לא שחת דרכו. אך משה ענה באנחה: הוי „לא קול ענות גבורה ולא קול ענות חלושה", אין כל מלחמה במחנה, רק „קול ענות אנכי שומע" והוא קול הריקודים והמחולות לפני עגל הזהב, שכלם רקדו וחוללו ואין עומד בפרץ! ורק בראותו זאת שבר את הלוחות, אך מה לנו לשביר ולהרם את ה„ציונות", לנפץ ולפורר את הרעיון היחידי המאחד את כל מפלגות ישראל? מה רואים הגבורים המהרסים במחנה הציונים מה שאין במחנה ישראל בכלל? מחוללים ומרקדים לפני עגל הזהב ישנם בישראל וישנם בציונים, „בני לוי" החרדים לקול הקורא „מי לד' אלי" ישנם בישראל וישנם בציונים, הציונים לא ירדו ממרום ולא עלו מתפתה, הנה הנם מהמון בית ישראל, בהם נתרכזו כל האורות והצללים של כל בני עמנו, ואם ע"י התרכזות זאת נבלטו ביותר גם הצללים, טוב מאד, עתה נדע ביותר מה עלינו לשרש מקרב העם בכלל, אבל הריסה זו למה היא באה? „דרך ארץ" רבותי, הדרך שהלך בה הריעה הנאמן, אל תשברו עד שתראו!

כ"ד) „אוהב מצוות לא ישבע מצוות ואוהב בהמון וגומ'", שכל מי שהומה ומהמה אחר המצוות ומצוה קבועה לדורות אין לו מה הנאה יש לו? תדע לך שהיא כן שהרי משה כמה מצוות וצדקות עשה וכמה מעשים טובים היו בידו ויש לו מצוה קבועה לדורות הה"ד אז יבדיל משה". [ויקרא רבה כ"ב] ומשה ידע היטב, כי מצותו זאת, הבדלת ערי מקלט, איננה מתקימת בחייו, כי הרי אין אלו קולטות עד שתבדלנה גם הערים לעבר הירדן מערבה, אבל הוא חפץ להכין „מצוה קבועה לדורות" וידע כי „מצוה קבועה לדורות" יכולה להיות אך ורק בארץ ישראל, לעשות שם איזה תקון גדול אם כי התקון הזה יראה פעלו לא תיכף, כי אם אחרי איזה זמן, אם קרוב אם רחוק. ובחפצו כי כל בני עמו יחזיקו בדעה זו, וגם אלה העושים מצוות וצדקות רבות ישתדלו ויהדרו לעשות

„מצוה קבועה לדורות", כתב אחר הדברים „אז יבדיל משה" את הכתוב: „וזאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל" [דברים ד, מד.] ותורה זו תורה גדולה היא לנו הציונים. גם אנחנו דורשים, כי כל ההומים ומהמים אחר המצוות יעשו להם את מצות „ישיבת ארץ ישראל" למצוה „קבועה לדורות"! אם „ערי מקלט" לרוצחים בבלי דעת כי ינוחו שמה וחיו הוא מצוה קבועה לדורות, „ארץ מקלט" לנרצחים בדעת כי ימצאו בה מנוח וחיו על אחת כמה וכמה! ואם גם לא תקלוט אותנו בעצמנו אין „קביעותה לדורות" נפחתת בזה, לנו די להכין אותה ואם בנינו או נכדינו אחרינו יחיו בה בטח בלי מגור מסביב דינו! ואם על הקב"ה אמרו: „מלך לשדה נעבד, לציון הוא נעבד" [שם] הרי על הדבקים בו ללכת בדרכו ולהיות נעבדים לציון, עובדים לתחיתה להכינה כי תוכל להיות „ארץ מקלט" לעמנו, כי בה יוכל לשבת בשלוה ולהתפרנס בכבוד! עשו, רבותי, מצוה קבועה לדורות וגם שמותיכם יקבעו לדורות— על לוח בניכם ובנותיכם, על לוחות בני אומתכם כלם!

המחיר

40 קאפ. עם פארטא

באחריות, להוסיף עוד 7 ק. ובחו"ל עוד 10 קאפ.

למו"ם ולאגודות ציוניות רַבַּט

לפנות אל:

Л. Эпель Вильна.